

Стежинки у Всесвіт

Маляточко

Програма розвитку
дітей пренатального та раннього віку

Міністерство освіти і науки України
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Михайла Коцюбинського
ФАКУЛЬТЕТ ДОШКІЛЬНОЇ, ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ТА МИСТЕЦТВ
імені Валентини Волошиної
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
ЦЕНТР АВТОРСЬКИХ ТЕХНОЛОГІЙ І МОДЕРНИХ ПРАКТИК

МАЛЯТОЧКО

**Програма розвитку дітей
пренатального та раннього віку**

Схвалено Міністерством освіти і науки України

Запоріжжя
2020

Комплексну освітню програму для дітей раннього та передшкільного віку “Стежинки у Всесвіт” схвалено Міністерством освіти і науки України для використання у дошкільних навчальних закладах (лист від 02 жовтня 2020 року № 22.1/12-Г-801).

Назва цієї програми містить зареєстрований торговий знак “Стежинки у Всесвіт”[®], тому без письмового дозволу авторів та видавництва копіювати його заборонено.

© Свідоцтво на знак для товарів і послуг № 195454, зареєстровано в Державному реєстрі свідоцтв України на знаки для товарів і послуг 12.01.2015 р.

Рецензенти:

Курінна С. М. — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної освіти Державного вищого навчального закладу “Донбаський державний педагогічний університет”;

Романюк І. А. — методист науково-методичного центру управління освіти Миколаївської міської ради, голова місцевого осередку ВГО “Асоціація працівників дошкільної освіти” в місті Миколаїв;

Терещенко І. А. — методист із дошкільної освіти Славутицького міського методичного центру, голова місцевого осередку ВГО “Асоціація працівників дошкільної освіти” в місті Славутич.

Науковий керівник професор К. Крутій.

Авторський колектив:

Голюк О. А., Деснова І. С., Зданевич Л. В., Король А. В., Крутій К. Л., Лазаренко Н. І., Попович О. М., Родюк Н. Ю., Федорович Л. О.

Малюточко : програма розвитку дітей пренатального та раннього віку / автор. колектив ; наук. керівник К. Л. Крутій. — Запоріжжя : ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2020. — 90 с. — Бібліогр.: с. 89.

Програма розвитку дітей пренатального та раннього віку “Малюточко” — частина комплексної освітньої програми “Стежинки у Всесвіт”, схваленої МОН України для використання у дошкільних навчальних закладах (лист від 02 жовтня 2020 року № 22.1/12-Г-801).

Зміст програми зорієнтовано на розвиток дітей пренатального та раннього віку з урахуванням вікових можливостей, на ампліфікацію дитячого розвитку, взаємозв'язок усіх сторін життя малюка.

Програму адресовано педагогам, практичним психологам і соціальним педагогам закладів дошкільної освіти різного типу і форм власності, вихователям, які працюють у Центрах розвитку дитини, будинках сімейного типу, закладах інтернатного типу тощо; студентам педагогічних інститутів та коледжів, які навчаються за освітнім напрямом “Дошкільна освіта”; батькам.

УДК 373.2.091.214:159.922.7(075.4)

ЗМІСТ

<u>Пояснювальна записка</u>	5
<u>Пренатальний (внутрішньоутробний) період розвитку дитини</u>	7
<u>Показники стану розвитку новонародженої дитини</u>	12
<i>Додаток. Твори, що можуть бути використані в музикотерапії майбутніх матерів</i>	13
<u>Психолого-педагогічна характеристика дітей раннього віку</u>	13
<u>Психолого-педагогічна характеристика дітей першого року життя</u>	18
<u>Період новонародженості (перший місяць життя)</u>	21
<u>Основні шляхи реалізації напряму розвитку</u>	22
<u>Показники стану розвитку дитини в період новонародженості</u>	23
<u>Зовнішні ознаки, за яких необхідний контроль фахівців</u>	23
<u>Немовля (від 1 місяця до 1 року)</u>	24
<u>Здоров'я та фізичний розвиток</u>	24
<u>Виховання гігієнічних навичок і здорового способу життя у процесі догляду</u>	24
<u>Розвиток рухів</u>	26
<u>Розвиток дрібної моторики і рухів рук</u>	27
<u>Безпека життєдіяльності</u>	27
<u>Когнітивний розвиток</u>	28
<u>Предметний світ</u>	28
<u>Сенсорний розвиток. Формування чуттєвого досвіду</u>	29
<u>Розвиток особистості</u>	31
<u>Соціалізація</u>	31
<u>Мовленнєва діяльність, мовленнєве спілкування, розвиток мовлення</u>	32
<u>Гра</u>	34
<u>Естетичний розвиток</u>	35
<u>Образотворча діяльність</u>	35
<u>Музика</u>	36
<u>Ігри-розваги</u>	37
<u>Основні шляхи реалізації напряму розвитку</u>	37
<u>Зовнішні ознаки, за яких необхідний контроль фахівців</u>	38
<i>Додаток. Іграшки та ігрові матеріали для дітей першого року життя</i>	39
<u>Психолого-педагогічна характеристика дітей другого року життя</u>	40
<u>Здоров'я та фізичний розвиток</u>	42
<u>Гігієнічні навички і здоровий спосіб життя</u>	43
<u>Розвиток рухів</u>	44
<u>Розвиток дрібної моторики і рухів рук</u>	45
<u>Рухливі ігри</u>	46
<u>Безпека життєдіяльності</u>	46
<u>Когнітивний розвиток</u>	47
<u>Предметний світ</u>	47
<u>Конструювання з будівельного матеріалу</u>	49
<u>Сенсорний розвиток. Формування чуттєвого досвіду</u>	50
<u>Світ природи</u>	51

<u>Розвиток особистості</u>	52
<u>Соціалізація</u>	52
<u>Мовленнєва діяльність, мовленнєве спілкування, розвиток мовлення</u>	53
<u>Ігрова діяльність</u>	55
<u>Естетичний розвиток</u>	56
<u>Образотворча діяльність</u>	56
<u>Музика</u>	57
<u>Основні шляхи реалізації напряму розвитку</u>	58
<u>Зовнішні ознаки, за яких необхідний контроль фахівців</u>	58
<i>Додаток.</i> <u>Іграшки та ігрові матеріали для дітей другого року життя</u>	59
<u>Психолого-педагогічна характеристика дітей третього року життя</u>	60
<u>Здоров'я та фізичний розвиток</u>	64
<u>Гігієнічні навички і здоровий спосіб життя</u>	64
<u>Розвиток рухів</u>	66
<u>Загальнорозвивальні вправи</u>	67
<u>Рухливі ігри</u>	68
<u>Безпека життєдіяльності</u>	69
<u>Когнітивний розвиток</u>	71
<u>Предметний світ</u>	71
<u>Сенсорний розвиток. Формування чуттєвого досвіду</u>	73
<u>Світ природи</u>	74
<u>Конструювання</u>	75
<u>Розвиток особистості</u>	76
<u>Соціалізація</u>	76
<u>Ігрова діяльність</u>	79
<u>Мовленнєва діяльність, мовленнєве спілкування, розвиток мовлення</u>	80
<u>Художньо-мовленнєва діяльність</u>	83
<u>Естетичний розвиток</u>	84
<u>Образотворча діяльність</u>	84
<u>Музика</u>	86
<u>Основні шляхи реалізації освітнього напряму</u>	87
<u>Зовнішні ознаки, за яких необхідний контроль фахівців</u>	88
<i>Додаток.</i> <u>Іграшки та ігрові матеріали для дітей третього року життя</u>	88
<u>Список використаної літератури</u>	89

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Програма розвитку дітей пренатального та раннього віку “Маляточко” — частина комплексної освітньої програми “Стежинки у Всесвіт”. Зміст програми зорієнтовано на розвиток дітей пренатального та раннього віку з урахуванням вікових можливостей, на ампліфікацію дитячого розвитку, взаємозв’язок усіх сторін життя малюка.

Програму адресовано педагогам, практичним психологам і соціальним педагогам закладів дошкільної освіти різного типу і форм власності, вихователям, які працюють у Центрах розвитку дитини, будинках сімейного типу, закладах інтернатного типу тощо; студентам педагогічних інститутів та коледжів, які навчаються за напрямом “Дошкільна освіта”; батькам.

У чинному Законі України “Про дошкільну освіту” (редакція від 20.05.2020) у статті 4 подано таку вікову періодизацію: *немовлята* (до одного року); *ранній вік* (від одного до трьох років); *передшкільний вік* (від трьох до шести (семи) років); *молодший дошкільний вік* (від трьох до чотирьох років); *середній дошкільний вік* (від чотирьох до п’яти років); *старший дошкільний вік* (від п’яти до шести (семи) років) {Частина четверта статті 4 в редакції Закону № 2145-VIII від 05.09.2017}. Програму “Маляточко” доопрацьовано з урахуванням положень Закону.

Оновлення програми розвитку обумовлено закономірною необхідністю: соціальним розвитком суспільства і психолого-педагогічної науки, вимогами та розв’язанням протиріч між існуючими способами виховання дитини в ранньому віці та можливостями формування особистості в цей період.

Метою програми є створення оптимальних умов для соціально-особистісного розвитку дітей раннього віку шляхом ефективної взаємодії дітей, педагогів та батьків, а також для забезпечення якості освітнього процесу в групах раннього віку.

Відповідно до мети всі завдання, представлені у програмі, розподілено на освітні напрями, що відповідають Базовому компоненту дошкільної освіти (нова редакція).

Принципи, які сприяють реалізації програми, сформульовано так:

- повноцінне проживання малятами періоду раннього дитинства;
- підтримка самостійності дітей у різних видах діяльності, збагачення (ампліфікація) дитячого розвитку;
- урахування міжкультурної та полілінгвальної ситуації розвитку дітей;
- співпраця закладу дошкільної освіти із сім’єю (родиною);
- формування соціокультурного середовища відповідно до вікових, індивідуальних, психологічних та фізіологічних особливостей дітей;
- забезпечення психолого-педагогічної підтримки сім’ї та підвищення компетентності батьків (законних представників) у питаннях охорони і зміцнення здоров’я дітей.

Науково-теоретичним підґрунтям програми є досягнення вітчизняної та світової психолого-педагогічної науки, а також сучасні дослідження розвитку дитини, які визнають своєрідність, унікальність, особливість раннього дитинства в становленні особистості, урахування сензитивності цього періоду.

Завданням розвитку кожного психологічного віку передує психолого-педагогічна характеристика дитини, яка складається із критеріїв, а саме: провідна діяльність; кількісні та якісні показники рівня розвитку пізнавальних, емоційних і вольових процесів; новоутворення кожного віку; сензитивні періоди формування тих чи інших психічних процесів, особистих властивостей, феноменів тощо.

Наприкінці кожного періоду розвитку запропоновано “Основні шляхи реалізації напрямку розвитку (освітнього напрямку)”, які будуть доповнюватися та розширюватися педагогами, виходячи зі своїх можливостей і професійного досвіду. Вперше у програмі передбачено розділ “Зовнішні ознаки, за яких необхідний контроль фахівців”, зміст якого допоможе зорієнтуватися педагогам та батькам щодо стану розвитку дитини.

До оновлення та доопрацювання програми було залучено провідних фахівців із питань раннього розвитку дітей. У процесі розробки обсягу знань, умінь (компетенцій) і навичок раннього віку було використано сучасні дослідження нейрофізіологів, нейропсихологів, педагогів, соціологів та онтолінгвістів.

Авторський колектив, розуміючи всю складність оновлення програми, яка б відповідала всім вимогам сучасності, із вдячністю прийме всі зауваження, побажання і пропозиції та обов’язково їх урахує під час доопрацювання та перевидання програми.

ПРЕНАТАЛЬНИЙ (ВНУТРІШНЬОУТРОБНИЙ) ПЕРІОД розвитку дитини

У наших предків існувала особлива культура, пов'язана з продовженням людського роду, в основі якої лежали уявлення про фізичне і духовне самовдосконалення майбутніх батьків; зміцнення душевного й тілесного здоров'я; свідоме формування гармонійних стосунків у сім'ї; усвідомлення своєї відповідальності за продовження роду; позитивне ставлення до вагітності, зокрема як поводитися під час вагітності, тощо. Ідея розвитку, виховання та навчання дитини у пренатальний період виникла у відповідь не лише на потреби суспільства, але й запити з боку майбутніх матерів, вона знайшла відображення в концепції Ухтомського-Аршавського про материнську домінанту і складається з фізіологічного та психологічного компонентів; теорії Отто Ранка про вплив отриманої під час народження травми на психічний розвиток і становлення особистості людини; уявленні Д. Віннікота про єдність системи "Мати-дитя" та формування в цій системі стосунків; теорії прихильності Дж. Боулбі, яка виокремилася з психоаналізу, і М. Ейнсворта; розумінні В. М'ясищева особистості як системи стосунків; системному підході у психології сімейних стосунків та сімейної психотерапії С. Мінухіна, а з кінця ХХ-го ст. її реалізує наука — пренатальна (від лат. *prae* — до, перед і *natalis* — що має відношення до пологів) педагогіка, або допологове виховання.

У сучасних психологічних концепціях розвитку особистості вважають за доцільне враховувати внутрішньоутробне життя дитини, бо, за висловом Ф. Дальто, "...і не народжена ще дитина — вже особистість", а особистісно орієнтований підхід у розвитку, навчанні й вихованні дитини зумовлює охоплення увагою педагогів всього циклу її розвитку від початку — зачаття.

Це спонукало виокремлення галузі пренатальної педагогіки та психології (В. Абрамченко, І. Добряков, Н. Коваленко, Р. Овчарова, Н. Подобед та ін.) в теорії і практиці, як розвитку, навчання та виховання в період внутрішньоутробного життя від зачаття до моменту пологів й цілеспрямованого впливу на дитину до появи її на світ, бо пренатальний досвід плода стає основою його особистості, на яку повинна спиратися вся наступна освіта.

Професійне забезпечення умов для формування уявлень і досвіду пренатального виховання пренейтів (дітей, які ще не народилися), як комплексного впливу (шляхом використання музики, естетичних вражень, позитивних емоцій) на вагітну, плід, сімейну систему в цілому, сприяє оптимізації здорового способу життя майбутніх батьків, внутрішньоутробного розвитку дитини, гармонійного розвитку всієї сім'ї та є профілактичним засобом народження здорового покоління, формою захисту сім'ї і дітей.

Просвітницька діяльність із батьками

Просвітницька діяльність із батьками може відбуватися шляхом:

- послідовної підготовки майбутніх батьків до виконання батьківських обов'язків, розуміння цінності сім'ї та шлюбу, розвитку почуття батьківства і встановлення духовного зв'язку між батьками та ненародженою дитиною, корекції батьківської сфери і формування батьківських компетенцій у дітей та підлітків;
- гармонізації подружніх стосунків і міжродинної взаємодії в сім'ях, профілактики порушень у ранніх дитячо-батьківських стосунках;
- організації та проведення просвітницьких програм з питань підготовки вагітних жінок і майбутніх батьків до виховної діяльності;

- організації взаємодії з фахівцями суміжних спеціальностей (лікарями, клінічними психологами, соціальними педагогами, фахівцями із соціальної роботи та ін.);
- розробки та апробації психолого-педагогічних проєктів формування батьківських компетенцій, супроводу майбутніх батьків та розробки й апробації програм розвитку пренейтів.

Етапи розвитку пренейта у пренатальний період

I етап — яйце (від зачаття й до кінця другого тижня). Через кілька годин після запліднення клітини інтенсивно діляться, рухаючись по одній із труб до матки. Вони перетворюються на бластоцисту (кулькоподібне скупчення клітин), заповнену рідиною. Під час руху її клітини діляться, утворюючи майбутні тканини, які виконують різні функції. Входячи до порожнини матки, бластоциста вже має 200 клітин. Упродовж кількох днів вона перебуває у вільному плаванні. Потім прикріплюється до стінки матки. Процес закріплення закінчується на 10–14 день, бластоциста перетворюється на ембріон. Через два дні після повного проникнення в слизову оболонку матки і закріплення в ній відбувається затримка менструації, тому що цей маленький ембріон виділяє гормони, диктує умови свого життя мільярдам клітин жіночого організму, підпорядковуючи їхню діяльність собі.

II етап — ембріон (від кінця другого тижня до кінця другого місяця). У цей період в ембріоні формується плідна бульбашка, плацента та пуповина. Плідна бульбашка (амніон) заповнена навколоплідною рідиною, яка підтримує постійне тепло, температуру ембріона. Плацента починає розвиватися з моменту імплантації (занурення бластоцисти в стінку матки) і продовжує рости приблизно до сьомого місяця вагітності. Плацента виконує велику роботу, беручи на себе функцію легенів, нирок, кишечника, печінки і гормональних залоз. Вона забезпечує обмін речовин між організмом матері та ембріоном, затримує великі сторонні утворення, але пропускає поживні речовини. Плацента пов'язана з ембріоном пуповиною. Пуповина має дві артерії, які переносять із кров'ю продукти розпаду з ембріона в плаценту, та одну вену, яка, у свою чергу, доставляє з кров'ю кисень і харчові продукти, речовини. Важливо зазначити, що кровоносна система організму матері та ембріона не є спільною. Протягом усіх шести тижнів ембріонального розвитку зародок швидко росте, змінюючись щодня. Після імплантації ембріона, загуснувши, маса клітин, із якої утворюється бластоциста, розпадається, диференціюючись на три шари: ектодерму (зовнішній зародковий пелюсток) — зовнішній шар, який пізніше перетворюється на шкіру, волосся, нігті, частину зубів, нервову систему, органи чуттів; ентодерму (внутрішній зародковий пелюсток) — основу кишково-шлункового тракту, щитоподібної, слинної, підшлункової залоз, евстахієвих труб, трахей, бронхів, легенів, печінки; мезодерму (середній зародковий пелюсток) — утворюється дерма (внутрішній шар шкіри), який дає початок м'язовій тканині, скелету, кровоносній системі, органам виділення.

III етап — плід (від початку третього місяця до народження). З моменту зачаття дитина поважчала в мільйон разів та в довжину витяглася у двісті сорок разів. Плід може відкривати рот, вдихати й видихати. З'являється здатність ковтати (навколоплідну рідину), випиває в наступні місяці до пів літра за день. Збільшення ваги в останні три місяці досягається головним чином за рахунок підшкірного жиру, що забезпечує належну температуру тіла дитини після народження. В останні місяці плід росте повільніше. Наприкінці вагітності плід звичайно займає положення вниз головою.

Особливості розвитку пренейта у пренатальний період

Перший місяць внутрішньоутробного життя — період найбільш інтенсивного росту в житті людини: порівняно із зиготою (клітина, що утворюється внаслідок злиття чоловічої й жіночої статевих клітин), ембріон збільшується в 10 000 разів. Кров уже тече в артеріях та венах ембріона, хоча їхній розмір ще занадто малий. Серце ембріона за розміром дорівнює рядковій літері, частота серцебиття — 65 поштовхів за хвилину. На цьому етапі вже є зачатки головного мозку, нирок, печінки та стравоходу. Починає діяти пуповина — місточок між ембріоном та матір'ю. Під мікроскопом на голові ембріона можна роздивитись кілька випуклостей, які перетворюються на очі, вуха, ніс та рот. Визначити стать дитини ще неможливо.

Другий місяць внутрішньоутробного життя. Довжина ембріона від 21 мм до 2,5 см, маса від 1 г до 2,1 г. Голова вдвічі менша від усього тіла. Чітко диференціюються частини обличчя, з'являються зачатки зубів та язика. На руках виділяються кисті і пальці, на ногах — коліна, гомілки та стопи. Хоча плід має тоненьку шкіру, вже можна отримати відбитки пальців рук та ніг. Кісткові клітини формуються на восьмому тижні внутрішньоутробного розвитку. Мозок координує функціонування органів. Розвиваються статеві органи. Серцевий ритм стабільний. У шлунку виробляються травні соки, у печінці утворюються кров'яні клітини, у нирках кров очищується від сечовини. Шкіра реагує на тактильні подразнення. На грубе механічне подразнення (удар) плід восьми тижнів реагує згинанням тулуба, підніманням голови та відведенням рук назад.

Третій місяць внутрішньоутробного життя. На кінець третього місяця вага плода досягає 28 г, довжина 70,5 мм. Плід має нігті, повіки (поки заплющені), голосові зв'язки, губи та ніс, що виступає. Голова плода залишається великою — близько 1/3 всієї довжини, характерне високе чоло. Стать майбутньої дитини в цей період уже визначити легко. Органи вже функціонують: плід може дихати (заковтувати амніотичну рідину в легені та випускати її назовні), іноді відбувається сечовиділення. У ребрах і хребті з'єднувальна тканина змінюється на хрящову. Рефлекси плода різноманітні: він рухає ногами, руками, великими пальцями рук та головою; рот плода відкривається та закривається, здійснює ковтальні рухи. Коли торкаються вії, плід мружить, коли долоні — часто стискає кисть у кулачок; дотик до губ викликає смоктальний рефлекс; під час удару по п'ятках пальці ніг розгинаються. Ці рефлекси є в новонародженого і зникають протягом перших місяців.

Четвертий місяць внутрішньоутробного життя. Тіло росте швидше, ніж голова, і пропорція голови до тіла стає 1:4 (як у новонародженого). Довжина плода 20–25 см, вага 170 г. Пуповина приблизно дорівнює довжині плода і збільшується разом із ним. У цей період завершується розвиток плаценти. Мати починає відчувати рухи плода — так звані ворушіння, які в деяких країнах та релігійних школах вважають початком людського життя. Рефлекси плода стають жвавішими внаслідок розвитку м'язової системи.

П'ятий місяць внутрішньоутробного життя. Вага плода в цей період коливається в межах 340–450 г, довжина тіла досягає 310 мм. З'являються індивідуальні риси зовнішності, притаманні лише цьому плоду. Стабілізується зміна станів, подібних до сну та неспання, особливе положення плода (передлежання). Збільшується рухова активність: плід штовхається, потягається, чухається. Якщо прикласти вухо до живота матері, то можна почути серцебиття дитини. Почали функціонувати потові та сальні залози. Система дихання плода ще не пристосована до самостійного дихання поза маткою; діти, які народилися в цей період, як правило, не виживають. Майбутні матері повинні не перевантажувати хребет. Плід чує гучні крики довкола, чітко реагує на мамин настрій.

Шостий місяць внутрішньоутробного життя. Швидкість росту плода дещо уповільнюється, і на кінець шостого місяця він має довжину близько 350 мм, масу тіла — 560 г.

З'являється підшкірна жирова клітковина. Завершується розвиток очей: вони розплющуються, заплющуються та дивляться у всіх напрямках. Плід здатен чути, плакати, міцно стискати руку в кулачок. Діти, які народилися на шостому місяці, мають невеликий шанс залишитися живими, оскільки формування їхнього дихального апарату ще не завершено. Між тим, відомі випадки, коли дитина, народжена в цей період, виживає.

Сьомий місяць внутрішньоутробного життя. На кінець сьомого місяця довжина плода досягає 400 мм, маса тіла коливається від 1400 до 2300 г. Рефлекси в цей період остаточно сформовані. Плід дихає, ковтає, робить рухи, схожі на крик, може смоктати великий палець руки. Лануго (шовковисте волосся, що росте по всьому тілу) може зникнути або залишитися до народження. Волосся на голові продовжує рости. У плода функціонують шлунок, кишечник — дитина ковтає навколоплідні води і в них же вивільняє продукти обміну. Плід здійснює поодинокі дихальні рухи. У цей період дитина починає реагувати на гучні звуки, на голоси батьків. Тому подружжю віднині треба особливо пильнувати за своїм мовленням, уникати сварок, образливих слів, адже до батьків прислухається і в них учиться їхнє дитя. Мати помічає, що дитина менше, ніж звичайно, ворухиться, причому рухи відчутні тільки в певній частині матки. Причина проста — малюк уже досить великий, тому не може вільно перевертатися, як раніше. А наприкінці сьомого місяця вагітності він набуває сталого положення — зазвичай (у 85 % вагітних) донизу головою, і рідше — сідницями. Остання поза має певний ризик пологових ускладнень — оскільки тазові кістки дитини значно вужчі за об'єм черепа, голова може застрягти під час виходу плода із шийки матки, внаслідок чого травмуються і малюк, і мати. Тому жінкам із таким розміщенням плода на 31-му тижні вагітності призначають комплекс гімнастики, завдяки котрій малюк до 34-го тижня ще може перевернутися в потрібну позу. Наприкінці сьомого місяця рекомендовано зробити останнє УЗД, мета котрого — встановити положення плода, визначити ступінь зрілості плаценти й перевірити, чи немає обвивання пуповиною. Починаючи із цього періоду, майбутня мати повинна обмежувати навантаження як фізичні, так і розумові, — їй треба більше відпочивати. Шанси плода вагою як мінімум 1 500 г на виживання достатньо великі за умови інтенсивних медичних заходів. Плід дорошують в умовах ізоляції від зовнішнього середовища (в кювезі) до досягнення ним маси тіла 2 300 г.

Восьмий місяць внутрішньоутробного життя. Восьмимісячний плід досягає 450–500 мм у довжину з вагою 2 300–3 200 г. Йому стає мало місця, тому рухова активність знижується. Упродовж цього і наступного місяців по всьому тілу триває формування жирової клітковини, яка допоможе дитині пристосуватися до зміни зовнішньої температури після народження.

Дев'ятий місяць внутрішньоутробного життя. Приблизно за тиждень до народження плід припиняє рости, досягаючи в довжину близько 500 мм, маса плода приблизно дорівнює 3400 г. Хлопчики, зазвичай, трішки довші й важчі за дівчаток. Продовжує формуватися жирова клітковина, підвищується ефективність роботи різних систем органів, частота серцевих скорочень, через пуповину починає виводитися велика кількість продуктів обміну. Колір шкіри спочатку червоний, далі стає блідшим. На момент народження загальний строк перебування плода в утробі матері дорівнює приблизно 266 днів, хоча, зазвичай, вагітність триває 280 днів, оскільки більшість лікарів починає відрахунок від останнього менструального циклу матері.

Шляхи формування в майбутніх батьків знань щодо розвитку дитини у пренатальний період

1. Підтримувати належний фізичний стан власного організму й вести здоровий спосіб життя: відповідний режим дня, прогулянки на свіжому повітрі, заняття фізкультурою, раціонально збалансоване харчування, тобто майбутня мати повинна жити своїм

звичайним життям, займатися побутовими справами, працювати, підтримувати свою фізичну форму і приємно проводити вільний час, щоб дитина могла отримувати всі необхідні стимули для розвитку.

2. Утримувати емоційно-позитивний стан засобами сприйняття картин природи, музики, поезії, заняттями музикою або своїм хобі (малювання, ліплення, вишивання, бісероплетіння, квілінг тощо), відвідуванням театрів, виставок і концертів, тобто робити все, що дає позитивні емоції та хороший настрій і сприяє виробленню “гормонів зростання і розвитку” на хіміко-молекулярному рівні організму матері та одночасно впливає на фізичний й інтелектуальний розвиток дитини, тобто організм матері творить дитя, формує фундаментальні основи майбутньої особистості.

3. Здійснювати спілкування майбутніми батьками з плодом, тобто фізичний контакт з майбутнім малюком можливо з п'ятого місяця вагітності. Спочатку двічі на день поплескували по животу матері, поки з'явиться реакція плода на цей сигнал, говорити з дитиною про те, як ви її чекаєте, любите. Варто обрати 3–4 твори казок або віршів і регулярно впродовж 10–15 хвилин читати їх уголос. Майбутня дитина ще не розуміє змісту слів, але здатна зрозуміти інтонації, тому й розмовляти потрібно виразно, з почуттям. Після народження ці діти починають раніше розмовляти, слухати звуки мовлення.

4. Ознайомлювати дитину зі звуками (звукотерапія, музикотерапія, казкотерапія). Слухати музику (класичну, мелодії із підбірок, рекомендованих майбутнім мамам), можна співати малюкові колискові та інші пісні. Окрім співу, використовувати інші види музичної діяльності: малювання під музику, рух під музику (танець, ритмічна гімнастика), гра на музичних інструментах. Спів впливає на сенсорні системи організму, на сердечну діяльність і дихання, зокрема пісня впливає на ліву півкулю (сенс), на праву півкулю (образ), викликає певний емоційний стан та сприяє формуванню основних елементів пренатальної особистісної матриці в майбутньої дитини, що пов'язана з провідними сферами життєдіяльності, які дозрівають до народження (вокально-мовленнєва, імунна, кардіореспіраторна, травна, рухова, нейроендокринна, інтелектуальна).

Авторські системи і програми виховного впливу на розвиток дитини у пренатальний період

Значущість методик пренатального розвитку та виховання полягає у створенні активного розвивального середовища як провідного чинника динаміки в розвитку мозку, що спричиняє прискорене дозрівання в допологовий та післяпологовий періоди. Саме недостатність сенсорних подразників, зокрема звукових, у процесі пренатального розвитку, гальмує розвиток мозку дитини й зумовлює функціональну незрілість організму дитини в цілому. Авторські методи та програми вітчизняних і зарубіжних дослідників, створені на основі їхніх власних гіпотез, з урахуванням генетичних програм клітин, виконання яких залежить не лише від стану зародка, але і значною мірою — від стану організму матері.

“Сонатал” (від лат. *sonus* — звук і *natal* — народжений) — допологовий метод та програма для вагітних жінок із пренатального розвитку і виховання дитини за допомогою музики М. Лазарева, використовується з 1983 р. Метод розроблений у межах нового напрямку — пренатально орієнтованої освіти, спрямований на оптимізацію розвитку плода і психічних та фізіологічних процесів в організмі вагітної за допомогою музики. Відмічають три ефекти впливу музики на організм матері й дитини: психолого-естетичний (асоціації, емоції, образи); фізіологічний (тренування окремих функцій організму); вібраційний (вплив на клітини плода та активізація в них різних біохімічних процесів).

Baby Plus Prenatal Education System — допологова система навчання. Це ряд із 16-ти ритмічних звуків, які схожі на ритм серця матері. Ритм звуків збільшується послідовно, у міру того, як вагітність розвивається. Вагітні жінки прослуховують набір з 16 касет із записами ускладненого характеру серцевого ритму (варіації частоти і висоти звуку). Систему Baby Plus розроблено професором Б. Лоуганом, американським фізіологом та пренатальним психологом, фахівцем із розвитку дітей, використовується з 1986 року.

Гаптономія (Haptonomie). Датський учений Ф. Вельдман розробив методику пренатального спілкування з плодом через дотик — гаптономія (від грец. hapsis — дотик; harto — торкаюся і nomos — закон; букв. “закон дотиків”). Методика впроваджена в 1978 році у Франції. Метою гаптономії є близьке знайомство та контакти батьків з їхньою майбутньою дитиною за допомогою дотиків.

Показники стану розвитку новонародженої дитини

У пологовому будинку протягом перших хвилин після народження за п'ятьма основними клінічними ознаками здійснюється оцінка адаптації новонародженої дитини до позаутробних умов існування за шкалою В. Апгар. Указана оцінка якості стану новонародженого має бути зрозумілою й усвідомленою батьками. Залежно від вираженості кожної функції ставлять оцінки в балах та отримані результати складають. Нормальною вважається оцінка за шкалою В. Апгар у 9–10 балів. Якщо оцінка трохи знижена і відповідає 7–8 балам, то це свідчить про резидуальну енцефалопатію або легку асфіксію плода, що в подальшому призводить до мінімальної мозкової дисфункції та цереб्रोастенічного синдрому. Оцінка 7 балів і вище за шкалою В. Апгар указує на хороший прогноз як у відношенні життєздатності дитини, так і її нервово-психічного розвитку. Низькі оцінки, особливо 5 балів, відносять до фактора ризику стосовно смертності та розвитку неврологічних порушень.

Оцінка якості стану новонародженого за шкалою В. Апгар

Критична характеристика	Оцінка, бали		
	2	1	0
Шкіряний покрив	Рожевий	Рожевий, кінцівки синюшні	Синюшний або блідий
Дихання	Глибоке, ритмічне, крик голосний	Поверхове, неритмічне, не кричить або кричить слабо	Дихання і крик відсутні
Частота пульсу	Вище 100	Нижче 100	Відсутній
М'язовий тонус	Помірний	Слабкий	Виражена гіпотонія
Рефлекторна реакція на катетер у носі	Кашель або чхання	Гримаса	Не відповідає

Твори, що можуть бути використані в музикотерапії майбутніх матерів

Для зняття стресу і зменшення почуття тривоги: Ф. Шопен “Мазурка”, “Прелюдія”; Й. Штраус (син) “Вальси”; А. Рубінштейн “Мелодії”.

Для зменшення дратівливості: Й. С. Бах “Кантата 2”, “Італійський концерт”; Л. Бетховен “Місячна соната”, “Симфонія ля-мінор”.

Для загального заспокоєння, задоволення: Л. Бетховен “Симфонія 6” 2 частина; Й. Брамс “Колискова”; Ф. Шуберт “Аве Марія”; Ф. Шопен “Ноктюрн соль-мінор”.

Для зняття симптомів гіпертонії: Й. С. Бах “Концерт ре-мінор” для скрипки, “Кантата 21”; Б. Барток “Соната для фортепіано”, “Квартет 5”; А. Брукнер “Меса ля-мінор”; Ф. Шопен “Ноктюрн ре-мінор”.

Для зменшення головного болю, пов’язаного з емоційною напругою: В. А. Моцарт “Дон Жуан”; Ф. Ліст “Угорська рапсодія”; Л. Бетховен “Фіделіо”; А. Хачатурян “Сюїта Маскарад”.

Для підняття загального життєвого тону, поліпшення самопочуття, активності, настрою: П. Чайковський “Шоста симфонія” 3 частина; Л. Бетховен “Увертюра Едмонд”; Ф. Шопен “Прелюдія 1, опус 28”; Ф. Ліст “Угорська рапсодія”.

Від безсоння: Ян Сібеліус “Сумний вальс”; К. В. Глюк “Мелодія”; п’єси П. Чайковського.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА дітей раннього віку

Першим періодом становлення людини як особистості є ранній (від народження до трьох років) вік, у якому виділяють стадії та фази, що не мають однозначних назв і мають характерні особливості фізичного та психічного розвитку і вимагають створення спеціальних умов для дітей цього віку як в умовах сім’ї, так і в умовах закладу дошкільної освіти.

Взаємозв’язок фізичного і психічного розвитку — це загальна закономірність, властива будь-якому віку, але в ранньому дитинстві вона проявляється особливо яскраво, тому що в цей період відбувається становлення всіх функцій організму. Цьому віку властиве задоволення дитиною природних психофізіологічних потреб: сенсомоторної потреби; потреби в емоційному контакті; потреби у взаємодії і спілкуванні з дорослими з 1-го дня; пізнавального спілкування — в 3–10 місяців; вербально-невербального спілкування — в 10 місяців–1,5 року; ігрове і ділове спілкування — в 1,5–3 роки.

Ранній вік — своєрідний ступінь психічного розвитку з притаманними йому відносно стійкими якісними особливостями, що впливають на специфіку переходу від одного вікового періоду до іншого. Власне тому навчання й виховання організовує діяльність дітей поетапно, керує нею на основі накопиченого досвіду, врахування наявних психофізіологічних можливостей, узятих в їхньому системному зв’язку, що виявляє характерні для кожного віку цілісні новоутворення, бо ранній вік — період істотних змін в анатомо-фізіологічному, психічному розвитку і спілкуванні з дорослими.

Анатомо-фізіологічні особливості. Розвиток дитини характеризується подальшим інтенсивним фізичним ростом організму: за перший рік життя дитина виростає на

20–25 см, за другий — на 10–12, за третій — лише на 7 см. До трьох років зріст її сягає 80–90 см, вага становить 14,8–15 кг. Змінюється співвідношення між величиною голови, тулуба та кінцівок. До двох років прорізуються всі 20 молочних зубів. Ритмічніше функціонує серце. До третього року життя вага мозку дитини досягає 1000 г, що становить 2/3 ваги мозку дорослої людини. Розвиваються нервові механізми, енергійно відбувається мієлінізація нервових шляхів у півкулях мозку. Концентрованішими стають процеси збудження й гальмування. Підвищується працездатність нервової системи, що виявляється і в збільшенні часу неспання.

Психічний розвиток. Цей період характеризується значним розвитком психічних процесів і пізнавальної діяльності дитини.

Психічні процеси — різні форми єдиного, цілісного відображення суб'єктом об'єктивної дійсності (відчуття, сприймання, пам'ять, уява, уявлення, мислення, увага, почуття, воля).

Основою розвитку психічних процесів у дитини є її власна активність, що виявляється в спілкуванні з дорослими, маніпулюванні предметами, самостійному пересуванні та ін. Рухаючись самостійно, дитина знайомиться з новими предметами, виявляє їхні якості, створює їхні цілісні образи. Тобто дії зумовлюють розвиток відчуття і сприймання.

Відчуття — психічний процес, що полягає у відображенні мозком властивостей предметів і явищ, станів організму під безпосереднім впливом подразників на відповідні органи чуття. Перші відчуття в дитини формуються від народження — відчуття тепла, холоду, дотику тощо.

Сприймання — психічний процес відображення предметів і явищ дійсності за безпосередньої їхньої дії на органи відчуття, що супроводжується розумінням цілісності відображуваного.

Особливо інтенсивно розвивається в дитини із 3–6 місяців зорова чутливість, з'являється орієнтовне дослідження предметів та іграшок, а також дотикова і кінестетична чутливість рук. У цей період удосконалюється координація системи “око — рука”. Спочатку предмет “навчає” руку враховувати його властивості, а потім рука “навчає” око. Виникають різноманітні міжаналізаторні зв'язки, найважливішими з яких є координація рухів рук та очей. У 9–11 місяців виникає зорове сприйняття форми та величини, з'являється інтерес до властивостей предметів.

До кінця року розвивається й слух у дітей, які уже розрізняють музичні тони, різні звуки, голоси людей та тварин. Розширюються можливості сенсорного (чуттєвого) виховання, що забезпечує їхню перцептивну, моторну й мовленнєву активність, розвиток фонематичного та музикального слуху. Найбільш інтенсивно на другому році життя розвивається сприймання, воно стає цілісним. *Дворічні діти* під час вибору однакових предметів часто орієнтуються передусім на їхню форму, потім на розміри (величину) та згодом і на колір. Розвиток сприймання предметів у цьому віці значною мірою залежить від використання в роботі з дітьми дидактичних ігор, завдань (геометричних вкладок, мотрійок, пірамідок), які дають можливість співвідносити предмети зі зразками, здійснювати вибір за кольором, формою і величиною.

Сприймання становить центр свідомості дитини і разом із тим тісно пов'язане з розвитком практичних дій, мовленням та мисленням. У період від 2-х до 3-х років виникають оцінні дії сприймання. Властивості одного предмета стають еталоном, зразком, міркою, з допомогою яких вимірюються, оцінюються властивості інших предметів. На початку третього року життя дитина вже орієнтується в найближчому просторовому оточенні — у знайомій кімнаті, дворі, розрізняє напрямки “вперед” та “назад”, “догори” та “донизу”, помічає зміни в розташуванні предметів. У неї виникають перші орієнтації і в часовій послідовності подій, але дитині ще важко розрізняти значення слів “сьогодні”, “завтра”, “вчора”.

Пам'ять. У ранньому дитинстві відбуваються значні зрушення в пам'яті. Пам'ять — закріплення, збереження в мозку того, що відбувалося в минулому досвіді людини. Оскільки це один із феноменів розумової діяльності людини, вона фіксує набутий дитиною сенсорний (чуттєвий), моторний, емоційний досвід. Зазнають перших змін основні процеси пам'яті (запам'ятовування, зберігання і відтворення інформації). До народження, в утробному періоді розвитку, дитина ще не має пам'яті, живучи пам'яттю матері. З моменту сприйняття нею звуків, світла, смаку, запаху з'являється пам'ять. Формування найпростіших умовних рефлексів у вигляді сенсомоторних реакцій є першими процесами запам'ятовування з 4–5 місяців: малюк упізнає близьких йому дорослих, знайомі йому предмети, у 9–10 місяців діти починають шукати предмет, який зник у них на очах. Пам'ять розвивається в образному, руховому, словесному та емоційному її видах. Образна пам'ять — пам'ять на уявлення, картини природи й життя, звуки, запахи, смаки. Моторна пам'ять — запам'ятовування, збереження й відтворення рухів, їхніх величин, амплітуди, швидкості, темпу, послідовності. Емоційна пам'ять — пам'ять на почуття. Загалом процеси пам'яті на ранньому етапі мають мимовільний характер.

Мимовільна пам'ять — запам'ятовування та відтворення, які не мають спеціальної мети щось запам'ятати чи пригадати.

Дитина мимоволі запам'ятовує життєво значуще, емоційне, яскраве. Вона легше сприймає образний матеріал, ніж словесний, не підкріплений малюнком. Розуміння дитиною слова й особливо оволодіння активним мовленням робить можливими й перші вияви довільності в роботі пам'яті.

Увага в ранньому дитинстві розвивається від мимовільної її форми до перших виявів довільної (дія за вказівкою, долання труднощів). Увага — форма психічної діяльності людини, що виявляється в її спрямованості й зосередженості на певних об'єктах з одночасним абстрагуванням від інших. Обсяг уваги ще дуже малий, малюка легко відволікає кожний новий, яскравіший об'єкт. Ця особливість дає змогу дорослим легко відвертати увагу дитини від недозвільної для неї речі, від небажаної дії. Наприкінці третього року слово може викликати увагу і спрямувати її, що створює умови для проведення коротких занять у групах дітей.

Мислення. В останні місяці першого року життя дитина вже здатна виконувати дії, що базуються на встановленні найпростіших зв'язків і відношень між предметами та їхніми властивостями. Виникають дії мислення: граючись із пірамідкою, знімаючи й надіваючи кільця на стрижень пірамідки, дитина звертає увагу на його більш товстий чи тонкий кінець, бо від цього залежить успіх її дій. Малюк у цьому випадку дізнається про властивості предмета опосередковано, через дії з іншими предметами. Зароджується наочно-дійове мислення, що формується на основі сприймання і дій дитини з предметами. Мислення в цей період має всі ознаки наочно-дійового мислення. Як результат практичного експериментування з предметами дитина відкриває для себе не тільки нові властивості предметів, нові форми пересування, а й нові засоби досягнення мети: дістати м'ячик із-під столу можна не ковзаючи животом по підлозі, а з допомогою палки, дідусевої ковпачки.

На кінець 3-го року життя у процесі мислення діти перестають спиратися тільки на зовнішні дії, а можуть спиратися на внутрішні образи, уявлення, фантазії. Зароджуються елементи внутрішнього плану дій, остаточне формування якого закінчується на порозі вступу дитини до школи. Цьому також сприяє формування дій, що імітують дії дорослого, іграшок, предметів-замісників, картинок із книжок, власних малюнків. Однак головну роль як засобу означення починає відігравати слово. Предмети-замісники та мовні знаки (слова) є "будівним матеріалом", на основі якого формується символічна функція мислення, тобто заміщення реальних предметів докільля і дій людини символами, абстракціями, словами. Символічна функція не відкривається самостійно дитиною, а засвоюється під керівництвом дорослого у грі та інших продуктивних видах діяльності. Саме у предметних практичних

діях зароджується мислення дитини, яка може мислити тільки про ті предмети, які бачить, з якими щось робить. Виникнення внутрішнього плану дій, засобів позначення, у тому числі й символічних, сприяють появі наочно-образного мислення, тобто дитина вчиться мислити, відкриваючи для себе властивості об'єктів не просто на власному досвіді, а у процесі практичного і мовленнєвого спілкування з дорослими, а запитання до дорослих (“Це що?”, “Хто це?” тощо) стають важливим фактором розвитку мислення.

У поведінці дитини, в її діях із предметами, іграшками, у перших спробах малювати виявляються образи її уяви, хоча в ранньому віці нелегко їх відокремити від образів пам'яті.

Уява — психічний процес створення образів предметів, ситуацій, обставин через використання наявних у людини знань у новій комбінації. З'являється серед інших психічних процесів наприкінці 2-го — початку 3-го року життя дитини. Активна взаємодія з довкіллям, збагачення життєвого досвіду, засвоєння мовлення відкриває можливість аналізу й синтезу попередніх вражень.

Спершу уява спирається на сприймання. На другому і третьому році життя дитини активізується її репродуктивна (відтворювальна) уява. У перших іграх, в яких ще немає ні сюжету, ні ролі, уява виявляється в перенесенні дитиною відомої їй дії в нову ігрову ситуацію (годує ляльку, вкладає її спати, умиває, одягає тощо). У 3 роки дитина може слухати казки про віддалені й незнайомі для неї події та явища, що свідчить про розвиток уяви.

Провідною діяльністю цього віку є предметна діяльність. У віці з 1 року до 3-х відбувається розділення ліній психічного розвитку хлопчиків і дівчаток. Їм властиві різні типи провідної діяльності. У хлопчиків на основі наочної діяльності формується наочно-предметна. У дівчаток на основі мовленнєвої діяльності — комунікативна. Наочно-предметна діяльність включає маніпуляцію з предметами, створеними людьми, зачатки конструювання, внаслідок чого у чоловіків краще розвинене абстрактне мислення. Комунікативна діяльність припускає освоєння логіки людських відносин, і більшість жінок володіють розвиненішим, ніж у чоловіків, соціальним мисленням, сфера якого — спілкування людей. У жінок тонше інтуїція, такт, вони більш схильні до емпатії (співчуття та розуміння інших).

Спілкування з дорослими. Воно є необхідною умовою забезпечення життя, розвитку й діяльності дитини. Нові фізичні та психічні якості, сформовані протягом першого року життя, і подальший розвиток дитини викликають якісні зміни у її взаєминах з дорослими. Діти у віці від 1 до 3 років усе ще залежать від батьків, вони постійно хочуть відчувати фізичну близькість батька і матері, актуалізується потреба в любові, але провідна роль у задоволенні базової потреби віддається одному з батьків протилежної статі, а також виявляється в самостійності дитини, яка невпинно росте, оволодіваючи в спільній діяльності з дорослими та під їхньою опікою предметними діями, способами пересування, дитина починає згодом виконувати їх уже без участі чи прямої допомоги дорослих (знаходити іграшку, гратися нею тощо). Якщо дорослі не враховують якісних змін у психіці дитини, в її стосунках з оточенням, прагненнях, виникають конфлікти, які спричиняють зриви в її поведінці, бо біологічні ритми сильно деформовані, а мовленнєві не настільки сформовані, щоб дитина могла вільно управляти своєю поведінкою. За таких умов виникає “криза першого року”, що є результатом невідповідності між новими прагненнями і можливостями дитини та застарілими формами її взаємодії з дорослими.

Від одного до трьох років настає стадія сензитивності (особливої чутливості) дитини до мовних впливів. Пасивний словник дитини швидко поповнюється. До двох років вона розуміє всі слова, що стосуються її оточення.

Важливим досягненням дитини є оволодіння слуханням мовлення, зокрема вказівок щодо її дій та розповідей дорослих. Активне мовлення виникає до 1,6–2 років (у дівчаток раніше, ніж у хлопчиків). Під час навчання рідної мови дорослим потрібно говорити

з дітьми чітко, виразно, щоб передавати їм навички правильного мовлення. На другому-третьому році життя діти охоче слухають оповідання, казки, вірші, які вперше виводять їх за межі безпосереднього спілкування з дорослими, дають їм відомості про те, чого вони ще не бачили. Наприкінці другого року життя вдосконалюється граматична структура мовлення дитини: з'являються складніші речення, морфологічні елементи множини, теперішній і минулий час дієслів, родовий, давальний, знахідний відмінки. Мовленнєві надбання дітей: у 1 рік — 10–15 слів, у 1,8 — 50 слів, у 2 роки — 200–300 слів, у 3 роки — близько 900–1000–1500 слів стимулюють позитивні зрушення в їхньому психічному розвитку, позначаються на всіх психічних процесах (відчуттях, сприйманні, мисленні, пам'яті). Наприкінці раннього дитячого віку мовлення починає виконувати в житті дитини не тільки комунікативну функцію, а й деякі інші — планування дій, інструктування самої себе. Воно виявляє себе і як засіб усвідомлення власних можливостей, саморегуляції поведінки, певної її самостійності. Недоліки в розвитку мовлення позначаються на подальшій поведінці дитини: формуються неповноцінні взаємини між нею та іншими дітьми, дорослими. З розвитком активності, самостійності дітей різноманітнішими стають їхні стосунки з дорослими, розвиваються взаємини й між самими дітьми, виникають спільні ігри.

Перші уявлення про себе виникають у дитини до року. Це уявлення про частини свого тіла, але узагальнити їх малюк поки не може. За спеціального навчання дорослими до півтора років дитина може впізнавати себе в дзеркалі, освоює ідентичність віддзеркалення і своєї зовнішності. Наприкінці другого року життя виникає так звана *“криза трьох років”* як криза соціальних відносин, яка зумовлена становленням самосвідомості дитини, її сутність полягає у психологічному відокремленні дитячого *“Я”* від дорослих, які оточують, що супроводжується певними специфічними проявами — негативізму, впертості, норовистості, свавілля, протесту, знецінення, прагнення до деспотизму в поведінці дитини, їхні причини — невдоволеність взаєминами з дорослими, прагнення знайти власну позицію.

У період *“кризи трьох років”* у дітей виробляється певний комплекс поведінки. Вони прагнуть самоствердитись, самостійно досягти позитивного результату в своїй діяльності, постійно заявляють і вимагають *“Я сам!”*, бажають бути схожими на дорослих, наслідувати їх. До трьох років дитина проявляє початки самосвідомості, у неї розвивається бажання визнання з боку дорослих. Загалом, цей період характеризується підвищеною вразливістю й чутливістю малюка до оцінювання його досягнень дорослими.

Трирічний малюк починає використовувати займенник *“Я”*, засвоює своє ім'я, стать. До 3-х років дитина вже знає, хто вона: хлопчик чи дівчинка. З'ясування дитиною приналежності до конкретної статі відбувається в перші 2–3 роки життя, і наявність батька при цьому вкрай важлива. Для хлопчиків втрата батька після 4-х років мало позначається на засвоєнні соціальних ролей. Наслідки відсутності батька в дівчаток починають позначатися в підлітковому віці, коли в багатьох із них виникають труднощі у пристосуванні до жіночої ролі під час спілкування з представниками іншої статі. Якісні зміни, що відбуваються протягом перших трьох років життя дитини, забезпечують поступове перетворення малюка з безпомічної істоти на активного діяча в найближчому суспільному середовищі та формуванням такого центрального психологічного новоутворення особистості — системи *“Я”*.

Новоутворення раннього віку

Оволодіння рідним мовленням (проробляє 90 % роботи в засвоєнні мовлення) та його компонентами (словником, граматичною будовою, звуковимовою тощо), перехід від маніпулятивної до предметної діяльності та наочно-дійового мислення. Оволодіння елементарними формами поведінки. Виникнення початкових форм самосвідомості, розвиток Я-концепції, самооцінки. Починає спілкуватися з іншими дітьми: грають поруч, діляться іграшкою. За три роки людина долає 3 кризові (кризу новонародженості, 1-го та 3-го років) періоди — проходить половину шляху свого психічного розвитку.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА дітей першого року життя

Перший рік життя дитини відрізняється швидким темпом фізичного і психічного розвитку. Середня вага (маса тіла) при народженні 3200–3400 г. До 5–6 місяців вона подвоюється, а до року потроюється. Середній зріст дитини при народженні 50–52 см, до року малюк підростає на 20–25 см. Оскільки розвиток людини розгортається за генетично заданою програмою, а новонароджений зовсім безпомічний, то всі біологічні потреби і пізнавальні процеси реалізуються через маму та за її допомогою, тобто життя дитини в цей період цілком залежить від дорослих, що є особливістю цього етапу.

До кінця першого місяця (новонародженості) формується добовий ритм із концентрацією сну в нічний час, а бадьорості — в денний, що поступово збільшується впродовж року: з 1 години до 3,5–4 годин. Ретельний гігієнічний догляд, формування чіткого режиму годування, виховання позитивних і попередження негативних звичок (смоктання пальців, безладне годування тощо), постійна взаємодія й спілкування з батьками є необхідною потребою дитини вже з перших днів життя та джерелом її подальшого розвитку.

У процесі догляду за дитиною спілкування між дитиною та дорослим набуває надзвичайного значення, має емоційно-позитивний характер. Спілкування характеризується нерозривністю єдності дитини і дорослого, у якій дорослий виступає умовою розвитку немовляти, посередником між дитиною та довкіллям. На початку 2-го місяця в спілкуванні дитини з дорослим з'являється усмішка, що свідчить про формування емоційного спілкування та після 6 місяців переростає в основну форму — особистісного спілкування, тобто стає провідною діяльністю для дитини першого року життя й проявляється двома формами: емоційно-безпосереднього, “спілкування заради спілкування” — 0–6 місяців, емоційно-опосередкованого, тобто опосередкованого предметами — 6–12 місяців. Емоційно-безпосереднє спілкування як емоційно-позитивна реакція на дорослого, що проявляється зосередженням погляду на його обличчі, жваві рухи ніжками та ручками зумовлюють виникнення “комплексу пожвавлення” наприкінці 1-го місяця життя. Це один із перших показників нормального психічного розвитку дитини першого року життя.

Провідним у розвитку дитини є формування зорових і слухових орієнтовних та відповідних емоційно-позитивних реакцій. Розвивається вміння зосереджувати погляд на іграшки, що висить, на обличчі дорослого, предметі, що рухається. Дитина прислухається до звуків (мовлення, співу, звучання брязкальця), розвивається “мовленнєвий слух”, вміння встановлювати зв'язок між зоровими і слуховими враженнями, сприймати подразники на відстані.

На 3-му місяці немовля здатне втримувати голівку, формується “комплекс пожвавлення”: радіючи, дитина випрямляє руки, розтискає пальці, натрапляє при цьому на іграшку, відтворює звуки (гукає, белькоче).

У віці 4-х місяців продовжує збільшуватися тривалість бадьорості, формується позитивне ставлення до процесів, розвивається активність під час годування. Провідними в цьому віковому періоді є подальший розвиток зорових та слухових орієнтовних реакцій у будь-якому положенні (лежачи на спині, на животі, на руках у дорослого), на основі яких пізніше формується розуміння мовлення, предметна діяльність, сенсорне сприймання і складна поведінка.

У 4–5 міс. дитина здатна розрізняти інтонацію зверненого мовлення, мелодію (танцювальну, спокійну), голос знайомих та незнайомих дорослих, упізнавати матір або іншу близьку людину. До 5 міс. дитина реагує на нову обстановку: в незнайомих умовах, побачивши чужих людей, перестає усміхатися, тривало і напружено їх розглядає, може заплакати. Якщо з нею строго говорять, вона хмуриться, стискає губи, проявляє незадоволеність.

У 6 місяців дитина за звучанням упізнає своє ім'я. Провідними у віці 4–6 місяців є розвиток рухів руки: її основні функції — уміння хапати, тримати, обмацувати, до 5 міс. — акт хапання, цілеспрямований рух рук, у 6 міс. дитина сама бере іграшки і маніпулює ними. На основі цих рухів формуються ігрові дії з предметами; дитина пізнає навколишній світ, набуває життєвого досвіду. Рухи руки багато в чому сприяють формуванню вмінь основних рухів у другому півріччі.

У цей період провідним є розвиток підготовчих етапів активного мовлення, бурхливо розвивається гуління та з'являються передумови лепету. В 4 міс. дитина тривало гулить. До 5 міс. це переходить у співуче гуління, забарвлене різною інтонацією. До 5–6 міс. дитина починає вимовляти приголосні звуки (губні, піднебінні — [п], [б], [т], [д], [н] та ін.) і перші склади — поєднання голосного та губного або піднебінного приголосного звука [па, ба, ма], тобто з'являється белькіт. При цьому в розвитку мовленнєвого слуху велику роль відіграє артикуляційний апарат і слухове зосередження. Дитина чує звуки, вимовлені дорослим, слухає сама себе та починає вимовляти звуки і склади повторно, що сприяє вимовлянню перших слів у другому півріччі життя.

Близько року формується *автономне мовлення* та служить перехідною фазою між пасивним й активним мовленням, воно не збігається з мовленням дорослих артикуляційно та фонетично ([бі-бі]), а також за значенням (багатозначність одних і тих же вигуків), а зв'язок між словами своєрідний: мовлення нагадує ряд вигуків, арсенал символів, через які малюк щось намагається висловити.

До 6 міс. дитина лежить на животі, спираючись на долоні випрямлених рук, повертається зі спини на живіт і назад, підповзає, міцно упирається ніжками за підтримки. До кінця першого півріччя дитина може гратися самостійно, активно та тривало.

У віці 7–9 міс. дитина переходить на режим із трьома періодами денного сну. З розвитком ускладнюється її поведінка в режимних процесах. Вона п'є із чашки, яку тримає дорослий, а в 9 міс. притримує її руками, тримає в руці скориночку хліба. Провідними в цьому віці є розвиток рухів, і перш за все, оволодіння повзанням. До 7 міс. дитина добре повзає. Це міняє її поведінку, вона стає більш активною та самостійною, починає орієнтуватися в навколишньому середовищі. Повзання позитивно впливає на фізичний розвиток; у дитини зміцнюються м'язи ніг, рук, спини, черевного пресу, шиї, формується правильна постава.

До 8 міс. дитина набуває вертикального положення, уміє сідати, лягати, вставати, сидіти, стояти, переступати, тримаючись за бар'єр. У віці 10–12 міс. дитина активна у процесах і починає проявляти самостійність у годуванні. Вона ще повзає, але часто встає, багато ходить, підіймається, до 12 міс. ходить не тримаючись, тривало, у різних напрямках.

У період 7–9 міс. вона починає розуміти мовлення дорослого. Це змінює її поведінку, характер діяльності, рухів, впливає на активне мовлення. До 7 міс. дитина на прохання дорослого шукає поглядом предмет, що знаходиться в постійному місці. З 8 міс. вона знаходить названі дорослим предмети, починає виконувати на його прохання прості дії (без показу) — “Ладусі-ладусі”, “Пока-пока”. До 9 міс. вона розуміє назви кількох предметів, знаходить їх у будь-якому місці, використовуючи при цьому вказівний жест, знає своє ім'я, на прохання дає іграшку, що знаходиться в неї в руках. Дитина розуміє слова-назви режимних процесів, виконує на прохання дорослого рухи й дії (“сідай”, “пий”, “дай ручку”). Мовлення дорослого починає регулювати дії дитини. У цьому віці розвивається здатність наслідувати мовлення та дії з предметами. До 10 міс. дитина на прохання дорослого знаходить і приносить знайому іграшку, якщо вона в полі її зору, до 11 міс. знаходить названу іграшку серед багатьох інших, а до 12 міс. на прохання дорослого знаходить декілька однорідних предметів, якщо вони зовні трохи розрізняються (різні ляльки, м'ячі різних розмірів і кольорів та ін.). Дитина розуміє слово “ні”,

адекватно реагує на слова “можна”, “добре”, “погано”, якщо вони промовляються відповідно до ситуації.

Збільшується кількість зрозумілих слів, що позначають назви іграшок, одягу, меблів, дій, рухів, імена дорослих і дітей, частини тіла тощо. Дитина може виконувати прості доручення. У період 10–12 міс. формується активне мовлення, дитина опановує перші слова. До року дитина вимовляє близько 10 простих слів, якими вона починає позначати певні поняття. Окремі слова та звуки, підкріплені мімікою, починають слугувати засобом спілкування з дорослими й дітьми. Спостерігається наслідування дорослого в діях із сюжетними іграшками. Дитина на прохання дорослого відтворює те, чого їй навчили: катає машину, годує ляльку тощо. З’являються передумови гри. Це період розвитку предметної діяльності на основі наслідування та відтворення.

Перший рік життя дитини умовно поділяють на два етапи — період новонародженості та період немовлячого (від 1 місяця до 1 року) дитинства, який закінчується в рік. Період новонародженості — це проміжний (неонатальний) період між життям в утробі матері і життям поза її організмом, тобто перехід від пренатального до постнатального розвитку, який починається з першого вдиху дитини (ранній період 1–7 днів та пізній — 7–28 днів). У психологічній літературі є розбіжності у тривалості періоду новонародженості: одні дослідники обмежують його до 10 днів, інші — до 2 місяців.

Період новонародженості характеризується *кризою новонародженості*, яку не відкрили, а визначили теоретично як особливий період у психічному розвитку дитини. Ознакою кризи є втрата дитиною ваги в перші дні після народження. Одразу ж після народження виявляються безумовні рефлексії, що забезпечують роботу основних систем організму (захисні, орієнтувальні).

За умови вдоволення органічних потреб та дотримання правильного режиму і виховання в дитини формуються нові, власне людські потреби (в отриманні вражень, у спілкуванні з дорослими), на їхній основі здійснюється психічний розвиток. Поступово на появу дорослого в дитини виробляється специфічна емоційно-рухова реакція (“комплекс пожвавлення”), яку вважають початком другого етапу — розвитку немовляти. “Комплекс пожвавлення” — специфічне психічне новоутворення, є межею критичного періоду новонародженості, а час його появи є основним критерієм нормальності психічного розвитку дитини.

Криза першого року пов’язана з освоєнням мовлення та спричиняє появу нового типу діяльності — безпосереднього емоційного спілкування дитини й матері. Специфічна особливість цієї діяльності полягає в тому, що її предметом є інша людина. Якщо спочатку життєдіяльність немовляти регулювала біологічна система, то поступово вона вступає в суперечність із вербальними ситуаціями, які створюються дорослими. Встановлення нових стосунків з дитиною, поява певної самостійності, формування структури мовної та предметної дії є основним новоутворенням цього періоду розвитку, а поява та зникнення автономного мовлення свідчить про початок і кінець кризи першого року.

Подолання кризи першого року життя зумовлює подальший розвиток дитини. На цьому етапі відбуваються перехід від біологічного до соціального типу розвитку, оволодіння “діалогом” із дорослим, значні зрушення в пізнавальному розвитку (розпізнавання інформації на основі оперативних одиниць сприймання і сенсорних еталонів, розвиток упізнавання та оперативної пам’яті), формування мовлення, структур взаємодії з предметами і людьми, які оточують, розширення соціальної ситуації розвитку завдяки оволодінню ходьбою, проявляються перші афективні реакції. Нормальне подолання кризи першого року життя спричинює роз’єднання предметної та соціальної складових безпосереднього оточення дитини, розпад “Ми”, становлення першої форми “Я” як основи для розвитку предметної маніпуляції, в результаті якої пізніше виникає “Я-діюче”. Головною ознакою кризи першого року є різке зростання незалежності дитини від дорослих: вона опановує ходьбу і предметні дії, стає активнішою, з нею не можна не рахуватися.

Новоутворення першого року життя

Оволодіння прямою ходою розширює самостійність дитини в пересуванні й пізнанні, з'являється перше “передособистісне” новоутворення — активність; поява зорово-рухових координацій, вирівнювання в розвитку органів чуття та опорно-рухового апарату зумовлюють виникнення маніпулятивної діяльності з предметами, операційною стороною яких виступає дія хапання, а мотиваційною — потреба в пізнанні та активності, що сприяють формуванню елементарних форм наочно-дійового мислення; спілкування з дорослим, становлення перших двох форм спілкування із дорослими: ситуативно-особистісного та ситуативно-ділового, поява перших соціальних емоцій, спрямованих на дорослого, починається оволодіння пасивним і активним мовленням. Загалом, головними надбаннями віку немовляти є пізнавальний розвиток, взаємодія з неживими предметами та людьми, які його оточують, ходьба, поява мовлення.

Період новонародженості (перший місяць життя)

Новонароджений — це дитина з моменту народження до 28 дня життя (4 тижні). Довжина тіла новонародженого становить приблизно 50–51 см, вага — 3,4–3,5 кг. У нього непропорційні окремі частини організму: відносно велика голова, довгий тулуб і короткі кінцівки. Вага мозку немовляти становить 1/4 ваги мозку дорослої людини. Хоча кількість нервових клітин у ньому така, як у дорослого, ці клітини ще недостатньо розвинені. Цей період характеризується незрілістю всіх органів і систем, особливо центральної нервової системи, а також рядом функціональних, біохімічних та морфологічних змін, зокрема дитина спить, щільно стуливши повіки, більшу частину дня. Це неглибокий сон, під час якого дитина робить різкі нескоординовані рухи кінцівками, неусвідомлені мимічні рухи (grimasi) іноді нагадують усмішку, напружує м'язи спини, хребетний стовбур майже прямий, голівка падає на груди.

З перших днів позаутробного існування центральним і основним новоутворенням періоду новонародженості є індивідуальне психічне життя. Йдеться про те, що в період новонародженості дитина існує індивідуально, відокремлено від організму матері й зливається із соціальним життям людей, які її оточують, як першою і найпримітивнішою формою соціального існування.

Після народження різко змінюється форма взаємодії організму дитини та середовища, і новонароджена дитина має ряд перехідних станів у зв'язку із пристосуванням (адаптацією) її організму до нових умов життя, зокрема наявністю безумовних рефлексів, які свідчать про генетичну заданість розвитку. Безумовні рефлексивні форми — спадкова форма реагування на впливи зовнішнього світу або на зміни внутрішнього середовища організму, що протікає без участі кори головного мозку й не створює основи для психічного розвитку дитини, а лише забезпечує її виживання.

Новонародженість — єдиний період у житті дитини, коли спостерігаються вроджені інстинктивні форми її поведінки, спрямовані на задоволення органічних потреб (у кисні, їжі, теплі). Для новонароджених характерні: смоктальний рефлекс; рефлекс повзання (у положенні на животі, якщо до підшов приставити долоню); захисний (обіймає руками за різкої зміни положення тіла); хапальний рефлекс (стискання пальців навколо предмета, який торкається долоні); “підшовний” (якщо натискати на підшову біля кореня пальців, пальці згинаються, а якщо провести пальцем уздовж зовнішнього краю стопи — розгинаються). Відсутність характерних рефлексів або їхнє збереження після 3–4 місяців життя — явище, що свідчить про порушення розвитку нервової системи. Передумовою формування умовних рефлексів є зорове і слухове зосередження на обличчі та голосі матері, яке виникає під час годування дитини груддю.

Органи чуття новонародженого з перших днів досить добре розвинені: відчуває вплив тепла і просто дотик до шкіри або слизових оболонок, реагує на смакові, нюхові та деякі зорові подразники. Найрозвиненіша в немовлят *дотикова чутливість*, особливо чутливі губи, уся ділянка рота. Розвиток *зору та слуху* відбувається в них швидше, ніж тілесних рухів. Після народження дитина вже бачить обриси предметів, що знаходяться на відстані 25–30 см від її очей. Яскраве світло викликає звуження зіниць, стискання вік і сильне відкидання голови. На другому тижні життя дитини погляд затримується нетривалий час на кольорових предметах, особливо предметах овальної форми із червоними та блискучими плямами, а до кінця періоду новонародженості дитина може фіксувати погляд на блискучих предметах.

У дитини розвинена *смакова чутливість*: на солодке реагує смоктанням і ковтанням слини; на неприємний смак та гірке — мімікою і здриганням; на кисле та гірке — гримасою, перестає смоктати. Завдяки розвиненій *нюховій чутливості* за запахом материнського молока немовлята визначають, є в кімнаті мама чи немає.

До кінця цього періоду в дитини зростає *рухова активність*: уміє повертати і піднімати голівку, лежачи на животику, а лежачи на спині, повертає голову вбік, звідки долинає знайомий голос або звук, розглядає тих, хто оточує.

Удосконалення реакцій на зовнішні подразники відбувається на основі дозрівання нервової системи дитини, насамперед її мозку, що сприяє утворенню умовних рефлексів, як свідчення встановлення зв'язків дитини з довкіллям за участі вищих зон мозку — кори великих півкуль. Тісний контакт із мамою, особливо під час годування: положення тіла, тепло і запах матері симулює прояв участі кори головного мозку в процесах нервової діяльності щодо забезпечення психічного розвитку дитини та пізнання нею світу.

До кінця першого місяця з'являється *емоційна реакція* на людський голос, дитина дізнається про голос мами і батька, відрізняє розмовне мовлення від інших звуків. Специфічна реакція на людський голос свідчить про переломний момент у психічному та соціальному житті дитини, бо емоційна взаємодія дитини із дорослим — це фундаментальний чинник розвитку її особистості та психічного здоров'я в дорослому віці. Якщо перші емоції дитини були виражені плачем, криком, то тепер з'являється усмішка під час звучання людського голосу або у зв'язку з появою в полі зору дитини знайомої людини й супроводжується мімікою, жвавими рухами, гулінням, поверненням голівки до дорослого, тобто виникає комплекс проявів радості, який називають "*комплексом пожвавлення*".

"Комплекс пожвавлення" (лат. *complexus* — поєднання, зв'язок) — позитивна емоційно-дійова реакція новонародженого на появу дорослого, особливо на голос матері, її обличчя, дотики, перша форма людської поведінки, основне новоутворення періоду новонародженості. Ця складна реакція свідчить про вирізнення людини (переважно матері, яка доглядає дитину) з навколишнього оточення і встановлення зв'язку з нею, про потребу спілкування.

Основні шляхи реалізації напряму розвитку

- Ретельний гігієнічний догляд для забезпечення благополуччя і спокою дитини; формування чіткого режиму годування, виховання позитивних та попередження негативних звичок (смоктання пальців, колисання, безладне годування тощо): класти малюка в різні положення (на животі, на спині, на боці) для активних рухів руками і ногами, класти на жорсткий матрац та сприяти вільним рухам ручками і ніжками.
- Формування добового ритму з концентрацією сну в нічний час, а бадьорості — в денний: позитивне ставлення до годування, укладання спати, гігієнічних процедур.

- Формування зорових і слухових орієнтовних та відповідних емоційно-позитивних реакцій: тримати дитину на руках, пританцювати під музику для розвитку в неї почуття ритму, повільно поводити червоним світлом ліхтарика з одного боку в інший перед лежачою дитиною, повісити кольоровий дзвоник так, щоб дитина могла бачити, як він рухається, і чути його звук; потрясти брязкальцем справа і зліва від дитини: тихо, а потім голосніше.
- Розвиток уміння зосереджувати погляд на підвищеній іграшці, на обличчі дорослого, рухомих предметах: у вертикальному положенні (гра “очі в очі”) тримати дитину на зручній для неї відстані від очей дорослого та повільно переміщаючи малюка то ближче, то далі, поки погляд дитини не стане зосередженим (20–33 см).
- Розвиток слухової уваги, уміння прислуховуватися до звуків (мовлення, співу, звучання брязкальця), розвиток “мовленнєвого слуху”, уміння встановлювати зв’язок між зоровими і слуховими враженнями, сприймати подразники на відстані: класти дитині на долоньку палець або брязкальце, щоб вона їх схоплювала.

Показники стану розвитку дитини в період новонародженості

Руховий розвиток: здригання, різкі рухи руками; тягне руки до очей і до рота; лежачи на животі, повертає голову з одного боку в інший; голова закидається назад, якщо її не підтримувати; руки постійно напружені й кисті рук стиснуті в кулачки; спостерігаються яскраво виражені рефлексорні рухи.

Розвиток зорового аналізатора: зосереджує погляд на відстані 20–30 см; погляд блукає, можлива косоокість; бачить чорно-білі або контрастні предмети і малюнки; віддає перевагу обличчям людей над усіма іншими зображеннями.

Розвиток слухового аналізатора: слух повністю сформувався; дитина реагує на окремі звуки; повертає голову на знайомі звуки та голоси.

Розвиток нюху і дотику: віддає перевагу солодким смакам; уникає гірких або кислих смаків; упізнає запах своєї матері; надає перевагу м’яким матеріалам; радіє м’яким теплим дотикам; не подобаються недостатньо обережні або несподівані дотики.

Новоутворення періоду новонародженості

Психологічним утворенням, критерієм нормального перебігу психічного розвитку, верхньою межею періоду новонародженості й закінчення кризи та періоду новонародженості є комплекс.

Фізіологічним критерієм завершення цього періоду є поява зорового і слухового зосередження, можливість формування умовних рефлексів на зорові та слухові подразники.

Зовнішні ознаки, за яких необхідний контроль фахівців

- Дитина виразно погано і повільно смокче.
- Не моргає, коли опиниться перед джерелом яскравого світла.
- Не стежить очима за об’єктом, що знаходиться близько або переміщається з одного боку в інший.
- Рідко рухає руками та ногами, має вигляд як лялька.
- Ніжки й ручки розслаблені, висять, “як ганчірочка”.
- Нижня щелепа тремтить безперервно, навіть коли дитина не плаче та не кричить.
- Дитина не реагує на гучні звуки.

Немовля **(від 1 місяця до 1 року)**

Період від народження до 1-го року є часом найбільш інтенсивного розвитку організму дитини. Цей віковий етап включає чотири якісно різних періоди, у кожному з яких виділяються свої провідні вміння, що впливають на подальший розвиток дитини. Зразкова періодизація має такий вигляд: від народження до 2,5–3 місяців (включає і період новонародженості); від 3 до 5–6 місяців; від 6 до 9 місяців; від 9 місяців до 1 року.

Для кожного вікового періоду рекомендований режим, що враховує фізіологічні потреби і фізичні можливості дітей та передбачає забезпечення необхідної турботи і догляду за немовлям; позитивне емоційно насичене спілкування з близьким дорослим.

Здоров'я та фізичний розвиток

► СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМУ РОЗВИТКУ

Забезпечувати повноцінний фізичний розвиток, берегти і зміцнювати здоров'я, підтримувати емоційно-позитивний стан кожної дитини.

Сприяти своєчасному формуванню рухів руки, розвивати статичні й моторні функції: уміння утримувати голову, перевертатись із положення лежачи, сидіти, повзати, ходити, попереджати втому дитини.

Удосконалювати дії з предметами, створювати умови для розвитку рухової активності дитини.

Виховання гігієнічних навичок і здорового способу життя у процесі догляду

0–2–3 місяці

Формувати позитивне ставлення до режимних процесів, не порушувати режим, дотримуватись постійних умов і єдності вимог до дітей у сім'ї та закладі, що здійснює освітню діяльність.

Дітей, які живуть за одним режимом, годувати після пробудження.

Щодня або через день купати дитину (перед нічним сном).

Створювати умови для глибокого і тривалого сну. Діти повинні спати на веранді або в спальні з відкритими вікнами, поза приміщенням. З перших тижнів життя привчати засинати без додаткових дій (заколювання, соска тощо). Піднімати дітей тільки після пробудження.

Привчати до виконання самостійних дій: притримувати пляшку під час годування, брати її і підносити до рота.

Створювати умови для періоду бадьорості кожної дитини: з 2 місяців — у манежі.

2–3 місяці — 5–6 місяців

Під час укладання дітей формувати в них позитивне ставлення до процесу сну, укладання, підйому, створювати обстановку для сну, неголосно співати колискову тощо. Забезпечувати емоційно-позитивний стан після сну (неквапливі дії дорослих, привітне мовлення), попереджати появу негативних звичок (смоктання пальців, розгойдування тощо). Після хвороби і в період адаптації потрібно привчати дітей до сну на свіжому повітрі поступово. Враховувати індивідуальні особливості кожної дитини (дітей, які потребують тривалішого сну, укладати першими, піднімати останніми, втомленого малюка укласти раніше).

Привчати до виконання самостійних дій: їсти з ложки напівгусту їжу, пити із чашки, яку тримає дорослий.

Під час купання дитини формувати розуміння мовлення дорослого. Підтримувати мовленнєві та рухові реакції дитини у процесі водних процедур (умивання, купання тощо).

Спонукаати до активних голосових реакцій (лепет, спрощені слова). Пропонувати кожній дитині різноманітні іграшки для освоєння необхідних навичок. Своєчасно оновлювати й ускладнювати ігровий матеріал з урахуванням вікових та індивідуальних можливостей дітей.

5–6 місяців — 9–10 місяців

Створювати в дітей позитивну установку на одягання, годування, укладання.

До 7–8 місяців годувати дитину, тримаючи її напівлежачи на руках, з 8 місяців (коли навчиться самостійно сидіти) — за високим столом. Створювати в дітей позитивну установку на фразу дорослого: “Зараз будемо їсти”. Знайомити з назвами деяких предметів сервіровки (*чашка, тарілка, ложка*), формувати вміння розуміти дії (*сідай, пий, їж хліб* тощо). Привчати до виконання самостійних дій: із 7 місяців їсть хліб, тримаючи його в руці. З 8 місяців годувати одночасно двох дітей, які сидять за столом, даючи їм по черзі по 2–3 ложки їжі, привчати доброзичливо ставитися до того, хто сидить поруч, не заважати йому. Формувати вміння з 8–9 місяців користуватися серветкою. Формувати вміння дякувати дорослому після їди кивком голови або спрощеним словом.

Формувати позитивну установку на водні процедури. Звертати увагу дитини на чистоту рук; мити обличчя і руки після забруднення, перед їдою.

З 7–8 місяців формувати в дітей розуміння проситися на горщик. Висаджувати дитину відразу після сну, якщо вона прокинулася сухою, а також через 10–15 хвилин після їди. Створювати умови для періоду бадьорості кожної дитини: з 7–8 місяців — за бар’єром на підлозі.

9–10 місяців — 12 місяців

Залучати малюків до посильної участі у процесах одягання, годування, укладання.

Привчати дитину самостійно підходити до низького столу, сідати в крісло. Формувати звичку з’їдати покладену порцію, враховувати вибіркоче ставлення дітей до їжі, брати зі столу чашку, тримати її і пити самостійно.

Розвивати розуміння мовлення під час називання дорослим предметів взуття, одягу; залучати дітей до виконання деяких дій (підняти руку, подати колготки) і повторення за дорослим окремих слів.

Здійснювати цілеспрямоване навчання у процесі ігор-занять. Заохочувати активне звернення дитини до дорослого, а також уміння самостійно зайняти себе.

Спонукаати дітей до самостійних дій і пересувань, до активних мовленнєвих реакцій. Для підтримки активності дітей міняти види діяльності. Стежити, щоб діти довго не залишалися в статичній позі, не заважали одне одному.

Організовувати місця для ігор із тими іграшками, яким діти віддають перевагу.

Створювати в групі спокійну обстановку, щоб кожна дитина могла чути дорослих, себе, прислухатися до голосових проявів інших дітей (гуління, лепету), проявляли мовленнєву активність.

Стежити за порядком у групі, систематично обробляти іграшки. Масаж і гімнастику повинен проводити фахівець. Активізувати мовлення дитини (*ам-ам, дай, на* тощо).

Заохочувати перші спроби дитини сигналізувати — звуками, лепетом, поведінкою — про необхідність фізіологічного відправлення, хвалити за позитивного результату. Висаджувати у визначеному місці і на індивідуальний горщик. Привчати до елементарних навичок охайності. Виховувати потребу знаходитися в сухому одязі.

Загартування дітей проводиться з дітьми першого року життя у формі індивідуальних занять, що включають комплекси масажу і гімнастики за призначенням лікаря, у груповому приміщенні щодня через 45 хвилин після їди. Тривалість заняття з кожною дитиною складає 6–10 хв. Починаючи з 9 місяців, окрім комплексів гімнастики та масажу, з дітьми проводять різноманітні рухливі ігри в індивідуальному порядку, проте допускається об’єднання дітей у невеликі групи (по 2–3 дитини). Рекомендується викорис-

товувати стіл заввишки 72–75 см, шириною 80 см, завдовжки 90–100 см, що має м'яке покриття з матеріалів, що дозволяють проводити вологу обробку й дезінфекцію; згори стіл накривається пелюшкою, яка міняється після кожної дитини.

Розвиток рухів

0–2–3 місяці

Вправляти в умінні утримувати голову під час викладання на живіт і у вертикальному положенні на руках у дорослого (з 15–20 днів).

Учити піднімати голову та груди, лежачи на животі, підводити верхню частину тіла руками, лежачи на животі.

Учити відштовхуватись ногами від твердої поверхні, для розвитку упору ніг, лежачи на животі або спині, підтримуючи малюка попід пахви у вертикальному положенні (3 місяці).

Удосконалювати хапальний рух кистей рук: розкривати долоні та стискати кулачки, підносити руки до рота, ударяти звисаючі предмети руками, діставати висячі іграшки і трясти ними.

2–3 місяці — 5–6 місяців

Розвивати рухи, що готують до повзання: уміння лежати на животі, спираючись на долоні випрямлених рук, перевертається із живота на спину і назад, сідати з допомогою, а потім і без допомоги рук, учити повзати.

Стимулювати розвиток кисті руки, дотягуватися до предметів однією рукою, захоплювати їх, брати та утримувати іграшки, предмети обома руками й однією рукою; розмахувати іграшкою, кидати її, брати в кожную руку по іграшці одночасно і тримати деякий час, перекладати предмети з однієї руки в іншу.

Учити малюка робити повороти на бік (4 місяці), зі спини на живіт (5 місяців), з живота на спину (6 місяців), упиратися ногами у тверду поверхню (5 місяців), підтримуючи дитину попід пахви у вертикальному положенні, та спонукати відштовхуватися від опори у вертикальному положенні, зберігати рівновагу, погойдуючи малюка в горизонтальному та вертикальному положеннях.

5–6 місяців — 9–10 місяців

Учити повзати, покликавши до себе і притягуючи іграшкою (з 6 місяців), прагнути до того, щоб малюк до 7 місяців активно та довго повзав.

Підтримувати прагнення дитини самостійно сідати з лежачого положення, а потім сідати, сидіти без підтримування, вставати й опускатися, тримаючись руками за опору (до 8 місяців), стояти з підтримкою, притримуючись за опору.

Вправляти в умінні зберігати рівновагу (сидячи, стоячи, переступаючи), переступати при підтримуванні під пахви та за обидві руки, розвивати вміння переступати вздовж бар'єра, тримаючись за нього руками, переходити від одного предмета до іншого, ходити, тримаючись за опору.

Підтримувати спроби дитини вповзати на гірку і спускатися з неї (8 місяців), підніматися на гірку сходами, тримаючись за перила (9 місяців), перелазити через колоду, влізати в дидактичні ящики (з 8–9 місяців).

9–10 місяців — 12 місяців

Учити з положення сидячи вставати на карачки або лягати животом донизу й сідати без сторонньої допомоги, повзати вперед із положення лежачи на животі, відштовхуючись руками та ногами і тримаючи тулуб вертикально.

Розвивати рухи: стояти без підтримки, робити пару кроків без підтримки, ходити, тримаючись за меблі, — що спрямовані на закріплення і вдосконалення рухових дій та вмінь, які допомагають оволодіти самостійною ходьбою, розвивати м'язові групи черевного пресу і спини.

До 10–11 місяців формувати вміння ходити, тримаючись за предмети, переходити від одного предмета до іншого; ходити з підтримкою за обидві руки, спокійно підніматися та спускатися сходами і з гірки, присідати навпочіпки, підійматися на невисокі предмети, вільно вставати та опускатися, ходити самостійно.

Розвиток дрібної моторики і рухів рук

2–3 місяці — 5–6 місяців

Учити тримати долоні відкритими або стискати їх у кулак.

Учити дивитися на руки та грати пальцями.

Учити хапати й відпускати предмети.

Учити хапати ненадовго брязкальце, розглядати його та відпускати.

5–6 місяців — 9–10 місяців

Учити хапати всі предмети, до яких можна дотягнутися.

Учити використовувати пальмарний захват (захват усіма пальцями, обов'язково з участю мізинця).

Учити хапати дрібні предмети з допомогою вказівного і великого пальця — “пінцетний” захват.

9–10 місяців — 12 місяців

Удосконалювати користування “пінцетним” захватом.

Учити, тримаючи в руках кубики, стукати ними один об одиний.

Учити усвідомлено випускати предмети з рук, складати предмети в різні ємкості та виймати їх, штовхати предмети вказівним пальцем.

Учити кидати маленькі предмети (кульки, кубики) в ємності та виймати їх.

Учити гортати сторінки в книгах.

Безпека життєдіяльності

Дорослі забезпечують безпеку дитини, з 9 до 12 місяців формують адекватну реакцію на слова “можна” і “не можна”.

► ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ

0–3 місяці

Посилено рухає руками та ногами, лежачи на спині. Утримує голову, коли знаходиться у вертикальному положенні.

Повертається з боку на спину. Підіймає голову, лежачи на животі.

Утримує іграшку, вкладену в долоню.

3–6 місяців

Самостійно тримає голову, довго лежить на животі, спираючись на передпліччя. Тягнеться до іграшок, бере їх; повертає голову на звук.

Перевертається зі спини на бік, живіт; починає повзти до іграшки, спираючись руками.

6–9 місяців

Розвивається дрібна моторика рук, дитина розстібає кнопки, знімає кільця зі стрижня, відкриває коробки.

Розвиваються рухи пальців, дитина бере маленькі м'ячі, перебирає великі намиста, нанизані на нитку, великі гудзики.

Виконує дії з предметами: стискає гумову іграшку, качає кульки і м'ячі, кладе в кошик дрібні предмети; брязкає брязкальцем, плескає в долоні.

9–12 місяців

Стоїть без підтримування та із цього положення присідає й підводиться.

Ходить у бічному напрямку, швидко повзає, вилазить на гірку та спускається з неї. Під час самостійної ходьби спотикається, падає.

Розвивається дрібна моторика: дитина катає й пересуває кульки, нанизані на горизонтально та вертикально розташовані стрижні, тощо.

► Показники розвитку дитини:

- самостійно ходить; присідає, підводиться, не тримаючись за опору;
- наслідує рухи дорослого, дістає один предмет за допомогою іншого;
- бере великі й дрібні предмети, обстежує пальчиками рук, перебираючи пальчики, засовує пальчики в отвори;
- адекватно реагує на слова “можна” та “не можна”;
- користується чашкою і ложкою.

Когнітивний розвиток

Розвивати дії, спрямовані на досягнення певного результату.

Формувати зорові та слухові орієнтування і збагачувати сенсорний досвід.

Розвивати вміння розуміти мовлення дорослого та здійснювати підготовчу роботу з оволодіння активним мовленням.

Предметний світ

► СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМУ РОЗВИТКУ

До 3 місяців

Сприяти появі спроб дитини натрапляти руками на низько підвішені іграшки і доторкатися до них (із 2 місяців).

Розвивати вміння зосереджуватися та стежити за яскравими рухомими предметами (на відстані 50–60 см) у горизонтальному і вертикальному напрямку.

Стимулювати розвиток умінь захоплювати та утримувати іграшку, що низько висить, обома руками.

До 6 місяців

Розвивати дії з предметами: захоплювати, обмацувати іграшку, що висить над грудьми, маніпулювати нею (з 4 місяців); брати з рук дорослого (5 місяців) з різних положень (лежачи на спині, животі, знаходячись на руках у дорослого), утримувати її; брати іграшку обома руками одночасно (з 5 місяців), уміння брати іграшку і перекладати її з однієї руки в іншу (6 місяців).

До 9 місяців

Формувати вміння спочатку за показом і словом дорослого, а потім тільки за словом виконувати дії: стукати брязкальцем, катати м'яч, кульки по жолобку, виймати з коробки та вкладати в неї предмети (із 6–7 місяців).

Створювати умови для розвитку дій із предметами відповідно до їхніх властивостей: гумові іграшки стискувати, прислухаючись до їхнього звучання, м'ячі катати, дрібні предмети (кульки, кубики) виймати з миски, відерця і вкладати їх назад (до 9–10 місяців).

Учити знаходити захований (червоний тощо) предмет, частину якого видно, організовувати ігри: “Сорока-ворона”, “Пальчик” тощо.

До 12 місяців

Розширювати орієнтування в довкіллі: котити по поверхні та скочувати й ловити кульку, сприяти досягненню певного результату в діях із предметами: вкладати один порожнистий предмет в інший, відкривати та закривати коробки, знімати та нанизувати кільця на стрижень, накладати кубик на кубик, встромляти грибки в отвори спеціального столика.

Учити знаходити за словом дорослого серед кількох іграшок одну (кульку, кубик), розбирати і складати пірамідку, подвійну мотрійку, організовувати ігри з дидактичною коробкою.

Учити виконувати прості доручення: приносити предмети, віддавати дорослим, іншим дітям.

Учити виконувати перші ігрові дії з сюжетними іграшками: “Погойдай, погодуй, потанцюй”, розуміти назви дій із предметами: *дай, на, дістань, покажи, де, принеси* тощо.

► ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ

Використовує рухи тіла, голови, рук для спостереження за предметами, рухами інших.

Удосконалює вміння наслідувати рухи дорослого в обстеженні предметів: виймає предмети з коробки; вкладає в коробку іграшку, яка звучить; перекладає предмети з однієї руки в іншу; знаходить предмет, захований під коробкою.

Уміє відкривати й закривати кришку коробки; знімати й нанизувати кільця на стрижень, ставити один предмет на інший.

Намагається розглядати предмети довкілля, людей.

► ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ:

- маніпулює іграшкою, яка потрапила в поле зору;
- виконує найпростіші дії з іграшкою: трясє, роздивляється, жбурляє, стукає, торохкотить, виймає, ховає, кидає, котить тощо;
- вільно нанизує на стрижень кільця пірамідки (довільно);
- за допомогою дорослого ставить кубик на кубик.

Сенсорний розвиток. Формування чуттєвого досвіду

► СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМУ РОЗВИТКУ

Розвивати сенсорні процеси, забезпечувати різноманітні зорові, слухові та дотикові враження через стимулювання різних аналізаторів.

До 3 місяців

Розвивати сенсорні процеси, забезпечувати різноманітні зорові, слухові й дотикові враження через стимулювання різних аналізаторів.

Викликати стеження очима за іграшкою (10–15 днів), що повільно рухається.

Формувати вміння фіксувати погляд на підвішеній іграшці, на обличчі дорослого, який ласкаво розмовляє з дитиною (до 20 днів).

Сприяти розвитку плавного стеження за іграшкою (1 місяць), що рухається.

Викликати в дитини першу посмішку (до 1 місяця).

Ласкаво розмовляти з дитиною, тримаючи її у вертикальному положенні (2 місяці). Спонукає стежити за дорослим, який розмовляє та повільно пересувається навколо манежу (до 3 місяців), прислухатися до його голосу, неголосного співу, різноманітних звуків оточення.

Сприяти тому, щоб під впливом зорових, слухових, орієнтовних реакцій у дитини формувалися нові вміння: наштовхування на іграшку, що низько висить, спроба захопити, обмацати її (до 3 місяців).

Викликати в дитини “комплекс пожвавлення” (яскрава посмішка тощо).

До 6 місяців

Закріплювати та збагачувати зорові і слухові реакції дітей, заохочувати спроби знаходити поглядом, поворотом голови джерело звуку (дорослий, який розмовляє; звучна іграшка тощо).

Удосконалювати вміння стежити за об'єктами, що переміщуються, і зосереджувати погляд на нерухомих предметах на відстані, знаходячись у різних положеннях (лежачи на спині, животі; на руках у дорослого).

Розвивати зорово-моторну координацію рук, погоджувати рухи рук і напрямок погляду в ситуаціях, коли дитина цілеспрямовано тягнеться до іграшки, захоплює та утримує її, маніпулює нею (до 4 місяців).

Формувати вміння проявляти емоційний відгук, радити, побачивши матір (до 4 місяців).

Розвивати емоційний відгук на різні інтонації мовлення знайомого дорослого (ласкава, весела, строга). Учити за показом і словом виконувати дії.

До 9 місяців

Збагачувати сприйняття дитини за допомогою стимулювання зору, слуху, дотику. Пропонувати її увазі предмети різної форми (круглі, овальні, прямокутні), з різного матеріалу (м'які, пружні), за показом і словом виконувати дії, що відповідають властивостям предметів (пити із чашки, їсти ложкою).

Сприяти естетичному сприйняттю барвисто оформлених іграшок, красивого посуду, квітучої рослини. Розвивати координацію рук: сприяти формуванню вміння брати та утримувати іграшку з будь-якого положення (збоку, над головою), дотягуватися до іграшки, предмета (підготовка до повзання, ходьби), відкривати коробку й інші ємкості.

Удосконалювати зорове сприйняття віддалених об'єктів та стежити поглядом за ними (собачка, котик).

До 12 місяців

Продовжувати збагачувати сенсорний досвід дітей та вдосконалювати зорові, слухові і тактильні відчуття. Пропонувати послухати звучання барабана, дудочки, гладити предмети з різних матеріалів.

Учити відкривати коробку, виймати та вкладати в неї різні речі (кубик, кульку). Формувати вміння розуміти, що кулька котиться, провалюється в круглу лунку, що на кубик можна поставити інший кубик тощо.

Розвивати вміння розрізняти різні зорові враження через стимулювання яскравими іграшками, різними за кольором (переважно червоним), розміром (великий, малий), формою (куля, куб).

Пропонувати озвучені іграшки (“Чарівний мішечок”) тощо.

► ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ

Обстежує предмети руками та ротом, здійснює зорово-рухову координацію рухів під час складання піраміди, мотрійки тощо.

Може бачити всі кольори, виділяє червоний.

Упізнає обличчя рідних, матері, розрізняє їхні голоси.

Зорово сприймає віддалені рухомі об'єкти, стежить поглядом за ними.

► **ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ:**

- знає колір відносно предметів: сонечко жовте, огірок зелений;
- складає пірамідку із 2–3 кілець (за розміром);
- розрізняє предмети куля, куб, упізнає й розрізняє обличчя рідних, матері;
- розрізняє та називає предмети за величиною (малий — великий стільчик);
- координує свої дії в діях із предметами: розбирає і складає піраміду, мотрійку, котить кульку, виймає та кладе кульку в коробку.

Розвиток особистості

Формувати емоційну чуйність дітей, доброзичливе ставлення до близьких людей.

Розвиток мовленнєвого слуху, розуміння зверненого до дитини мовлення, накопичення пасивного словника.

Активізація передмовленнєвих вокалізів дитини, що передують власному активному мовленню.

Соціалізація

► **СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМУ РОЗВИТКУ**

До 3 місяців

Розвиток емоційних реакцій. Поява “комплексу пожвавлення” під час появи матері та рідних.

Сприяти появі “соціальної” посмішки (посміхатися стороннім людям).

Розвивати здатність дитини до прояву емоцій (сміху, усмішки, загальних пожвавлених рухів, агукання) під час спілкування з дорослими, виявляти реакцію на емоційне забарвлення голосу.

Учити встановлювати зорово-слухові зв’язки, розрізняти різні зорові та слухові враження: шукати джерело звуку, стежити за рухами дорослих, за іграшкою, що рухається.

► **ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ**

До 6 місяців

Радіє, граючи з іншими людьми, і може заплакати, коли гра припиняється.

Стає більш товариською, усе більше може виражати свої емоції за допомогою рухів та виразу обличчя.

Копіює деякі рухи і вирази осіб, наслідує міміку дорослого.

До 9 місяців

Дитині подобаються спільні ігри: “Хованки: ку-ку”, потішки з рухами “Куй-куй чобіток”, “Дай-на”.

Виявляє цікавість до свого відбиття в дзеркалі.

Реагує на прояви емоцій інших людей, часто радіє.

До 12 місяців

Поводиться неспокійно або скуто у присутності незнайомих, плаче, коли мама або тато йдуть.

Копіює в іграх інших, віддає особливу перевагу певним людям та іграшкам.

Перевіряє, як реагуватимуть батьки на її дії під час годування, на її поведінку (коли залазить на стілець, дістає щось зі столу, смочче пальчик).

У певних ситуаціях може лякатися, повторює звуки або жести, щоб звернути на себе увагу.

Віддає перевагу мамі й тому, хто більше за інших про неї піклується, витягає руки або ноги, щоб допомогти тому, хто її одягає.

Уміє стежити за рухами дорослого, за іграшкою, що рухається.

Позитивно реагує на перебування в колі сім'ї: усміхається у відповідь на вираз обличчя дорослих (відбиття в дзеркалі), інтонацію, звертання.

За потреби використовує під час спілкування жести, міміку, усвідомлені звуконаслідування. Виявляє реакцію на своє ім'я поглядом. Імітує рухи дорослих: “Привіт”, “Пока — до побачення”.

► **ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ:**

- добре орієнтується в знайомому предметному середовищі, починає виокремлювати себе, своє тіло в навколишньому просторі;
- установлює контакт із дорослими, використовуючи жести, міміку, звуки;
- користується спрощеними словами (6–10), вибірково ставиться до близьких дорослих і відчуває свою “окремість” від них;
- виявляє позитивні емоційні реакції до дорослих, які її оточують, володіє різними способами предметних дій та соціальними способами спілкування за допомогою перших слів, а також використовуючи для контакту з оточенням виразні вокалізи, жести, міміку.

***Мовленнєва діяльність, мовленнєве спілкування,
розвиток мовлення***

► **СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМУ РОЗВИТКУ**

До 3 місяців

Перший місяць. Спонукає дитину прислухатися до ласкавого звернення дорослого, викликати перші горлові звуки (кректання тощо).

До 6 місяців

Чотири місяці. Сприяти формуванню слухових та зорових зв'язків як основи розуміння зверненого мовлення. Спілкування між дитиною і дорослим на основі голосових реакцій, мовних звуків. Спонукає дитину прислухатися до різних інтонацій у розмові з нею дорослого, викликати та розвивати в дитини голосові реакції у відповідь на звертання: гукання, гуління — трелі (“*a-a-a-a, o-o-o-o*”, “*au-au-au-au*”, “*ei-ei-ei*”, “*аль-ле-е-ли, аги-ел*”).

П'ять місяців. Спонукає знаходити поглядом привабливі для дитини предмети (“Де годинник?”).

Шість місяців. Формувати передумови активного мовлення. У процесі спілкування вимовляти звуки, окремі склади (*ба, ма, па*), спонукає до повторного їхнього вимовлення. Сприяти розвитку артикуляційного апарату.

До 9 місяців

Сім місяців. Розвивати здатність розуміти мовлення дорослого, вслуховуватися у вимовлені ним звуки, слова.

Допомагати встановлювати зв'язок між предметом і словом, що його означає, зокрема на запитання дорослого “Де?” шукати поглядом та знаходити предмет, який має постійне місце. Заохочувати спроби дитини за словом дорослого поглядом відшукувати близьку людину (“Де мама?”).

Вісім місяців. Підтримувати бажання дітей наслідувати окремі звукосполучення під час показу дій зі знайомою сюжетною іграшкою: “*ав-ав*” — собачка гавкає, “*ом-ом*” — собачка їсть.

Дев'ять місяців. Спонукаати дітей до пошуку предметів, що знаходяться в різних місцях приміщення і продовжувати розвивати передумови активного мовлення. Формувати вміння наслідувати нові звукосполучення, наслідувати різні інтонації дорослого, користуватися спрощеними, такими, що означають назви знайомих предметів і дій (собачка — *ав-ав*, спить — *бай-бай*), та першими повними словами (*мама, тато, дядько, баба* тощо).

Активізувати прояви мовлення (звуки, звукосполучення, лепет) під час показу заводної іграшки, в іграх-розвагах. Сприяти гарному настрою дітей, доброзичливому ставленню до однолітків. Підтримувати емоційно-позитивний стан кожної дитини.

До 12 місяців

Десять місяців. Розширювати орієнтування в довкіллі, формувати здатність розуміти мовлення дорослого. Закріплювати вміння знаходити предмет у різних місцях кімнати; певну іграшку серед інших іграшок (із 9 місяців); виконувати прості доручення (“Знайди лялечку”).

Одинадцять місяців. Активізувати виконання тієї самої дії з різними іграшками (*укладати спати ляльку, ведмедика, зайця* тощо), розуміти, що те ж слово може означати предмети, що відрізняються за різними ознаками: ляльки в різних сукнях, собачки різного розміру тощо (до 11–12 місяців).

Дванадцять місяців. Формувати вміння впізнавати на картинці знайомий предмет, називати його спрощеним словом. Викликати емоційний відгук на художнє оздоблення картинок. Формувати вміння розуміти сенс слів “можна” — “не можна”, “добре” — “погано” і сприяти зміцненню доброзичливого ставлення до дорослих та дітей, викликати радість від сприйняття живого об’єкта.

► ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ

З моменту народження дитина здатна на голосові реакції: крик і плач.

Може затихати, зосереджуватися, коли з нею розмовляє дорослий, реагувати та повертати голову на голос.

Два місяці. Повертає голову в напрямку звуку. Прислухається до голосу чи предмета, який звучить; рухи загальмовуються, посміхається у відповідь на звернення. З’являються перші звукові комплекси — гукання (“*агу-гу-гу*”).

Близько 2 місяців з’являється гуління, а на початку 3 місяця — перші домовленнєві диференційовані звуки [а-а-а], [г-у], [б-у] виникають як реакції дитини, до кінця місяця постійно гулить.

Три місяці. Зосереджує свій погляд на обличчі дорослого, який розмовляє з дитиною, тримаючи її вертикально на руках. У відповідь на звертання дорослого виявляє радість (“комплекс пожвавлення”), гукає; з’являється гуління, звукосполучення, в яких переважають приголосні звуки: “*тіль-тіль, тілья, фрру, фррі, кх-кх-кіх*”. Посміхається, почувши звук маминого голосу, повертає голову в напрямку звуку, починає наслідувати деякі звуки. Ініціатива спілкування належить дитині.

Чотири місяці. Звуки промовляються під контролем слуху, дитина прислуховується до своїх голосових проявів.

П’ять місяців. Рухи та звуки (гуління) дитина використовує як засіб спілкування з дорослими й іншими дітьми, заграє з дорослими (ініціативне спілкування), закликає дорослого підійти, розрізняє тон, із яким до неї звертаються.

Шість місяців. Дитина розуміє ситуацію спілкування (годування, купання, міміку, жести). Промовляє окремі склади, з’являється лепетання (белькотання): “*ба-ба-ба, ма-ма-ма, та-та-та, па-па-па*” (переважно з губних приголосних та голосних).

Після 6 місяців дитина починає наслідувати дорослих — подовгу промовляє різні склади, лепече, переймає темп, ритм, мелодику, інтонацію й повторює різні поєднання звуків.

Сім місяців. Розрізняє емоції й інтонації, видає свої звуки у відповідь на ті, які чує. Промовляє склади, довго лепече (період активного лепету). Виражає голосом радість та незадоволення.

Вісім місяців. З'являється звуконаслідування, голосно повторює за дорослим склади, наслідує їх. Виконує на прохання дорослих різні рухи “ладусі-ладки”, “до побачення”, “дай ручку”. Шукає і знаходить очима предмети та осіб, яких називають, тривалий час займається іграшками, роздивляється їх.

Дев'ять місяців. Дитина повертається в бік названого предмета у відповідь на запитання “Де?”, шукає і знаходить його серед інших предметів, виникає реакція на самі слова, незалежно від ситуації та інтонації.

Повторює за дорослим склади, які були в лепеті дитини. Знає своє ім'я, повертається на оклик, відповідає на загравання “дожену-дожену”, грає “в схованки” з дорослими. На запитання “Де?” знаходить кілька знайомих предметів незалежно від їхнього місцезнаходження. Починає реагувати на слово “ні”.

Десять місяців. Дитина наслідує дорослих, повторює за ними різні звуки і склади. На прохання дорослого дитина знаходить та називає іграшку (“дай лялю”, “дай кицю”). Знає на ім'я кількох дорослих і дітей. Починає лепетати: вимовляє поєднання приголосних звуків та складів. Усе більше цікавиться мовленням оточення, реагує на нескладні усні прохання, реагує на слово “ні”.

Одинадцять місяців. Лепет стає виразніший. Уживає перші слова-позначення (*мама, тато, ба-ба, дай, гав-гав, няв-няв, ту-ту, киць-киць*). Окремі слова набувають узагальненого значення. На запитання дорослого “Де собачка?” знаходить різних собачок: гумову, м'яку, на малюнку. На прохання дорослого виконує різні дії: гойдає ляльку-собачку, подає іграшки. Користується нескладними жестами, негативно гойдає головою, кажучи тим самим “ні”.

Дванадцять місяців. Легко наслідує нові склади та слова. Добре розуміє мовлення дорослих і дітей. Вимовляє певні звуки з особливою інтонацією для того, щоб привернути увагу: [e] чи [a]. Намагається повторювати склади і прості односкладові слова. В активному словнику дитини нараховується 10–15 слів, розуміє удвічі більше.

► **Показники розвитку дитини:**

- здатна на голосові реакції: крик і плач, реагувати та повертати голову на голос;
- розуміє звернене мовлення, виникає реакція на самі слова незалежно від ситуації та інтонації;
- говорить 10–15 слів (“мама”, “тато”, “баба”, “дай”, “на” тощо).

Гра

► **СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМУ РОЗВИТКУ**

Від 2,5 до 6 місяців

Ігрові дії, ігри індивідуальні не більше 3–5 хв для зорового і слухового орієнтування, розвиток рухів руки, формування емоційного відгуку, розуміння мовлення дорослого, розвиток лепету, рухів, що готують до повзання, самостійного присідання, упору ніг.

До 9 місяців

Проводяться індивідуальні ігрові дії, ігри в будь-які відрізки часу, не більше 10 хв для вдосконалення зору, слуху, дотику; розвиток координації рук, маніпуляцій із предме-

тами; сприяння розвитку вмінь повзати, сидати, вставати, переступати, тримаючись за опору; розвиток розуміння мовлення дорослого, розвиток передумов активного мовлення.

До 12 місяців

Ігрові дії, ігри проводяться в підгрупах (не більше 5–6 дітей) по 10 хв для збагачення сенсорного досвіду, вдосконалення раніше освоєних рухів (повзання, самостійна ходьба); формування здатності розуміти мовлення дорослого, виконувати його прохання; виконання дій із різними іграшками, формування емоційного відгуку на показ іграшок, картинок; розвиток активного мовлення (уміння користуватися словами, що означають назви предметів і дій); розвиток сприйняття музики, формування інтересу до співу дорослих.

► ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ

Радіє іграшкам, з радістю маніпулює ними.

Розуміє мовлення дорослого, виконує його прохання.

Виконує різні дії за показом, словесною вказівкою.

Грається іграшкою сама.

► ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ:

- добре орієнтується в знайомому ігровому середовищі;
- установлює контакт із дорослими, використовуючи вказані дії;
- емоційно відгукується на появу дорослого, іграшок;
- володіє різними способами предметних дій і соціальними способами спілкування.

Естетичний розвиток

► СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМУ РОЗВИТКУ

Сприяти розвитку сприйняття музики та емоційного відгуку на музику.

Розвивати слухову увагу, викликати емоційну чуйність до співу дорослих, до музики, слухати звучання інструментальної музики.

Формувати інтерес до співу дорослих, танцювальних рухів, а також сприяти прояву активності дітей через підспівування окремих складів і використання під час рухів під музику плескання долонями, пританцювання, бряжчання брязкальцем, махання хусточкою, кулькою.

Формувати інтерес до розгляду картинки, емоційного відгуку на різні твори культури та мистецтва, матеріалів і речовин для створення продукту образотворчої діяльності.

Образотворча діяльність

До 9 місяців

Звертати увагу дитини на яскраві іграшки та предмети інтер'єру.

Показувати яскраві предметні, малосюжетні картини, предмети декоративного мистецтва, народні іграшки.

Залежно від особливостей предмета виконувати з ним характерні дії з використанням потішок, дитячих пісеньок, віршів, організовувати “ігри-діалоги” від імені дитини, називаючи малюка на ім'я.

До 12 місяців

Учити розглядати картинки, емоційно відгукуватися на різні твори культури і мистецтва.

Учити маніпулювати із предметами та вчиняти пізнавально-дослідницькі дії з інструментами і матеріалами, що сприяють інтересу до образотворчої діяльності.

Формувати готовність до експериментування з матеріалами та речовинами (пісок, вода, тісто тощо) для створення продукту образотворчої і конструктивної діяльності.

Учити діяти із фломастером, залишаючи слід на папері, за умови, що дорослий малює фломастером, демонструючи результат та спосіб дії.

Музика

До 3 місяців

Вступати в емоційний контакт з немовлям — ласкаво звертатися до нього, наспівувати його ім'я на 1–3 звуки: “Аня, Аня, Анічка”, співати колискову, погладжуючи по ручці, плечу (тактильний контакт, масаж), викликати “комплекс поживлення” на спів, звучання музики (1–3 хв).

Учити прислухатися до звуків, викликати слухове зосередження в дитини, спонукати знаходити джерело звуку, що їх видають різноманітні предмети (брязкальця, дзвоники, шумові коробочки, спів дорослого).

Сприяти формуванню вміння вслухуватися у звук, позитивно й емоційно реагувати на нього (посмішка).

До 6 місяців

Дорослий викликає емоційний відгук на власні спів та рухи танцювального характеру, музику дитячих музичних інструментів, дає слухати звучну музику впродовж 4–5 хв із перервами.

Учити музичного сприйняття, формування навички зосереджуватися на співі дорослих і звучанні музичних інструментів, можна ходити навколо манежу.

Спонукати дитину стежити за переміщенням звучного інструмента, повертаючи голову; прислухатися та відшукувати поглядом джерело звуку, емоційно відгукуватися загальним поживленням, усмішкою на веселі, спокійні мелодії, відшукувати джерело звучання.

Спонукати дитину до підспівування співу дорослих (рухи рук і ніг).

Учити підводити та опускати руки й дзвеніти брязкальцем, дзвоником, бубном, ударяти в барабан.

До 9 місяців

Формувати позитивну реакцію на спів дорослого, звучання музики.

Залучати до слухання вокальної та інструментальної музики.

Спонукати дитину тримаючи її на руках, емоційно позитивно відгукуватися і пританцьовувати на веселу, швидку, сумну, спокійну, повільну мелодії, зіграні на різних музичних інструментах (дудочка, губна гармошка тощо).

Сприяти прояву активності під час сприймання танцювальних мелодій: плескати в долоні, притупувати та злегка присідати, згинати і розгинати ноги в колінах під музику для розвитку в дитини почуття ритму, можна використовувати ляльку.

Стимулювати проспівування звуків та підспівування складів.

До 12 місяців

Привчати дітей слухати низьке і високе звучання дзвіночка, танцювальні мелодії, використовувати для слухання невеликі колискові пісеньки.

Спонукати знаходити джерело звуку в будь-якому місці кімнати; дивитися в той бік, куди сховався гравець або дорослий, який співає (“слухові хованки”), зацікавлено чекати звучання, побачивши інструмент.

Учити спостерігати за рухами дорослого, ініціювати повторення дитиною рухів дорослого (удари по бубну, барабанчику; “ховати”, закрити хусточкою, ляльку; грати “в ладусі” тощо); “танцювати” разом із дорослим, повторювати танцювальні рухи: пружинку, оберти кистей рук, бічне переступання, кружляння (за допомогою дорослого),

ритмічні рухи, піднімати й опускати руки, присідати, у відповідь на спів дорослого гулити та лепетати; наслідувати його інтонації: “А-а!” (у хованках), “Ма-ма!”.

Ігри-розваги

До 12 місяців

Спілкуватися з дитиною, бавитися, учити пізнавати навколишній світ.

Привертати увагу до інтонацій голосу дорослого, звуків класичної та народної музики.

Проводити народні ігри, ігри з іграшками, викликати в дітей радість, пожвавлення (“Хованки”, “Де коза рогата” тощо).

За допомогою улюблених іграшок інсценувати потішки, примовки, пісеньки, вірші.

Залучати до ігор із музичними іграшками, викликати інтерес до народних, механічних іграшок, створювати радісний настрій від ігор із ними.

► ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ

До 6 місяців

Емоційно відгукується на веселі, спокійні мелодії, агукає, ритмічно рухає руками і ногами.

До 12 місяців

Виявляє задоволення під час сприйняття вокальної та інструментальної музики й емоційну чутливість до музики контрастного характеру (весела — спокійна, швидка — повільна), інтерес до звучання музичних інструментів та ін.

Виконує найпростіші рухи: помахати рукою; плескати в долоні під танцювальну музику; брязкати брязкальцем; переступати з ноги на ногу, тримаючись за руки дорослого.

Наслідує окремі співецькі інтонації дорослого (*a-a-a...*), відгукується на пісенно-ігрові дії дорослих (“Сорока-ворона”, “Хованки”).

Активно і самостійно пристукує в долоні, помахує рукою, притупує ногою, пританцьовує, ударяє в бубон, грає з іграшкою, іграшковим роялем.

► ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ:

- виявляє емоційну зацікавленість до джерела звуків, до веселої, спокійної мелодії, любить розваги;
- виконує найпростіші рухи під танцювальну музику;
- підспівує дорослому;
- виявляє зацікавленість слідом, що залишає пісок, вода, тісто.

Основні шляхи реалізації напряму розвитку

На першому році життя освітні завдання вирішуються паралельно із завданнями догляду за дитиною, бо щоденний догляд за немовлям: годування, укладання, купання, тощо — є однією зі складових розвитку дитини. Розмовляючи з дитиною впродовж режимних моментів, дозволяти їй рухатися під час перевдягання, наспівувати пісеньки під час прогулянки тощо, спеціально організовувати:

- безпосереднє емоційне спілкування з дорослим;
- маніпулювання з предметами і пізнавально-дослідницькі дії;
- сприйняття музики, дитячих пісень та віршів;
- рухову активність і тактильно-рухові ігри.

Зовнішні ознаки, за яких необхідний контроль фахівців

До 2 місяців

Не реагує на гучні звуки, не посміхається на звук голосу рідного дорослого.
Не звертає уваги на свої руки, не стежить поглядом за рухом предметів.

До 3 місяців

Не тягнеться до іграшок, не хапає їх і не утримує предмети в руці.
Не може добре тримати голову в три місяці та не починає гулити.
Не реагує на матір і не посміхається людям.

До 4 місяців

Не починає захоплювати й тягнути предмети в рот.
Починає лепетати, але не намагається копіювати ніяких звуків.
Не відштовхується ногами, коли ступні знаходяться на твердій поверхні.
Не може вільно рухати одним або двома очима у всіх напрямках, косить очима значну частину часу (незначна косоокість нормальна в ці перші місяці).
Не звертає уваги на нові обличчя або має дуже переляканий вигляд під час появи нових осіб чи потрапляння в нову обстановку.
Не повертається до джерела звуку.

До 5 місяців

Дитина дуже напружена, м'язи жорсткі, наявний тонічний шийний рефлекс, не перевертається зі спини на живіт та назад.
Дитина занадто розслаблена, як ганчіркова лялька, й голова, як і раніше, закидається назад, якщо дитину тягнути за руки, допомагаючи їй сісти.
Завжди простягає тільки одну певну руку, щоб дістати якийсь предмет.
Відмовляється від обіймів, не проявляє любові до тих людей, які її доглядають, їй не подобається бути в товаристві інших людей, не посміхається.
Одне або обидва ока постійно зведено до перенісся або розходяться до скронь, постійна сльозотеча, виділення з очей або чутливість до світла.

До 6 місяців

Не сідає з підтримкою, не сміється, не повискує, не тягнеться активно за предметами, нестримно плаче ночами.

До 7 місяців

Не стежить за предметами обома очима зблизька (на відстані 30 см) і на відстані 180 см.
Не втримує вагу тіла, стоячи на ногах із підтримкою, не намагається повернути увагу своїми діями.

До 8 місяців

Не лепече, не виявляє цікавості до гри в “ку-ку”.

До 9 місяців

Волочить по підлозі одну сторону свого тіла, коли повзе (впродовж більше одного місяця).
Не може стояти з підтримкою.

До 12 місяців

Не повзає, не стоїть, не ходить.
Не шукає предмети, які були заховані на її очах.
Не вимовляє окремих звукосполучень, складів, слів (“мама” або “тато”).

Не вчиться користуватися жестами, махати рукою, гойдати головою.
Не вказує на предмети або картинки.

За необхідності може бути проведено психолого-педагогічну діагностику розвитку дітей. Її проводять кваліфіковані фахівці (педагоги-психологи, психологи) і тільки з відома батьків (законних представників). Результати діагностики можуть використовуватися для вирішення завдань психологічного супроводу та проведення кваліфікованої корекції розвитку дітей.

ДОДАТОК

Іграшки та ігрові матеріали для дітей першого року життя

1. Брязкальця (жовте, зелене, синє — перші кольори, які привертають увагу немовлят), дзвоники.
2. Іграшки на резинках для натягування над ліжечком або манежем.
3. Стрічка, натягнута над ліжечком, з різними предметами, що висять на ній: маленькими м'ячами, гумовими кільцями для зубів, які дитина хоче хапати, відштовхувати або роздивлятися.
4. Гумові іграшки, що пищать.
5. Музична іграшка, яка реагує на дотик або поштовх.
6. Люстерко, прикріплене над ліжечком, в якому дитина бачить себе.
7. Кільця для зубів, які вона може гризти.
8. Іграшки, що плавають, для купання.
9. Набір для гри з водою, піском.
10. Фігурки тварин.
11. Кольорові губки для купання.
12. Великі й маленькі легкі різнокольорові м'ячі.
13. Книжки-малютки, що миються, із зображеннями знайомих предметів.
14. Старі журнали та газети, які можна м'яти і рвати.
15. Легкі пластмасові або дерев'яні миски, дерев'яні ложки, які можна кидати.
16. М'які іграшки, які можна прати та сушити.
17. Завідні механічні іграшки, іграшковий телефон.
18. Дитячі музичні інструменти.
19. Ганчіркова лялька і лялька з рухомими частинами тіла.
20. Пластмасові конструктори та кубики.
21. Пірамідки, коробочки з кришками, сумочка, коробка, кошик.
22. Автомобілі з мотузкою.
23. Ляльки-“неваляйки”.
24. Осередок активності: із записами простих ліричних мелодій, дитячими пісеньками, голосами птахів і тварин.
25. Стільчик зі столиком, гойдалка, ходунки, коник, стрибунки.
26. Мобілі з паперу, лози, стрічки, прикрашені залежно від сезону.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА дітей другого року життя

Період від 1 року до 2 років є наступним етапом у розвитку дитини, який визначають як початок раннього дитинства. Це пов'язано не лише з новими фізичними можливостями, зокрема високим ступенем рухливості дитини, але і з розвитком психічних функцій: спочатку психологічне відділення від матері, а до кінця періоду з'являються первинні основи (зачатки) самосвідомості.

Цей вік ділять на два якісно рівних періоди: від 1 року до 1,5 і від 1,5 до 2 років. У кожному із двох періодів виділяються свої головні лінії, що відповідають генетичним завданням розвитку. Основними провідними лініями розвитку дитини на другому році життя є: оволодіння самостійною ходьбою, розвиток мовлення, ускладнення предметної діяльності, поява сюжетно-рольової гри. У віці від 1 року до 2 років провідною є предметна діяльність. Розвиток дітей цього віку відрізняється своєрідністю: у них відсутні усвідомлені довільні дії; засвоєння перших уявлень і вмінь відбувається на основі мимовільного запам'ятовування та освітня діяльність повинна проводитися з високим емоційно чуттєвим підкріпленням у процесі гри.

На другому році життя відбувається подальший фізичний і психічний розвиток дитини. Щомісячна надбавка у вазі складає 170–190 г; у зростанні — 1 см; вага дворічної дитини в середньому досягає 12,0–12,7 кг, зріст — 85–86 см; у 2 роки в дитини 20 молочних зубів. У цьому віковому періоді середня маса тіла хлопчика становить $11\,465\text{ г} + 1300\text{ г}$, зріст $79,4\text{ см} \pm 3,6\text{ см}$, середня маса тіла дівчинки — $10\,520\text{ г} \pm 1275\text{ г}$, зріст $76,7\text{ см} \pm 3\text{ см}$. Важливо, щоб зріст відповідав масі тіла дитини — у таких випадках говорять про гармонійний фізичний розвиток. Час неспання стає активним і тривалим: у першому півріччі — 3–4 год; у другому — 4–5,5 год. Добова кількість сну зменшується від 14 до 12,5 год. Спить удень один раз протягом 3 годин. Не проситься на руки. Чекає, поки прийдуть їй на допомогу. Дитина охоче їсть різні страви, має серед них улюблені. Їсть самостійно, користується серветкою, самостійно встає з-за столу та дякує після їди. Дитина прагне мати охайний зовнішній вигляд, не ходить у мокрих штанцях і практично їх не мочить.

Другий рік життя характеризується тим, що дитина починає говорити, ходити, опановує прості способи дій із предметами, що сприяє швидкому сенсорному розвитку. У неї формуються складні і важливі функції мозку та виділяються провідні лінії розвитку, що впливають на особистісне формування дитини: розуміння мовлення дорослого, розвиток активного мовлення; сенсорний розвиток; розвиток гри та дій із предметами; розвиток рухів; розвиток навичок самостійності. Проте такий розподіл умовний, оскільки кожна лінія розвитку формується у зв'язку з усіма іншими.

Треба відзначити, що в період від 1 року до 1,5 року активізується рухова активність дитини (розвиток гри та дій із предметами) і розвиток пасивного словника, а після 1,5 року — розвиток активного мовлення.

Дитина освоїла в цілому всі види основних рухів. Основним надбанням є оволодіння ходьбою та збільшення швидкості під час ходьби. У процесі ходьби часто змінює положення тулуба — присідає, нахиляється, біжить, повертається, задкує, зупиняється. Поступово розвивається стійкість положення, здатність утримувати рівновагу, дитина виконує різноманітні вправи з лазіння, прокочування та кидання м'ячів. Виникають передумови для початку бігу чи стрибків. Рухи стали більш координовані, дитина добре крокує по рівній доріжці, якщо зустрічається перешкода (ямка, горбок, палиця, камінь), то вона долає її, уже не приставляючи крок, а чергуючи — це приклад більш досконалої ходьби. Уміння дитини чергувати крок у цьому віці є показником своєчасного розвитку рухів. Другий рік життя — це сензитивний період у розвитку мовлення, коли розвиток

мовлення протікає дуже інтенсивно. У першому півріччі найінтенсивніше розвивається розуміння мовлення дорослого; удосконалюється здатність наслідування його мовлення, розширюється активний словник, сягаючи 30–40 слів, дитина опановує граматичну будову мовлення, починає користуватися мовленням.

Для розвитку розуміння мовлення характерне, що до півтора року дитина інтенсивно встановлює зв'язки між предметами, діями і їхніми словесними позначеннями, недостатньо міцний зв'язок між окремими системами (руховими, зоровими, слуховими) аналізаторів, цим і пояснюється те, що іноді дитина, навіть якщо розуміє завдання дорослого, реагує на нього недостатньо правильно.

У другому півріччі відбуваються істотні зміни в розвитку активного мовлення: активний словник збільшується до 200–300 слів. У мовленні дитини з'являються форми множини та відмінки іменників, наказовий спосіб, минулий і майбутній час дієслів, вона правильно вимовляє найбільш легкі приголосні звуки. Дворічна дитина знає, що слова, якими позначають знайомі їй предмети, стосуються тих самих предметів на малюнках, а засвоєння дитиною назви предмета відбувається за активної самостійної дії з ним. Дитина зацікавлено розглядає книжки та слухає читання художніх творів, розповіді дорослого, впізнає літературних персонажів. Користується діалогічною формою ситуативного мовлення, ставить багато запитань до дорослого. Мовлення набуває зв'язного характеру, одиницею мовлення стає не слово, а речення. Будуючи фразу, дитина вживає іменники, дієслова й інші частини мови — прикметники (*велика, маленька, гарна* тощо), займенники (*він, ми, я*). Хороший показник розвитку мовлення — вміння ставити запитання “Що?”, “Де?”, “Куди?”.

До кінця другого року мовлення починає виконувати свою основну функцію — комунікативну і стає засобом спілкування з оточенням, а мовлення дорослого — важливим засобом виховання дитини. Розуміючи мовлення дорослих, дитина адекватно реагує на заборону, прохання, доручення. Вона оволодіває навичками соціальної поведінки, освоює елементарні моральні норми та правила (*можна, не можна, добре, погано*), починає розрізняти речі за приналежністю різним членам родини (*бабусині окуляри, мамина сумка*), з'являється бажання виконувати прохання дорослих (*принеси, прибери, пожалий*). Дитину привчають дотримувати охайності й виконувати прості правила поведінки. Формують у неї вміння діяти із предметами домашнього вжитку відповідно до їхнього призначення та здатність користуватися деякими побутовими предметами як знаряддями. Дитина охоче знайомиться зі своїм “Я”: роздивляється своє обличчя, тіло, зачіску, одяг; супроводжуючи все назвою частин; по-різному реагує на пестливі й стримані звернення дорослого. За зовнішніми ознаками дитина розрізняє свою статеву належність, ідентифікує себе із представниками своєї статі, відрізняє від представників протилежної. Дитина має високу емоційну вразливість, чутливість до ставлення тих, хто оточує.

Особливе значення для дитини має розвиток у сфері гри і дій із предметами. Предметна активність, властива дитині другого року життя, включає декілька напрямів розвитку: дитина не лише розуміє інструкцію дорослого, але й за допомогою мовних засобів спілкується з дорослим; починає узагальнювати та класифікувати предмети і дії з ними по відношенню до певних процесів (*їда, прання, прибирання* тощо); за допомогою мовних засобів будує план своїх дій по відношенню до предметів. На початку другого року гра зводиться до різних маніпуляцій із предметами: дитина відкриває та закриває мотрійку, ставить один кубик на іншій, надіває кільця на стрижень пірамідки.

У дитини другого року життя урізноманітнюється характер гри: ігри-дослідження, ігри-конструювання, рольові гри. Збагачується індивідуальний досвід. Малюк засвоює уявлення про 3–4 форми (круг, квадрат, прямокутник, трикутник) та 3–4 кольори (червоний, жовтий, синій, зелений). На прохання дорослого дитина вказує на предмети відповідної кількості, форми і розміру. Дитина не лише помічає уявлення зв'язків між пред-

метама, але й починає самостійно встановлювати нові відношення між ними, враховувати їх у своїх діях. Основним видом мислення в цей період є наочно-дійове: спрямовуючи свої спроби на досягнення мети, дитина розв'язує різноманітні практичні завдання.

У період до 1,5 року дитина починає виконувати відображувальні дії, які до кінця другого року переходять у сюжетні ігри, що вимагають ряд послідовних дій: малюк відтворює те, що побачив сам, наслідуючи дії старших дітей та дорослих, копіюючи рухи дорослого. У наступному півріччі гра стає стійкішою, дитина здійснює різні дії з тим же предметом; якщо до півтора року вона займалася одним видом діяльності 2–4 хв, то до двох років — до 5–7 хв, супроводжуючи свої дії словом. Поступово у грі формується мислення: граючи, дитина використовує предмети-замінники, уявні предмети, при цьому вона наслідує дії дорослого, переносить свої дії в інші ігрові ситуації. Так виникають зачатки наочно-дійового мислення.

Дитина другого року життя емоційно чутлива до музики, художнього слова. Діти по-різному реагують на музику танцювального і спокійного характеру. З'являються прості вокальні інтонації; діти підспівують окремі склади, повторюють інтонації. Розвивається здатність співвідносити рухи з музикою, проявляється елементарна ритмічність, стають різноманітніші рухи під музику.

Дитина засвоює деякі правила поведінки, підкоряється вимогам дорослого та виконує його доручення, за власною ініціативою звертається до дорослого. З'являються прості взаємини з іншими дітьми: дитина виявляє цікавість до однолітків, до їхньої діяльності, наслідує їй, прагне грати поруч, робить спроби включитися в ігрові дії інших дітей.

На другому році життя відзначаються суттєві відмінності в темпі й характері розвитку окремих дітей, тому у вихованні необхідно враховувати індивідуальні особливості кожної дитини.

Головною метою дорослого відносно дитини другого року життя є: організація предметної діяльності; забезпечення повноцінного фізичного та рухового розвитку; формування мовлення.

Через вікову специфіку й особливості розвитку дітей немовлячого віку та другого року життя, відповідно до єдності процесів догляду, виховання і навчання у віці від 1 року до 2 років, проводиться 10 ігрових дій, ігор та інших видів діяльності на тиждень (по 2 види на день): з дітьми до 1,5 року — індивідуально або невеликими підгрупами (5–6) тривалістю 8–12 хвилин; після 1,5 року — по 6–10 дітей тривалістю 10–15 хвилин. Ігрові дії, ігри, інші види діяльності з дітьми до 1,5 року проводяться в ранішній час, з дітьми від 1,5 до 2 років — у ранішній і вечірній періоди бадьорості.

Новоутворення другого року життя

Удосконалення основних рухів; розвиток наочно-дійового мислення (перехід від маніпулятивної до предметної діяльності); розвиток предметно-ігрової поведінки; розвиток різних сторін мовлення та його функцій; зростання самостійності дитини в усіх сферах життя.

Здоров'я та фізичний розвиток

► СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМУ РОЗВИТКУ

Зміцнювати здоров'я, розвивати захисні властивості організму, залучати до здорового способу життя, освоєння елементарних культурно-гігієнічних навичок.

Учити вмиватися, одягатися й роздягатися, купатися, їсти та розвивати уявлення про дії із предметами, що їх супроводжують (мило, рушник тощо).

Розвивати природні види рухів дітей, закріплювати їх, сприяти руховій активності й координації рухів; попереджати утомленість дітей.

Учити ходити прямо, зберігаючи рівновагу з поступовим включенням рухів рук; влізати на драбину та злізати з неї; підлазити, перелазити; відштовхувати предмети під час кидання і катання; виконувати рухи спільно з іншими дітьми.

Збагачувати руховий досвід виконанням ігрових дій із предметами та іграшками, різними за формою, величиною, кольором, призначенням.

Створювати медико-психологічні умови для гармонійного фізичного і психічного розвитку, підвищення розумової та фізичної працездатності з урахуванням можливостей кожної дитини.

Гігієнічні навички і здоровий спосіб життя

Від 1 року до 1 року 6 місяців

Виховувати культурно-гігієнічні навички і навички самообслуговування в режимних процесах (годування, укладання до сну, підйом, збори на прогулянку та повернення з неї тощо). Підтримувати прагнення дітей до самостійності.

Привчати перед їдою і після забруднення обов'язково мити руки, їсти ложкою густу кашу, суп та іншу різноманітну їжу, користуватися серветкою, після їди дякувати дорослим.

Привчати роздягатися з допомогою дорослого (зняти шапку, розстебнути туфлі, зняти колготки тощо).

Виховувати навички поведінки, що відповідають нормам і правилам: сідати за стіл із чистими руками, правильно поводитися за столом; спокійно розмовляти в групі, не шуміти в спальні; слухати дорослого, виконувати його вказівки, відгукуватися на його прохання. Формувати бажання надавати посильну допомогу вихователю в групі та на ділянці; у домашніх умовах — членам сім'ї, сусідам.

Учити дітей розуміти слова “добре”, “погано”, “не можна”, “можна”, “треба”, діяти відповідно до їхнього значення; привчати вітатися, прощатися, дякувати.

Формувати вміння вільно орієнтуватись у групі (приймальні, спальні).

Формувати вміння звертати увагу на того, хто грає поруч, — однолітка, розуміти його стан, співчувати, якщо плаче.

Формувати вміння дбайливо ставитися до всього живого: не рвати квіти і листя, не ходити по газонах, не кривдити тварин, ласкаво поводитися з ними, захищати їх.

Розширювати запас слів у режимних процесах: назви предметів ужитку (*мило, носова хустка* тощо), побутових дій (*умиватися* тощо), назв частин тіла.

Спонукаючи дітей називати предмети (як можуть) одягу, взуття, меблів, окремих дій з ними.

Від 1 року 6 місяців до 2 років

Продовжувати вчити мити руки перед їдою і після забруднення, користуватися особистим рушником, із частковою допомогою дорослого з'їдати покладену порцію, жувати. Закріплювати вміння користуватися серветкою, після їди дякувати дорослим, засовувати стілець.

Учити користуватися носовою хусткою, упорядковувати одяг, зачіску, акуратно і в певній послідовності складати одяг, ставити на місце взуття тощо. Учити дбайливо ставитися до речей, звертати увагу дітей на порядок у кімнаті. Під контролем дорослого виконувати окремі дії: знімати й надівати перерахований одяг та взуття в певному порядку.

Сприяти виробленню навички регулювати власні фізіологічні відправлення.

Знайомити із призначенням приміщень групи, з місцями зберігання особистих речей, місцем дитини за столом. Знайомити з дорогою від будинку до дитячого майданчика.

Привчати не заважати одноліткові, не віднімати іграшки, ділитися ними, уміти почекати.

Позитивне ставлення до тих, хто оточує, повинно мати дієвий характер: треба вчити дітей поливати рослини, годувати тварин і птахів тощо.

Закріплювати вміння розуміння слів: предмети вжитку та їхній колір, розмір, місце розташування (високо, низько), послідовність дій (узяти мило, вимити руки з милом і витерти їх тощо). Розвивати вміння вимовляти прості фрази, що складаються з одного-двох слів (“дай мені”, “на” тощо).

Сприяти формуванню вміння висловлювати прохання, бажання, враження короткими реченнями — із 2–3 та більше слів. Розвивати природні рухи дітей, спонукаючи до рухової активності, виробляти вміння орієнтуватися у просторі.

Загартування проводиться у вигляді повітряних і водних процедур (з урахуванням кліматичних умов). Повітряні процедури здійснюються під час переодягання, масажу, після денного сну. Елемент повсякденного водного гартування — умивання та миття рук до ліктя водопровідною водою.

Розвиток рухів

Від 1 року до 1 року 6 місяців

Вправлення в ходьбі та рівновазі. Самостійна ходьба без опори зі стимулюванням іграшкою і словесною інструкцією зі збереженням постави. Ходьба з опорою на гімнастичну палицю. Ходьба в одному напрямку рівномірними кроками, зберігаючи рівновагу: ходьба зграйкою прямо по доріжці (довжина 1,5–2 м, ширина 35 см), що лежить на підлозі. Ходьба зі зміною напрямку; зі зміною висоти і ширини кроку залежно від умов. Ходьба зі зміною темпу. Ходьба з переступанням через стрічечки, мотузки, що лежать на підлозі. Ходьба по ребристій доріжці. Ходьба в одному напрямку з використанням зорових орієнтирів — відстань 3–4 м (*принеси м'ячик, ляльку* тощо). Ходьба з переступанням через мотузку на висоті на 5–10 см від підлоги. Ходьба вгору та вниз по похилій дошці, піднятій одним кінцем над підлогою на 10–15 см, ширина дошки 30 см, довжина 1,5–2 м (страховка дорослого). Ходьба зграйкою за дорослим в одному напрямку. Ходьба зграйкою за дорослим зі зміною напрямку. Підйом на перевернутий догори дном ящик (50 × 50 × 10 см) і спуск із нього. Самостійна ходьба зі зміною напрямку на сигнал дорослого до 2–3 зорових орієнтирів (іграшок).

Ігри: “Принеси іграшку”, “Пройди по доріжці”, “Піднімай ноги вище” тощо.

Повзання, лазіння. Повзання на задану відстань до 2 м, підлазити під палицю, мотузку (висота 50 см), пролізання в обруч (діаметр 50 см). Залазити зі страховкою по драбинці вгору і вниз (висота 1 м).

Вправлення в лазінні, повзанні. Повзання на відстань 2–3 м до іграшки рачки; підповзаючи під предмети, прогинаючи спину; по обмеженій поверхні до іграшки. Підповзання під дугу (висота дуги 60 см), під мотузку, сітку, натягнуту на висоті 40 см від підлоги. Перелізання через невисокі предмети (наприклад через колоду); пролізання в обруч. Влізання на предмети (висота 10–15–20 см) і злізання з них.

Ігри: “Доповзи до брязкальця”, “Проповзи в обруч” тощо.

Катання, кидання. Катання м'яча (діаметр 25 см) з гірки, дорослому вперед, вгору (з положення сидячи, стоячи), іншій дитині. Кидання м'яча (діаметр 6–8 см) вниз, удалину, через стрічку.

Вправлення в киданні та катанні м'яча. Відштовхування м'яча з наданням йому правильного напрямку під час прокочування. Відштовхування м'яча, що висить на рівні грудей дитини. Прокочування м'яча дорослому (відстань 50–100 см) із гірки. Кидання м'яча в різних напрямках (уперед, угору, униз), різними способами (від плеча, від грудей із-за голови) двома руками й однією.

Ігри: “Хто далі?”, “Коти м'яча ” тощо.

Загальнорозвивальні вправи. Піднімати руки вгору, відводити за спину; згинати та випрямляти руки, помахувати кистями рук, повертати руки долонями вниз і вгору; згинати та розгинати пальці рук.

Від 1 року 6 місяців до 2 років

Ходьба і вправління в рівновазі. Ходьба зграйкою, ходьба по дошці (ширина 20 см, довжина 1,5–2 м), піднятій одним кінцем над підлогою на 15–20 см. Підйом на перевернений догори дном ящик (50 × 50 × 15 см) і спуск із нього. Переступання через мотузку або палицю, підняту над підлогою на 12–18 см.

Ходьба і біг. Ходити “зграйкою”, намагатися бігати прямо; ходити по обмеженій площі опори (дошці, доріжці), утримуючи рівновагу; підніматися по похилій дошці і сходити з неї; підніматися і сходити з опорою (заввишки 12–15 см); ходити по нерівній доріжці, підніматися на гірку, переступати канавки.

Вправи з бігу. Легкий біг зі зміною темпу (уповільнюючи та прискорюючи); перехід від ходьби до бігу і навпаки; дотримання напрямку під час бігу, тримаючи правильну поставу.

Ігри: “Наздожени м’яч”, “Принеси іграшку” тощо.

Повзання, лазіння. Перелізання через колоду (діаметр 15–20 см), підлізання під мотузку, піднятий на висоту 35–40 см, лавку, пролізання в обруч (діаметр 45 см). Лазіння по драбині вгору й униз (висота 1–1,5 м).

Ігри: “Проповзи по містку”, “Збери кільця” тощо.

Катання, кидання. Учити відштовхувати м’яч (кульку) під час катання та кидання, замахуватися рукою із-за спини перед кидком предмета; рухатися самостійно, виконувати деякі рухи і дії разом із дорослим та іншими дітьми в парі. Катання м’яча (діаметр 20–25 см) у парі з дорослим, катання з гірки. Кидання м’яча (діаметр 6–8 см) удалину однією рукою, підкидання вгору двома й однією рукою, кидання вниз правою та лівою рукою на відстань 50–70 см.

Ігри: “Передай м’яч”, “Наздожени м’яч” тощо.

Загальнорозвивальні вправи. Формувати вміння виконувати рухи за словесною інструкцією, у положенні сидячи на лавці піднімати руки вперед й опускати їх, відводити за спину, виконувати різні рухи — обертати кистями рук, стискати та розтискати пальці, захоплювати пальцями дрібні предмети; стоячи і сидячи обертатися вправо та вліво, передаючи одне одному предмети, нахилитися вперед і випрямлятися; за підтримки дорослого робити напівнахили вперед, перегинаючись через палицю (40–45 см від підлоги), присідати з підтримкою; намагатися підстрибувати.

Вправи з обручем. Присідання та вставання, притримуючись за обруч (діаметр 50 см) двома руками (обруч тримає дорослий), без опори (“Підніми іграшку”).

Вправи з гімнастичною палицею. Присідання, тримаючись за палицю; підняття корпусу, тримаючись за палицю; підняття палиці вгору.

Вправи імітаційного характеру. Підняття рук у сторони й опускання їх — “пташки махають крилами”. Присідання та випрямлення — “пташки клюють зернятка”.

Ігри: “Птахи махають крилами”, “Маленькі і великі” тощо.

Розвиток дрібної моторики і рухів рук

Від 1 року до 1 року 6 місяців

Вказівним пальцем торкає предмети, указує на предмети, що хоче взяти.

Утримує в руці олівець, не зовсім правильно.

Відкриває коробочки, баночки тощо.

Кидає в стакан, коробку маленькі предмети, наслідуючи дії дорослого.

Від 1 року 6 місяців до 2 років

Будує башту із 2–3 кубиків.

Дістає з упаковок продукти, предмети.

Гортає сторінки книг і журналів.

Нанизує 2–3 кільця діаметром 24 мм на піраміду.

Рухливі ігри

Від 1 року до 1 року 6 місяців

Формувати в дітей стійке позитивне ставлення до рухливих ігор. Щодня індивідуально проводити рухливі ігри з використанням іграшок і без них.

Від 1 року 6 місяців до 2 років

Розвивати основні рухи дітей: ходьба, повзання та лазіння, катання і кидання м'яча.

Щодня індивідуально та підгрупами (2–5) проводити рухливі ігри з використанням іграшок і без них.

Формувати вміння рухатися зграйкою в одному напрямку, не заважаючи одне одному.

Розвивати вміння уважно слухати дорослого, діяти на сигнал: “Наздожени м'яч”, “Прокоти м'яч”, “Знайди брязкальце” тощо.

Стимулювати рухову активність у самостійних іграх із каталками, візками тощо.

Безпека життєдіяльності

Обережувати дітей від травм; попереджати можливі падіння дитини (підлога має бути рівною та неслизькою, майданчик ділянки — утрамбований, без виступаючих коренів дерев).

Створювати атмосферу психологічного комфорту, що сприяє розвитку в дитини почуття захищеності, упевненості, безпеки й дозволяє дитині звернутися в потрібний момент по допомогу до дорослого.

Формувати правильну поведінку в режимних процесах (годування, укладання на сон, підйом, збори на прогулянку та повернення з неї, проведення гігієнічних процедур) і користуванні гігієнічними предметами та засобами, а також адекватну реакцію на слова “можна” й “не можна”.

Залучати дітей до розуміння та виконання правил безпечної поведінки: не можна включати електричну (газову) плиту, чіпати електричні розетки, пересувати каструлі на столі, залізати на підвіконня.

По драбинці треба ходити обережно, тримаючись за перила, не чіпаючи інших дітей. Не можна кривдити інших дітей, битися, робити дітям боляче.

Двері і дверці шаф треба закривати повільно, не прищикнувши пальці.

Не можна втікати від дорослого під час прогулянки.

► ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ

Удосконалює вміння ходити без використання опори, пересуватися в темпі залежно від власних можливостей.

Долає невеликі перешкоди: переступає через палицю, обходить предмети, сходять на невелику гірку та спускається з неї.

Перелазить, підлазить, пролізає тощо.

Удосконалює вміння відштовхувати, котити, кидати предмети тощо.

Разом із дорослими виконує вправи в рухливих іграх.

► **ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ:**

- здійснює процеси умивання, миття рук за участі дорослого, користується носовою хусткою, туалетом;
- їсть за незначної участі дорослого;
- одягається та роздягається за участі дорослого;
- доглядає за іграшками за допомогою дорослого;
- розуміє сенс дій, спрямованих на здійснення гігієнічних процедур;
- висловлює свої потреби й інтереси за допомогою активного мовлення;
- вільно пересувається у швидкому темпі (бігає, ходить), основні рухи (ходьба, повзання, лазіння, катання, кидання тощо) виконує правильно, утримує рівновагу під час виконання різноманітних рухів, удосконалює координацію, швидкість рухів; підіймається вгору та спускається вниз по драбині чергуючи ноги, присідає навшпиньках, самостійно встає, виконує інструкції дорослого (“Біжи!”, “Лови!”), бере активну участь у рухливих іграх;
- проявляє цікавість до спільних рухливих ігор;
- користується конем-гойдалкою, підлізає під стілець тощо;
- імітує колові рухи, катає м’яч обома руками, грається самостійно;
- наявні навички здорового способу життя, безпеки життєдіяльності.

Когнітивний розвиток

Сприяти розширенню уявлень про найближче предметне оточення, розвиток інтересу до предметів і освоєння культурних способів дій з ними (лопатки, совочки, молючки тощо).

Підтримувати та стимулювати пізнавальну активність дитини: наочно-дійові способи пізнання, сенсорно орієнтовані операції обстеження нових предметів, прагнення зрозуміти їхнє призначення, способи дії з ними, експериментування з матеріалами та речовинами (пісок вода) і динамічними іграшками.

Розвиток елементарних та узагальнених уявлень про природні об’єкти і зображені на картинках: тварин, рослини, природні явища, предметне оточення, іграшки, предмети побуту та їхнє призначення, особисті речі, продукти харчування, страви.

Розвиток особистісних якостей: пізнавальної активності, ініціативи, передумов допитливості.

Предметний світ

► **СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМУ РОЗВИТКУ**

Від 1 року до 1 року 6 місяців

Дидактичний матеріал

Удосконалювати різноманітні дії з предметами (відкривати, закривати, нанизувати, знімати, прокочувати, встромляти, шнурувати, накладати), орієнтуючись на їхню величину (великий, маленький), колір (червоний, синій), розрізняти контрастні форми: куля, куб, цеглина.

Учити виконувати завдання на співвідношення предметів за формою й розміром (вибір робити із двох форм та величин).

Дидактичні іграшки

Учити діяти з різними дидактичними іграшками (дидактичні коробки, грибки і втулочки зі столиками до них тощо) та збагачувати враження про зовнішні властивості предметів (колір, форма, величина).

Учити перекладати кульки в коробку, скочувати по жолобу; розкласти і збирати кольорові ковпачки, нанизувати на стрижень 3–5 однакових кілець, вкладати порожні предмети — менший у більший, збирати іграшку із двох частин.

Ігри-заняття з будівельним матеріалом (настільним, на ковдрі). Знайомити дітей із деякими формами (кубик, цеглинка, призма). Спільно з дорослим обігравати будівлі з використанням сюжетних іграшок.

Предмети-знаряддя

Сприяти освоєнню суспільно вироблених дій, включаючи прості предметно-орудійні дії (користування ложкою під час їди, лопаткою та совком у грі тощо). Учити використовувати найпростіші предмети-знаряддя, за допомогою яких можна виконувати дії, — посунути іграшку палицею.

Формувати дії зі складнішими предметами-знаряддями — паличкою з кільцем на кінці, сачком, черпаком; присувати, діставати, переміщувати за їхньою допомогою відповідні іграшки, кульки.

Підтримувати володіння предметом як засобом досягнення мети, початок розвитку предметно-орудійних дій.

Від 1 року 6 місяців до 2 років

Дидактичний матеріал

Формувати вміння підбирати кришки (круглі, квадратні) до коробочок і скриньок відповідних форм; збирати двомісні дидактичні іграшки (мотрійки тощо), складати різні картинки із двох частин (будинок, яблуко тощо).

Розвиток дрібної моторики рук, виконання тонших дій із предметами та сенсомоторних координацій “око — рука”.

Учити групувати однорідні предмети, формувати вміння співвідносити предмети, відносно близькі за формою й розміром.

Співвідносити предмети двох різко контрастних кольорів: червоний — синій, білий — фіолетовий.

Формувати вміння співвідносити різнорідні предмети під час вибору із 4-х кольорових тонів: червоний — оранжевий, жовтий — оранжевий, синій — фіолетовий, жовтий — білий.

Розвиток елементарних уявлень про величину (великий — маленький), форму (круглий, квадратний, трикутний), колір (червоний, жовтий, синій, зелений), кількість (багато — мало).

Дидактичні іграшки

Розвивати вміння розрізняти іграшки за величиною: за допомогою дорослого збирати пірамідку із 2–3 кілець (від великого до маленького).

Вправляти в співвідношенні площинних фігур (круг, квадрат, трикутник, прямокутник) з отворами дидактичної коробки.

Учити складати двомісні іграшки. Учити складати предмети зі зменшеною величиною. Дати уявлення про проміжні величини предметів: менший, більший.

Учити розуміти завдання з орієнтацією на дві властивості одночасно: колір і величину, форму і величину, форму і колір.

Проводити дидактичні ігри на розвиток слухової уваги (“Хто в будиночку живе?”, “Чий голос?” тощо).

Предмети-знаряддя

Удосконалення орудійних дій із предметами: виштовхувати паличкою іграшку, нагвинчувати гайки, ловити рибок сачком, забивати втулочки в пісок тощо. Дати уявлення про дії з предметами-знаряддями та іграшками, які імітують знаряддя праці, з урахуванням особливостей їхньої форми, розміщення у просторі.

Учити використовувати іграшки-знаряддя: совок, формочки, лопатку, відра.

Конструювання з будівельного матеріалу

► **СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМУ РОЗВИТКУ**

Від 1 року 6 місяців до 2 років

Розвиток інтересу до будівельного матеріалу (настільного, підлогового) і його властивостей та залучення дітей до створення простих конструкцій (будиночок, вежа, ворота, лавка тощо) з деталей будівельного матеріалу через розігрування дорослим знайомих сюжетів з іграшками (мотрійка гуляє, ляльки їдять, сплять, відпочивають; машини їдуть вулицею, в'їжджають у ворота тощо).

Знайомити дітей з деякими формами (кубик, цеглинка, призма, циліндр), зі способами конструювання — прикладанням, накладенням.

Формувати вміння користуватися знайомими формами будівельного матеріалу й елементами пластмасових конструкторів під час спорудження власних будівель: накладати кубик на кубик, призму на кубик; викладати доріжку з пластин; за допомогою дорослих встановлювати зв'язок між формою деталі та її конструктивними властивостями.

Спонукає до спільного складання матеріалу в коробку, звертаючи увагу на форму і колір деталей, властивості стійкості — нестійкості деталей будівельного матеріалу та конструктора, створюючи умови для самостійної діяльності.

► **ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ**

Збирає двомісні дидактичні іграшки: бочата, яйця, циліндри, мотрійки, пірамідки із 2–3 груп кілець контрастних розмірів.

За допомогою дорослого збирає пірамідку з 4–5 і більше кілець, підбираючи їх не лише за величиною, але й за кольором, підбирає відповідні деталі-вкладки під час вибору із 2-х, а потім із 3-х деталей.

Підбирає до коробок кришки аналогічної форми (круглої, квадратної, трикутної).

Сортує на дві групи іграшки, предмети та геометричні фігури, однорідні за кольором і формою, але різні за величиною, розкладає предмети за величиною; розуміє слова “поменше”, “більше”.

Підбирає та приносить на прохання дорослого предмети того або іншого кольору; виконує завдання з орієнтуванням на дві властивості одночасно — колір і величину; форму і величину; форму і колір, використовуючи дидактичні та народні іграшки, побутові предмети.

Розрізняє предмети під час збирання та розкладання порожнистих кубів, циліндрів, конусів, півсфер із 2–3 деталей; звуки предметів, виконаних із різних матеріалів, а також музичних різнометрових іграшок (дзвіночків, металевих підвісних паличок, іграшок-пискунчиків, музичних іграшок).

► **ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ:**

- на прохання дорослого показує предмети-знаряддя, іграшки, дидактичний матеріал й використовує іграшки-знаряддя за призначенням;
- діє з предметами-знаряддями в ігровій діяльності (прасує праскою, поміщує ложкою тощо);
- співвідносить, класифікує предмети: іграшки, різномісні предмети, вибирає із 4-х кольорових тонів 2 заданих тони;
- самостійно маніпулює будівельним матеріалом: вкладає в коробку, висипає з коробки;
- у грі використовує різномісні приладдя для перемішування, діставання, пересування, підсування предметів, приладдя для гри з піском (формочки, совок тощо);
- складає картинку, мотрійку із 2-х частин, пірамідку, довільно нанизуючи кільця на стрижень (2–3 шт.);
- добирає за допомогою дорослого предмети певного кольору, певної форми, певного розміру для будівельних конструкцій.

Сенсорний розвиток. Формування чуттєвого досвіду

► СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМУ РОЗВИТКУ

Від 1 року до 1 року 6 місяців

Орієнтація в кольорах. Учити розрізняти основні кольори: червоний, синій, жовтий, зелений; групувати однорідні предмети за кольором, вибираючи із двох кольорів; розташовувати вкладки відповідно до кольорів.

Орієнтація за формою. Учити групувати предмети за формою: круг, квадрат, прямокутник, овал, трикутник, здійснюючи вибір із двох форм.

Орієнтація за величиною. Учити групувати предмети за величиною (великий, маленький або маленький, більший, іще більший).

Орієнтація у просторі. Дати уявлення про просторове розташування предметів: далеко — близько, високо — низько.

Орієнтація в запахах та смакових властивостях. Дати уявлення, що предмети мають запах: приємний, неприємний. Учити розуміти слова, що означають смакові та нюхові якості: смачно, несмачно, гірке, кисле, солоне.

Орієнтація у звуках. Учити на слух розпізнавати й імітувати голоси тварин.

Від 1 року 6 місяців до 2 років

Розвивати вміння розрізняти чотири кольори (червоний, синій, жовтий, зелений) та за пропозицією дорослого відбирати предмети певного кольору.

Використовувати спеціальні дидактичні посібники: допомагати дітям співвідносити колір і форму грибоків та втулочок із колірним полем, площинні та об'ємні предмети з фігурними отворами коробок і столиків. Надавати можливість самостійно грати з дидактичними іграшками, дрібним та великим будівельним матеріалом.

Учити нанизувати на стрижень пірамідки 2–3 кільця однакового розміру, збирати в певній послідовності пірамідку на конусній основі, із 2–3 кілець двох контрастних розмірів; відкривати й закривати одномісну мотрійку, вкладати менші предмети у великі та виймати їх.

Привертати увагу до предметів, зроблених із різних матеріалів (дерево, поліетилен, папір, метал, тканина), різного кольору, форми і величини, до звуків, які можуть видавати ці предмети, а також музичних різнометрових іграшок (дзвоник, бубон, брязкальце тощо).

Учити знаходити однакові предмети, використовуючи слова “такий же”.

Співвідносити предмети за однаковими сенсорними властивостями (за формою або за величиною), за двома ознаками одночасно (за величиною і формою), групувати предмети за однією з ознак (величина або форма).

► ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ

Розрізняє та називає кольори: червоний, жовтий, можливо, синій і зелений.

Добирає і групує предмети за формою, величиною, кольором, призначенням, за контрастом (великий — маленький, твердий — м'який).

Орієнтується у просторі групової кімнати.

Розрізняє та називає розміри предметів (маленький, великий м'ячик).

Вправляється у збиранні пірамідок за кольором, величиною (із 2–3 кілець).

Під час виконання доручень керується підказками дорослого і розуміє слова-вказівки: *далеко — близько, високо — низько.*

Виявляє емоційні реакції під час розпізнавання голосів тварин.

Діє за вказівками дорослого щодо смаку деяких продуктів.

► **ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ:**

- знає та називає 2–4 кольори відносно предметів: *сонечко жовте, огірок зелений*;
- складає пірамідку із 2–3, можливо 5, кілець (за розміром);
- імітує голоси тварин: півника, курочки, кішки, собачки;
- розрізняє та називає предмети за величиною (маленький стільчик, великий стільчик);
- координує свої дії у грі з іграшками: каталкою, колискою тощо.

Світ природи

► **СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМУ РОЗВИТКУ**

Від 1 року до 1 року 6 місяців

Поповнювати уявлення про воду: ллється, холодна, тепла. Ознайомлювати з властивостями піску: сухий — сиплеться, вологий — зберігає форму.

Учити називати явища природи: це дощ, сніг, світить сонечко.

Учити вибирати, показувати й називати, де дерево, кущі, трава.

Учити впізнавати та показувати в натуральному вигляді й називати рибку, курочку, кішку, собаку, кролика, тварин, які живуть поруч (собака, кішка, рибка тощо); рослини в будинку (рослини в горщиках, квіти у вазі); природні явища (сонечко, дощик тощо).

Від 1 року 6 місяців до 2 років

Ознайомити із зовнішнім виглядом та смаковими якостями городніх культур (помідор, морква, огірок, капуста) і плодкових рослин (яблуко, груша). Учити відрізняти в натуральному вигляді та на малюнку.

Учити впізнавати й показувати на картинках рибку, курочку, кішку, собаку, кролика. Познайти з основними частинами тіла та відмінними ознаками (хвіст), рухом (бігає, літає).

У літній час на прогулянці проводити ігри із природними матеріалами. Розвивати вміння викладати камінчиками, черепашками, шишками зображені дорослим на піску знайомі фігури. Заохочувати самостійне включення дітьми в сюжетні ігри природного матеріалу як предметів-замісників (листочок — тарілка).

Попереджати прояви байдужості до природи і жорстоке поводження з нею. Виховувати бережне ставлення до незнайомих тварин, собак, кішок. Їх не можна чіпати, гладити — це небезпечно. Не можна робити боляче кішці, собаці, птахам та іншим тваринам.

► **ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ**

Використовує для гри з піском вологий пісок.

Добирає за вказівкою дорослого картинку із зображенням рослин і тварин.

Використовує у визначенні тварин, рослин відповідні слова. Звуконаслідує голоси тварин. Користується в іграх різноманітні за формою, розміром камінці. Встановлює прості взаємозв'язки: дощ — не можна гуляти, світить сонечко — тепло.

► **ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ:**

- дає назви знайомим тваринам і рослинам;
- виявляє турботу про живе;
- звуконаслідує півника, курочку, кішку, собачку;
- називає явища природи: світить сонце, іде дощ, сиплеться сніг.

Розвиток особистості

Соціалізація

► **СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМУ РОЗВИТКУ**

Від 1 року до 1 року 6 місяців

Використовувати сильну прихильність до матері; емоційну реакцію на знайомих та незнайомих людей; швидкий перехід від сміху до капризів; легке відволікання, почуття радості від спільних ігор із близьким дорослим; вираження протесту за обмеження рухів; реакції на спокійні й танцювальні мотиви для підвищення самооцінки малюка: вітати його самостійність та незалежність.

Формувати гуманістичну спрямованість взаємовідносин із дорослими й однолітками, позитивні звички. Знайомити з елементарними нормами та правилами культурної поведінки. Учити виконувати доручення й вимоги.

Розвивати здатність розрізняти різні емоційні стани дітей та дорослих (радість, гнів, сум), виявляти співчуття. Формувати елементарні уявлення: про себе, своє ім'я, тобто “систему Я”, що охоплює усвідомлення свого імені, уявлення про статево-рольову приналежність (хлопчик, дівчинка), потребу у визнанні, схваленні (“Я хороший!”) і самостійності (“Я сам!”).

Створювати в дітей передумови позитивних рис характеру: доброзичливо ставитися до інших дітей та дорослих, співчутливо і чуйно — до ровесників. Учити бережно ставитися до рослин та тварин на основі емоційного впливу під час спостережень у природі. Учити відгукуватися на пропозицію дорослих.

Формувати первинний досвід соціального життя (що можна робити, а чого робити не можна); учити вітатися, відповідати на вітання дорослого, дякувати; підтримувати прояви перших самостійних бажань (“хочу”, “не хочу”).

Від 1 року 6 місяців до 2 років

Формувати перші уявлення: про людей, їхню діяльність (“тітка продавець”, “дядько лікар”, “дядько шофер” тощо); про предмети, їхні властивості і функціональне призначення; про природні явища; про деякі конкретні ситуації громадського життя, свята, підтримувати інтерес до найближчого оточення.

Формування в дітей елементарних уявлень: про себе — про своє ім'я; про зовнішній вигляд; про свої дії (миє руки, їсть, грає, одягається, купається тощо); про бажання (гуляти, грати тощо); про близьких людей (мама, тато, бабуся, дідусь та інші). Для формування самосвідомості дитини дуже важлива позитивна оцінка батьків. Якщо малюк відчуває, що батьки його люблять та цінують, самооцінка дитини буде позитивною і вона буде більш слухняною.

Формувати поведінку відповідно до правил: не кричати (крик заважає), не штовхатися та не битися (це боляче); віддавати іграшку однолітку; гратися поруч, дотримуючись умов: не заважати однолітку, не кидати іграшку (вона зламається). Учити вітатися і прощатися, дякувати.

Розрізняти позитивну та негативну оцінку своїх дій: похвала викликає радість, стимулює активність малюка, покращує його ставлення до дорослого, посилює довіру до нього.

► **ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ**

Демонструє яскраво виражену потребу в спілкуванні: просить іграшки в дорослого, ділиться іграшкою з однолітками, дружно грається.

Уміє діяти із предметами відповідно до їхнього соціального призначення, розуміє слова: “можна”, “не можна”, “треба”; діє відповідно до цих вимог.

Активно наслідує однолітків та дорослих, використовує вербальні, жестові засоби спілкування під час вітання, прощання, подяки.

Прагне до самостійності, демонструє елементарні навички самообслуговування, проявляє активність й ініціативність, бере участь у грі “поруч”, утворює короткочасні ігрові об’єднання.

Виявляє зацікавленість, звертається до дорослого із проханням про допомогу, обстежуючи навколишнє середовище.

Копіює відомі дії, рухи, слова дорослих, активно включається в парні ігри з дорослим, виявляє інтерес до однолітків, до їхньої діяльності, наслідує їх.

► **ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ:**

- виявляє позитивні емоції — радість, задоволення;
- привертає до себе увагу за допомогою вербальних засобів;
- вітається, прощається після нагадування дорослих;
- доброзичливо ставиться до дорослих та однолітків, устанавлюючи контакти в певних ситуаціях;
- відгукується на своє ім’я, розрізняє дітей і дорослих за ім’ям;
- виконує прості доручення дорослих (*принеси іграшку, поклади іграшку на місце*), позитивно реагує на схвалення, потребує емоційно забарвленого спілкування;
- підкоряється вимогам дорослих, переживає в разі несхвалення ними своєї поведінки.

Мовленнєва діяльність, мовленнєве спілкування, розвиток мовлення

► **СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМУ РОЗВИТКУ**

Від 1 року до 1 року 6 місяців

Розуміння мовлення. Спонукати за словом дорослого знаходити й показувати у природних умовах та на картинці іграшки, предмети одягу, посуд і збільшувати пасивний словник.

Учити розуміти слова, що означають частини тіла людини (*руки, ноги, голова*), частини обличчя (*рот, очі, вуха*), побутові та ігрові дії (*умиватися, гуляти* тощо), ознаки предметів: колір (*червоний, синій*), контрастні розміри (*великий, маленький*), форму (*кубик, цеглинка*) і встановлювати зв’язок між предметами, діями та їхніми словесними позначеннями, узагальнювати предмети за суттєвими ознаками.

Учити дітей уважно слухати, розуміти прості конструкції та зміст фраз, якими дорослий супроводжує свої дії, виконувати за словом (інструкцією) дорослого прості дії з предметами (“закрий”, “відкрий” тощо) (до 1 року 3 місяців), а потім і складні доручення із 2–3 дій (“Сядь на стілець і візьми ложку”). Викликати інтерес та розуміння сюжетів невеликих інсценувань, що складаються із 2–3 дій.

Розвиток активного мовлення. Удосконалювати вміння наслідувати звукосполучення і слова, поповнювати активний словник назвами знайомих предметів, їхніх якостей, дій (“Оля їсть, зайчик спить” тощо). Спонукати показувати та називати знайомі предмети, зображені на картинці, відповідати на запитання (Хто? Що? Де? Що робить? Який?) та ставити ці запитання дорослим. Наслідувати звукосполучення, які чує від інших, ігри-монолози (наслідування мовлення дорослих у формі лепету). Повторювати за дорослим закінчення слів і легкі слова.

Розгляд книг із дітьми, спонукати до впізнавання персонажів, озвучування характерними вокалізами, як кричить тварина, як видають звук літак, машина тощо.

Від 1 року 6 місяців до 2 років

Розвиток розуміння мовлення. Розширювати запас слів, що розуміються та означають: предмети, людей, які оточують, відповідно до їхнього віку і статі (*дівчинка, хлопчик, тітка, дядько, бабуся, дідусь*), їхні дії, які діти бачать, стан, настрій (*радіє, плаче*), частини та ознаки предметів: колір (*червоний, синій, жовтий, зелений*), контрастні розміри (*великий, маленький*), форму (*кубик, цеглинка*), призначення й дії з предметами (*ложкою їдять, із чашки п'ють, шапку надівають на голову* тощо).

Спонукаати знаходити та показувати предмети у природних умовах і на картинці, розуміти речення із прийменниками та виконувати відповідні дії: “Поклади ложку в чашку” тощо. Сприяти розумінню простих за змістом оповідань, потішок, сюжетів невеликих інсценувань з іграшками, спектаклів лялькового театру, близьких за змістом до особистого досвіду дітей.

Розвиток активного мовлення. Стимулювати ініціативне мовлення дитини. Продовжувати розширювати активний словник: використовувати іменники, дієслова, прикметники. Спонукаати замінювати звуконаслідувальні слова загальноживаними (замість “бі-бі” — “машина” тощо). Активізувати в мовленні дітей займенники (*я, ти, мені*), прислівники (*там, туди*), прийменники (*у, на, за*). Стимулювати бажання вступати в діалог і використовувати доступні способи спілкування (міміка, жести, слово). Підтримувати прагнення дитини ставити запитання (Хто? Що? Що робить? Який?) та охоче відповідати на них. Сприяти освоєнню вміння говорити фразами, вживаючи речення із 3–4 слів (до кінця року). Залучати дитину до слухання творів малих фольклорних жанрів (потішки, пісеньки, приказки, невеликі казки), забезпечуючи розуміння доступного змісту.

Розширювати сферу пізнання дитини, привертаючи увагу, інтерес до предметів, явищ, ситуацій, образи яких фігурують у художніх текстах, встановлюючи зв'язок між реальними предметами явищами і їхнім втіленням у літературних образах: про їжу (хліб, молоко, яблуко, морква тощо); про страви (суп, каша, кисіль тощо); про найближче предметне оточення — про іграшки (ведмедик, зайчик, лялька, машина, м'яч, мотрійка, пірамідка, кульки, кубики, барабанчик, каталка тощо); про предмети побуту (стіл, стілець, ліжко, чашка, ложка, ковдра, подушка тощо); про особисті речі (рушник, сорочка, штанці, сукня, туфлі, черевики, хустка, шапка тощо).

Залучення до художньої літератури. Привчати слухати та розуміти короткі, доступні за змістом народні пісеньки, потішки, казки, а також авторські твори (проза, вірші). Супроводжувати читання (розповідь) показом картинок, іграшок. Привчати дітей слухати добре знайомі твори без наочного супроводу.

Надавати можливість повторювати услід за дорослим деякі слова віршованого тексту і виконувати нескладні дії, про які говориться в поетичному творі. Звертати увагу на інтонаційну виразність мовлення дітей. Знайомити дітей із художніми творами (багатократна розповідь, читання одних і тих же художніх творів), розгляд площинних та об'ємних ілюстрацій, показ тих або інших дій, постійне включення художнього слова в повсякденне життя дитини.

► ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ

Виявляє підвищений інтерес до розмови дорослих, втручається у виконання деяких дій, що випливають із розмови, яка безпосередньо не звернена до дитини. Розуміє зміст речень, висловлювань про події та явища, які часто повторюються в особистому досвіді дитини. Розуміє запитання “Що?”, “Хто?”, “Де?”. Легко повторює слова і фрази, які промовляють дорослі.

Запас активного словника швидко зростає: в 1 рік 6 місяців — 30–40, в 1 рік 8 місяців — 100 слів, 1 рік 9 місяців — 175 слів, 1 рік 10 місяців — 225 слів, 2 роки — 300 слів. Слова набувають узагальнювального характеру (словом “кішка” позначає будь-яку

кішку: живу, іграшкову, гумову, м'яку, велику, маленьку, чорну, руду, на картинці). У словнику багато слів дитячого мовлення (*ляля, коко, гам-гам, бі-бі, тик-так*), які замінюються правильними (*киць-киць — киця; гав-гав — собака*). Переважають іменники та дієслова, з'являються прикметники, займенники. Звертається із запитаннями: “Що це?”, “Де?”, узагальнює предмети за суттєвими ознаками.

► **ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ:**

- продовжує багато лепетати, емоційно спілкуючись із дорослими у процесі своєї діяльності, слова доповнюються мімікою, жестами, рухами, уживає слова-речення, наприкінці періоду (до 1,5 року) з'являються двослівні речення;
- активізується мовленнєва діяльність, дитина багато розмовляє, звертається до дорослих із проханням, скаргою, показує жестами, мімікою, іноді додає знайомі слова;
- засвоює перші граматичні форми (словозміна слів у реченні, їхнє узгодження);
- мовлення стає засобом спілкування з дорослими, відповідає на запитання, звертається до дорослих із запитанням “Що це?”; прохання, бажання передаються словами, набирають мовної форми;
- у мовленні з'являються дво-, трислівні речення, а наприкінці року — чотирислівні й навіть більше, мовлення стає емоційно виразне.

Ігрова діяльність

► **СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМУ РОЗВИТКУ**

Від 1 року до 1 року 6 місяців

За допомогою дорослого знайомитися з різноманітними властивостями іграшок у процесі активних дій з ними (струшувати, стискувати, катати, переміщати деталі). Розвивати гру як самостійну діяльність, відтворюючи одну ігрову дію (годувати ляльку), а також даючи дитині сюжетні, дидактичні іграшки, будівельний матеріал.

Сприяти розвитку основних рухів дитини (ходити, бігати, лазити), спонукати до рухливих ігор (катання візочків, каталок, ігри з м'ячем, кульками, біг по доріжці тощо).

Учити знаходити іграшки на прохання дорослого, показувати й називати їх. Пояснювати та показувати застосування деяких іграшок, супроводжувати гру, стимулювати промовлянням “своєю” мовою і вживати зрозумілі для оточення слова (імена, назви, емоційні вирази типу “ах”, “ой”).

Учити знаходити предмети, необхідні для продовження ігор, переносити дії, засвоєні за допомогою дорослого, з однієї іграшки на іншу, подібну.

Від 1 рік 6 місяців до 2 років

Просити іграшки в дорослого, ділитися іграшкою з однолітками, дружно гратися.

Учити розуміти слова: “можна”, “не можна”, “треба” та діяти відповідно до цих вимог.

Використовувати вербальні, жестові засоби спілкування під час вітання, прощання, подяки.

Учити брати участь у грі “поруч”, утворювати короткочасні ігрові об'єднання, виявляти зацікавленість, обстежувати довкілля, виявляти інтерес до однолітків, до їхньої діяльності, наслідувати їх.

► **ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ**

Відтворює у грі кілька взаємопов'язаних послідовних дій з іграшками, приймає ігрові завдання. Використовує у грі із сюжетними іграшками додатковий ігровий матеріал

(кубик замість мила, дротик замість лопатки). Будує споруди, користуючись уміннями, здобутими на заняттях. Грається досить довго, не заважаючи іншим, ділиться та обмінюється іграшками.

Наслідує дорослого у простих ігрових діях (катає колиску, качає ляльку). Виконує справи в рухливих іграх (ходить, бігає, лазить по драбині).

► **ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ:**

- грає самостійно впродовж 5–10 хвилин;
- відтворює у грі кілька взаємопов'язаних послідовних дій з іграшками;
- використовує у грі із сюжетними іграшками додатковий ігровий матеріал (будує вежу із 3-х кубиків, стіл, стілець із 2-х деталей, широку, вузьку доріжку);
- наслідує дорослого у простих ігрових діях (нанизує 4 намистини за 2 хв).

Естетичний розвиток

Виховувати вміння помічати красиве у природі, довкіллі, вчинках людей, одязі для повноцінного та гармонійного розвитку дітей з раннього віку.

Формувати естетичні почуття, любов до красивого в довкіллі, природі, побуті засобами слухання інструментальної музики (невеликі п'єси для дітей) у живому виконанні на музичних інструментах (барабан тощо) і співу дорослого, музично-ритмічних рухів за показом дорослого, музичних ігор тощо.

Розвивати творчі здібності (музикальний слух, образотворча діяльність).

Образотворча діяльність

► **СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМУ РОЗВИТКУ**

Від 1 року до 1 року 6 місяців

Давати можливість спостерігати за процесом малювання, ліплення дорослого, викликати до них інтерес, помічати сліди олівця або фарби на папері, наслідувати образотворчі дії дорослого, викликати емоційну реакцію на яскраві кольори фарб, об'ємну форму ліплення.

Розвивати інтерес до малювання, бажання малювати фарбами, олівцями, фломастерами.

Викликати радість, почуття задоволення, прояв емоційних реакцій на яскраві кольори фарб у процесі малювання дорослим.

Стимулювати маніпуляції з фарбами, олівцями — дозображувальний період — період “карлючок”.

Від 1 року 6 місяців до 2 років

Стимулювати інтерес до ліплення, малювання, спостерігати за процесом малювання дорослого, помічати сліди олівця або фарби на папері, наслідувати дорослого.

Заохочувати бажання малювати фарбами, олівцями, фломастерами, ліпити.

Учити заповнювати аркуш паперу яскравими плямами, ритмічними мазками; лякати по паперу долонькою, на якій є фарба; стукати олівцем по аркушу паперу, проводити лінії.

Називати зображене дітьми образно (сонечко, квіточки тощо), оскільки від 1,5 до 2 років у дітей починають виникати асоціативні образи.

Експериментувати із фарбами, глиною, тістом, пластиліном, малювати на великих кольорових аркушах паперу, звертаючи увагу на красу колірних плям. Процес малювання, ліплення має характер спільних дій.

► **ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ**

Малює карлочки як випадкові мітки, що залишаються на папері олівцем або фарбами залежно від руху руки, починає давати їм назви.

Малює прості зображення (будиночок у вигляді півкола, “квадратик” — машина та ін.) та контролює зором.

Опановує прийоми ліплення: розкочування (ковбаски), сплющення (тарілочки, млинці), коловими рухами (яблучка, кульки, цукерки), використовуючи глину, тісто, пластилін.

► **ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ:**

- спостерігає за процесом малювання, ліплення дорослого;
- виявляє інтерес до слідів олівця або фарби на папері;
- наслідує образотворчим діям дорослого: малювання, ліплення.

Музика

► **СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМУ РОЗВИТКУ**

Від 1 року до 1 року 6 місяців

Слухання музики. Залучати до слухання веселої і спокійної музики, формувати вміння розрізняти на слух звучання різних за тембром музичних інструментів (барабан, флейта або дудочка), розвивати вміння вслуховуватися в музику, розуміти її образний зміст, виховувати емоційний відгук на музику.

Співи. Сприяти розумінню дітьми змісту пісеньки, допомагати підспівувати, поступово формувати вміння закінчувати співати разом із дорослим.

Танцювальні рухи. Розвивати вміння ходити під музику, виконувати прості танцювальні рухи (пружинка, притупування ногою, переступання з ноги на ногу, плескання в долоні, помах брязкальцем, хусточкою; кружляння, обертання руками — “ліхтарики” тощо).

У процесі ігрових дій викликати бажання передавати рухи, пов’язані з образом (пташка, ведмедик, зайчик тощо).

Від 1 року 6 місяців до 2 років

Слухання музики. Учити розрізняти контрастні особливості звучання музики: голосно — тихо, швидко — повільно, вищий — нижчий регістр.

Викликати радість від сприйняття знайомого музичного твору, бажання дослухати його до кінця. Допомогати розрізняти темброве звучання музичних інструментів (дудочка, барабан, гармошка, флейта), показувати інструмент (один із двох або трьох), на якому дорослий виконував мелодію.

Співи. Учити розрізняти окремі твори. Ознайомлювати з музичними іграшками. Спонукаати дітей до підспівування, співу, розвивати співучі інтонації, стимулювати самостійну активність дітей (звуконаслідування, підспівування слів, фраз, нескладних пісеньок тощо).

Танцювальні рухи. Розвивати вміння пов’язувати рухи з музикою в сюжетних музичних іграх, вправах; виконувати спільні рухи, розвивати в дітей музичну пам’ять, удосконалювати рухи під музику, учати виконувати їх самостійно.

Розвивати вміння дітей вслухуватися в музику та зі зміною характеру її звучання змінювати рухи (переходити з ходьби на кружляння тощо). Допомогати відчувати характер музики і передавати його ігровими діями (ведмедик іде, зайчик стрибає, пташка дзьобає тощо).

Свята, музичні ігри, розваги

Залучати дітей до сюжетних музичних ігор.

Формувати вміння перевтілюватися під час сприйняття музики.

Викликати радість, почуття задоволення від ігрових дій.

Показувати дітям прості за змістом спектаклі.

Для дітей 2-го року життя впродовж року проводять один святковий ранок “Ялинка” та дві розваги на місяць. Одна з улюблених розваг — ляльковий театр.

► **ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ**

Виявляє слухове зосередження, якщо чує звуки музики.

Виявляє емоційне задоволення під час прослуховування знайомих мелодій.

Активно реагує на музику, із задоволенням рухається під музику і слухає прості твори.

► **ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ:**

- емоційно відгукується на музику;
- з увагою слухає спів дорослого;
- володіє елементарними видами основних танцювальних рухів;
- підспівує дорослому слова знайомих пісень.

Основні шляхи реалізації напрямку розвитку

- Предметна діяльність, самостійна і спільна з дорослим, ігри зі складеними та динамічними іграшками, використовувати довкілля і спілкування з дитиною для розвитку її сприйняття, мислення, уваги, пам'яті.
- Розвиток пізнавальної та рухової активності дітей в усіх видах ігор: предметна діяльність, самостійна і спільна з дорослим, ігри зі складеними та динамічними іграшками.
- Експериментування з матеріалами і речовинами (пісок, вода, тісто тощо).
- Спілкування з дорослим та спільні ігри з однолітками під керівництвом дорослого.
- Самообслуговування і дії з побутовими предметами-знаряддями.
- Сприйняття музики, казок, віршів, розгляд картинок, образотворча діяльність.
- Рухова активність.
- Методи формування навичок: словесні методи (роз'яснення, бесіди, розповіді, казки); метод прикладу (педагогів, батьків); педагогічний вплив (порада, вимога, виховні ситуації); привчання до виконання певних дій, режиму дня (вправи); стимулювання та заохочення (схвалення тощо).

Зовнішні ознаки, за яких необхідний контроль фахівців

- Дитина не реагує на оточення, не демонструє потреби в спілкуванні.
- Має труднощі з підтримкою рівноваги під час ходьби (у цьому випадку необхідно звернутися до педіатра, невропатолога).

- Є несподівані зміни в поведінці: відсутність апетиту; відставання у зрості, вазі, психічному і моторному розвитку.
- Утрудняється використовувати предмети відповідно до їхнього соціального призначення, переживає складнощі в самообслуговуванні, не прагне до самостійних дій.
- Відсутня ініціативність, активність малюка недостатня для того, щоб провокувати загальні дії у грі з дорослим та однолітком.

ДОДАТОК

Іграшки та ігрові матеріали для дітей другого року життя

1. Гірка із 3–4 сходинками, набір великих машин, візки з кубиками, ляльки тощо.
2. Іграшки для розвитку дрібної моторики рук (кулі, кільця, кубики тощо).
3. Однотипні іграшки (мотрійки, качата, зайчата тощо).
4. Іграшки різні за величиною, кольором, формою (заєць великий — заєць маленький; цуценя біле — цуценя чорне тощо).
5. Іграшки-забави (гойдалки тощо).
6. Музичні іграшки (бубон, барабан, дзвоник тощо).
7. Ігровий куточок (великі ігрові меблі, посуд, ліжечко для ляльок тощо).
8. Куточок одягання (дзеркало на повний зріст, елементи одягу).
9. Дидактичний столик із розташованими: втулками, предметами-вкладками; стрижні для нанизування кілець, жолобки для прокочування кульок тощо.
10. Шарнірний пристрій на стелі для підвішування великих іграшок (великого надувного м'яча для розвитку координації рук тощо).
11. Овальні ворота, поролонові модулі (для розвитку основних рухів).
12. Кошки, відерця, сумочки для збору різних предметів (грибочків, кульок тощо).
13. Центр театрального мистецтва (шафа-бар'єр із театром).
14. Домотека (ігровий простір, наблизений до домашньої обстановки).
15. Куточок відпочинку (для індивідуальної діяльності дитини).
16. Центр конструювання (підлогові конструктори, будівельні набори); центр книги; центр образотворчого мистецтва.
17. Центр експериментування з доступними матеріалами (піском, водою тощо); фізкультурний куточок.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА дітей третього року життя

На третьому році життя інтенсивно триває фізичний розвиток дитини: може додати у вазі від 2,5 до 3 кг, зріст збільшується на 7–8 см й до кінця року може зрости від 99 до 101 см, а вага — від 14 до 16 кг, зникає округлість тіла, ноги стають довші, починається помітне накопичення м'язової сили, збільшується витримка, зростає рухливість. Кісткова система зберігає ще в окремих місцях хрящову будову (кисті рук, гомілки, деякі частини хребта). Тому необхідно постійно стежити за поставою, положенням тіла дитини під час сидіння, сну тощо. Удосконалюється діяльність нервової системи та збільшується тривалість активності до 6–6,5 годин, проте нервова система легко збуджується і легко виснажується від одноманітних дій, а дитина швидко втомлюється.

Головними лініями розвитку та виховання дітей на третьому році життя є: рухова активність, мовлення, самостійність, емоції, розвиток сюжетно-рольової гри. Ігри з дітьми третього року життя передбачають широке використання наочного матеріалу і рухової активності. Зміст ігрових дій, ігор та інших видів діяльності визначається програмним матеріалом, що включає ті уявлення, які дитина не може освоїти самостійно, що забезпечує інтерес дитини до пізнання і перетворення довкілля. Особливе місце посідають сюжетні ігри, які за своїм характером стають складніші, з'являються елементи рольової гри.

Діяльність дитини на третьому році життя стає складною та різноманітною, новим є поява елементів планування. Вона представлена такими видами: предметна діяльність (заняття з пірамідками, мотрійками, мозаїкою); сюжетні ігри (гра з лялькою); спостереження; розгляд картинок, книг; елементи трудової діяльності (самостійна їда, одягання, прибирання іграшок); ігри з будівельним матеріалом; початок образотворчої діяльності (ліплення і малювання). Усі ці види діяльності мають значення для інтелектуального розвитку малюка. Поза діяльністю нормального розвитку дитини бути не може. Нові види діяльності, зокрема малювання, ліплення, дають розуміння того, що за допомогою олівця, пластиліну можна щось зображувати, й до кінця третього року дитина малює доріжки, дощик, кульки, ліпить палички, колечка, коржі, може зліпити грибок, пірамідку тощо.

Провідна діяльність — предметна, саме розвиток предметної діяльності пов'язаний із засвоєнням культурних способів дії з різними предметами. Процес освоєння дії — від спільного з дорослим через спільно-роздільне до самостійного в різних видах діяльності: предметній, грі, конструюванні, праці, образотворчій діяльності тощо. Дитина стає все більш активною, самостійною та вмілою, можливий прояв передумов творчості. Відбувається перенесення й узагальнення способів дії; проявляється особлива спрямованість на результат діяльності, наполегливість у пошуку способу його досягнення. Дитина виявляє сенсорні ознаки предметів, узагальнює свої уявлення про предмети за функціями, за окремими сенсорними ознаками, за способом дії. Формуються перші цілісні уявлення про довкілля і зв'язки. У процесі діяльності та спілкування в дитини рано починає складатися певне ставлення до людей, які оточують її, і явищ, а відповідно до цього й поведінка. Усі позитивні форми поведінки вже цілком доступні дітям цього віку, починає складатися довільність поведінки, яку потрібно формувати.

Розвиток психіки та пізнавальної діяльності. Удосконалюються сенсорні можливості дітей, зорові і слухові орієнтування, що дозволяє дітям безпомилково виконувати ряд завдань: здійснювати вибір із 2–3 предметів за формою, величиною та кольором; розрізнити мелодії, усі спектральні кольори. Інтенсивно розвивається зорова, тактильна і кінестетична чутливість, координуються дії рук та очей. Переважає наочно-образна й рухова пам'ять, основним ще є мимовільне запам'ятовування та згадування. Діти цього віку можуть відтворити в середньому не більше 4 предметів (їхніх відображень) із 10–15. Ця обмеженість виявляється і в запам'ятовуванні окремих слів у середньому не більше 2 слів із 10.

У цей період підвищується стійкість мимовільної уваги, збільшується її обсяг. Стійкість уваги — це проміжок часу, протягом якого дитина може зосереджуватися на певній діяльності. Якщо у трирічному віці вона триває в середньому 25–27 хв, діти можуть безперервно гратися. В інших видах діяльності дитина ще не здатна довго зосереджувати увагу. Розширюється сфера інтересів дитини. За деякого згортання в сприйнятті наочно-практичних дій та за розвитку мовлення з'являються уявлення, символічні образи — зароджується *наочно-образне мислення*.

Формуються способи партнерської взаємодії. Дитина проявляє при цьому доброзичливість і перевагу окремих однолітків та дорослих, усе більшою мірою в поведінці і діяльності починає керуватися правилами ставлення до предметів, дорослих, однолітків. Освоюються основні засоби спілкування з дорослими та однолітками (переважно вербальні), тобто *мовлення* стає засобом спілкування і з дітьми. Словник включає всі частини мови, окрім прислівників і дієприслівників. Словник дитини в цьому віці збільшується в три-чотири рази, порівняно з попереднім періодом, змінюючись кількісно та якісно і до кінця року складає до 1500–2500 слів. Дитина за своєї ініціативи вступає в діалог, може скласти невелику розповідь-опис, розповідь-оповідання. Майже зникають спрощені форми слів, а також неправильна вимова слів; діти починають вживати всі частини мови. Мислення дитини, що склалося, відбивається у граматичній будові мовлення: вживає поширені та складні речення, ставить безліч запитань: “Чому? Де? Коли? Навіщо?”, що свідчить про зростання пізнавальних потреб. Уживання дітьми різних частин мови і поява підрядних речень, запитань характеризує подальший етап розвитку розумової діяльності: діти сприймають предмети, явища навколишньої дійсності не ізольовано, а намагаються встановити між ними зв'язки, уловлюють властивості предметів та явищ, порівнюють, зіставляють; розвиток мовлення і розумового процесу йде одночасно.

Істотні зміни відбуваються і в розумінні мовлення тих, хто оточує. Дитина розуміє сенс слів, що стосуються її особисто, пов'язані з її переживаннями. З дитиною можна говорити вже не лише про цей момент, але і про минуле, і якоюсь мірою про майбутнє: про те, куди вона піде, що робитиме на прогулянці; що сталося вчора на прогулянці; якими іграшками прикрашали ялинку; що збирали влітку в лісі тощо. З'являються складніші узагальнення: словами “іграшки”, “одяг” дитина узагальнює різноманітні, але схожі за функціями предмети. Узагальнених значень набувають і слова, що означають якість предметів. Дитина може зрозуміти розповідь дорослого про такі явища та події, які сама вона безпосередньо не бачила, але сприйняла те, про що говорять, сенс слів, уживаних у розповіді, їй зрозумілій.

На третьому році істотно змінюється виховне значення мовлення. Хоча під час навчання провідне місце ще займає показ, але питома вага мовлення як засобу навчання і виховання значно зростає. Словом можна припинити ту або іншу дію дитини, попередити негативну поведінку, викликати приємні спогади, навчити новій дії, сформулювати уявлення, поняття. Але незважаючи на великі досягнення в розвитку мовлення, діти ще не мають достатньо досвіду та не володіють граматичною будовою мовлення, тому їхнє мовлення залишається своєрідним. Правильна вимова звуків на третьому році не закріплена, але автоматизована. Багато звуків вимовляються ще пом'якшено, одні й ті ж звуки в одному поєднанні вимовляються правильно, в іншому — неправильно. Не всі діти в цьому віці вимовляють звуки [р], [л], шиплячі, зустрічається заміна і пропуск важких звуків, їхня перестановка. Але недоліки власного мовлення не заважають дитині помічати помилки інших дітей і виправляти їх, тому що слухове сприйняття звуків мовлення досконаліше, ніж мовленнєво-рухові вміння дитини.

Відбувається подальший сенсорний розвиток, зазнає значних змін орієнтовно-пізнавальна діяльність. Одним із видів діяльності дитини можна назвати спостереження, якому потрібно приділяти особливу увагу, оскільки воно є важливим засобом сенсорного

розвитку. Якщо дорослий бере активну участь у спостереженнях дитини, то, як правило, дитина ставить багато запитань, до яких також треба ставитися дуже уважно. З'являються перші успіхи в образотворчій діяльності та переваги в естетичному сприйнятті світу. Дитина здатна емоційно відгукуватися на зміст художнього образу, на естетичні особливості навколишніх предметів і виражати свої почуття, захоплено використовує різноманітні художні матеріали (олівці, фломастери, фарби). У неї з'являються естетичні, моральні, пізнавальні переваги: улюблені ігри й іграшки, книжки, музичні твори, побутові речі.

Соціальна ситуація розвитку. Стосунки дитини з дорослими та іншими дітьми розширюються й ускладнюються. Роль дорослого у взаємодії залишається провідною, але прагнення до самостійності та незалежності від дорослого інтенсивно розвивається, досягаючи до кінця року позиції “Я сам”, яку дитина яскраво демонструє, стверджує і захищає. *Настає криза третього року життя.* Під час кризи дитина за дуже короткий термін змінюється в основних рисах цілком і проявляється в негативізмі, впертості, непокірності, свавіллі, протесті, знеціненні дорослих, деспотизмі. Для критичних періодів характерні процеси переходу до якісно іншого типу взаємостосунків дітей із дорослими, враховуючи їхні нові, доросліші можливості. Зміни в період криз охоплюють три основні компоненти: “соціальну ситуацію розвитку”, провідний тип діяльності, структуру свідомості дитини. Прагнучи до самостійності та незалежності, дитина в той же час хоче відповідати вимогам значущих для нього дорослих. У неї проявляється підвищена зацікавленість в оцінці дорослого, прагнення бути хорошою; при цьому вкрай важливий інтерес і позитивна оцінка результату її діяльності. Дорослі та їхнє ставлення до дитини стають центром її уваги.

У своєму розвитку “Я” долає кілька стадій, пов'язаних із виокремленням його із зовнішнього світу, розвитком довільності й рефлексивності. На третьому році життя малюки починають порівнювати себе з іншими людьми, у результаті чого в них поступово складається певна самооцінка, далі формуються почуття гордості, сорому, елементарні опредмечені форми рівня домагань.

Про розвиток самосвідомості дитини на третьому році життя свідчать:

- називання свого імені в різних варіантах;
- твердження про себе в першій особі (“Я”);
- здатність виражати засобами мови окремі стани та потреби (“Я хочу”, “Я буду”);
- позитивно забарвлене твердження про себе (“Я гарний”);
- позитивне ставлення до похвали дорослого, намагання самостійно повторити позитивну дію;
- прагнення до активних самостійних дій.

Із зародженням самосвідомості в дитини розвивається здатність розуміти емоційний стан іншої людини. Після 1,5 року вона виявляє усвідомлене прагнення втішити засмучену людину, обняти її, поцілувати, дати їй іграшку або солодощі. Це свідчить про її здатність згадати свої попередні емоційні почуття, діяти відповідно до власного досвіду. У дитини з'являється чутливість до ставлення однолітків, формується потреба в спілкуванні з ними. Спілкування збагачується за змістом, способами, учасниками, стає одним із засобів реалізації будь-якої спільної діяльності з дитиною. Дорослий — уважний, добрий, той, хто співпрацює, підтримує, — залишається при цьому головним мотивом спілкування для дитини третього року життя. Проте дитина може відчувати себе покинутою назавжди батьками й гірко це переживати.

Отже, формується “система Я” — потреба в реалізації та утвердженні власного “Я” (“Я хочу”, “Я можу”, “Я сам”). Міняється ставлення до світу. Оформляється позиція “Я сам”, актуалізується вимога визнання тими, хто оточує, прагнення до перебудови

стосунків із дорослими. Позитивний образ “Я” формується залежно від успішності дитини в діяльності і доброзичливих оцінних стосунків із боку оточення. Формуються особистісні якості: самостійність у діях, цілеспрямованість, ініціативність у спілкуванні та пізнанні, передумови творчого рішення завдань.

Базисні характеристики особистості дитини 3-х років

До базисних характеристик особистості трирічної дитини відносяться: *компетентність, емоційність, ініціативність, самостійність.*

Компетентність. До 3-х років дитина досягає певного рівня соціальної компетентності: вона виявляє цікавість до іншої людини, випробовує довіру до неї, прагне до спілкування і взаємодії з дорослими та однолітками. Для налагодження контактів з іншими людьми використовує мовні й немовні способи спілкування. Усвідомлює свою статеву приналежність. Інтелектуальна компетентність виражається передусім у тому, що дитина активно цікавиться довкіллям, ставить запитання, використовує за призначенням деякі побутові предмети, іграшки, предмети-замінники та словесні позначення об'єктів у побуті, грі і спілкуванні. У практичній діяльності враховує властивості предметів (колір, форму, величину, фактуру, будову) та їхнє призначення, багато й активно експериментує, спостерігає. Опановує рідну мову, користуючись основними граматичними категоріями та словником розмовного мовлення.

У плані фізичного розвитку компетентність трирічної дитини проявляється в тому, що вона володіє основними життєво важливими рухами (ходьба, біг, лазіння, дії з предметами), елементарними гігієнічними навичками і навичками самообслуговування.

Емоційність. Дитина відчуває підвищену потребу в емоційному контакті з дорослими, яскраво виражає свої почуття — радість, прикрість, страх, здивування, задоволення та ін.

Ініціативність. Проявляється в усіх сферах життєдіяльності: спілкуванні у практичній предметній діяльності, самодіяльних сюжетно-відображувальних іграх. Усе це складає основу розвитку в дитини креативності (здібності до творчості).

Самостійність. Фундаментальна характеристика дитини 3-х років (“Я сам”, “Я можу”). Вона активно заявляє про своє бажання бути як дорослі (самій їсти, одягатися), включатися у справжні справи (мити посуд, прати, робити покупки тощо). Оскільки словесні попередження дитина часто не враховує, дорослому необхідно передбачати небезпеку і заздалегідь її усувати (прибирати такі предмети, що б'ються або колють, закривати дверці шаф тощо).

Можливі кризисні періоди

Криза цього віку виникає в результаті суперечливих тенденцій розвитку особистості дитини: вона починає бачити себе через призму власних досягнень, визнаних та оцінених іншими людьми. Це проявляється у своєрідному комплексі поведінки, що виражається у прагненні до отримання результату; бажанні продемонструвати свої успіхи дорослому й отримати позитивну оцінку; загостреному почутті власної гідності (підвищена образливість, хвалькуватість, перебільшення своїх успіхів, загострена реакція на оцінку дорослих), що стикається з опікою батьків. Результатом подолання кризи трьох років виступають новоутворення: відділення дитиною себе від інших.

Новоутворення в дітей третього року життя

У результаті подолання кризи трьох років виникають такі важливі психічні новоутворення, як початкові форми самосвідомості, усвідомлення своєї поведінки, прагнення

до самостійної діяльності, тобто формування “системи Я”, що проявляється елементарними формами довільної поведінки, яка опосередкована нормами та правилами, самостійності й відокремленням дитини від дорослого, а також розвитком усіх сторін мовлення та наочно-образного мислення.

Здоров'я та фізичний розвиток

► СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО НАПРЯМУ

Створювати умови для рухової активності у приміщенні і на вулиці.

Сприяти накопиченню рухового досвіду, розвитку основних видів рухів (ходьба, біг, стрибки тощо).

Створювати умови для формування в дітей інтересу, позитивних емоцій, потреби в рухах, активності та самостійності у їхньому виконанні.

Зміцнювати здоров'я дитини, загартовувати її, підвищувати працездатність нервової системи.

Розвивати культурно-гігієнічні навички.

Спонукаати до дотримання охайності й чистоти, викликати та підтримувати в дитини приємні почуття від чистоти свого тіла і навколишнього простору. Викликати бажання користуватися предметами індивідуального призначення (носовою хусткою, серветкою, гребінцем, стаканчиком для полоскання рота).

Учити розрізняти та називати органи чуття, дати елементарне уявлення про їхню роль в організмі; необхідності дбайливо і регулярно доглядати за ними.

Сприяти освоєнню елементарних відомостей про людський організм, його фізичний та психічний стани — здоровий, хворий, веселий, сумний, втомлений.

Викликати позитивне ставлення до режиму дня (їди, сну, прогулянки тощо).

Гігієнічні навички і здоровий спосіб життя

Образ тіла. Будова тіла дитини. Призначення та дія органів. Мати уявлення про дитину (себе). Знати основні частини свого тіла.

Органи відчуття. Знати, що люди бувають різні за зовнішнім виглядом. Знайомитися з основними проявами органів відчуття: око — бачить, вухо — чує, ніс — відчуває запах, язик — смак.

Розвиток організму. Вікові зміни в організмі. Мати уявлення про людину, яка живе на Землі серед інших людей, рослин, тварин. Уявляти, що стан організму людини залежить від рухів, харчування, сну, відпочинку, праці, розваг, фізичної культури. Засвоювати поняття, що природне довкілля — середовище життєдіяльності людей (дітей). Природа впливає на їхнє самопочуття, поведінку. Чисте природне довкілля — це красиво, радісно, корисно. Мати знання про зв'язок людини (дитини) із природою: живою та неживою. Учити спостерігати за сонцем, гратися з водою, піском, глиною, землею, камінцями, черепашками.

Живлення організму. Харчування та розвиток. Збагачувати знання про те, що тіло дитини росте, змінюється, згодом стає таким, як у дорослої людини (це залежить від харчування). Формувати уявлення про користь рослинного світу в харчуванні дітей (людей). Рослини народжують плоди: овочі, фрукти, ягоди, гриби. Люди їх їдять, але не всі: є корисні, є шкідливі.

Спрага і голод. Знати ознаки спраги і голоду.

Культура споживання їжі. Познайомитися з основними вимогами гігієни харчування: їсти акуратно, ретельно пережовувати їжу, не розмовляти під час їди тощо. Створювати умови для розвитку самостійності під час їди. Заохочувати малюка за самостій-

ності та акуратності. Залучати дитину до участі в організації харчування (поставити стілець до столу, принести і постелити серветку, принести тарілку, ложку тощо). Заохочувати до вміння ретельно та безшумно пережовувати їжу, бажання полоскати рот питною водою після кожної їди, користуватися серветкою за необхідності у процесі їди і після її закінчення.

Гігієна тіла. Мікроорганізми. Знати про наявність в організмі мікроістот (мікроби).

Догляд за тілом та його органами. Основні гігієнічні процедури. Знати основні правила догляду за ротовою порожниною, носом. Уміти самостійно дотримуватися гігієни порожнини рота, носа, користуватися гігієнічними засобами. Навчатися користуватися милом та водою. Формувати в дитини культурно-гігієнічні навички під час умивання: намилювати руки милом і мити їх коловими рухами; акуратно струшувати крапельки води з рук у раковину, не розбризкуючи; витирати досуха руки та обличчя особистим рушником.

Загартування організму. Загартувальні процедури, їхня користь. Загартування дітей включає систему заходів. Елементи загартування в повсякденному житті: умивання прохолодною водою, широка аерація приміщень, правильно організована прогулянка, фізичні вправи, що проводяться в легкому спортивному одязі у приміщенні та на відкритому повітрі. Для загартування дітей основні природні чинники (сонце, повітря і воду) використовують диференційовано залежно від віку дітей, стану їхнього здоров'я, з урахуванням підготовленості персоналу та матеріальної бази закладу, із суворим дотриманням методичних рекомендацій. Загартувальні заходи змінюють за силою і тривалістю залежно від сезону року, температури повітря у групових приміщеннях, епідеміологічних обставин. Повітряні процедури: повітряні ванни за часткового оголення тіла дитини (до трусиків) під час перевдягання, після денного й нічного сну, під час масажу та гімнастики за температури повітря 22°C. Тривалість процедури від 5–6 хвилин до 11 хвилин до кінця року.

Загартування має здійснюватися тільки на тлі сприятливого фізичного і психічного стану дітей.

Здоров'я. Хвороба. Показники хвороби. Про нормальне функціонування організму дитини свідчить: глибокий сон, активність, гарний апетит тощо. Мати уявлення про основні показники свого здоров'я (хороше самопочуття, апетит, настрій тощо).

Показники хвороби та поведінка під час неї. Навчитися розрізняти основні ознаки хвороби (поганий апетит, висока температура, біль, загальмовані рухи тіла, дратівливість або кволість).

Вплив шкідливих звичок на стан здоров'я. Мати уявлення про шкідливі звички та шляхи позбавлення їх (брати пальці до рота, витирати носа рукавом тощо).

Опір захворюванню. Усвідомлювати власну роль (дитини) у підтримці, збереженні, розвитку, збагаченні здоров'я.

Здоровий спосіб життя. Знати про існування фізичного і психічного нездоров'я. Прояви психічного здоров'я: переважає врівноважений емоційний тонус, радісний настрій у колективі однолітків; інтерес до того, що оточує, проявляється в пізнавальній та фізичній активності, у потребі спілкування з оточенням; уміння витримати недовге відстрочення в задоволенні бажань (почекати, потерпіти); уміння розрізняти “можна” і “не можна”, адекватно реагувати на заборону (не кричати, не падати на підлогу, не стукати ногами, легко перемикається, швидко заспокоюватися тощо).

Прояви у фізичному здоров'ї: володіння основними рухами (ходьба в різних напрямках, із переступанням через предмети (висота 10 см), у різному темпі; біг у різних напрямках та до цілі, безперервний упродовж 30–40 с; стрибки на місці і з рухом уперед); відтворювання простих рухів за показом дорослого; охоче виконує рухи імітаційного характеру, бере участь у нескладних сюжетних рухливих іграх, організованих дорослим; отримує задоволення від процесу виконання рухів.

Розвиток рухової активності. Формувати: рухи, які забезпечують переміщення тіла у просторі та вміння зберігати стійке його положення; уміння зберігати правильну його поставу, зміцнювати стопу. Фізкультурно-оздоровлювальні заняття вихователь проводить підгрупами 2–3 рази на тиждень у груповому приміщенні або у фізкультурній залі.

Активізувати рухову активність у самотійних іграх. Учитися: погоджувати свої рухи з рухами інших дітей, змінювати напрямки, характер рухів відповідно до сигналу (у ходьбі, бігу); стрибати в довжину з місця із відштовхуванням обома ногами.

Розвиток рухів

Ходьба. Ходьба підгрупами і всією групою, парами, по колу, взявшись за руки, зі зміною темпу, з переходом на біг, та навпаки, зі зміною напрямку, врозтіч (після 2 років 6 місяців), обходячи предмети, приставним кроком уперед, у сторони.

Вправління в ходьбі. Ходьба зграйкою за вихователем в одному напрямку; ходьба зграйкою в різних напрямках за вихователем до зорових орієнтирів, розташованих у різних місцях кімнати або ділянки; самотійна ходьба зграйкою до зорового орієнтира за спільною інструкцією (“Йдемо в гості” — відстань не менше 10 м); ходьба зграйкою на носочках (1–1,5–2 м), у чергуванні зі звичайною ходьбою, ходьба звичайним кроком. Загальна відстань від 10 до 20 м. Ходьба в колоні по одному зі зміною напрямку; у колоні по одному за вихователем зі зміною темпу; у колоні по одному в поєднанні з рухом (літаки, птахи тощо) — відстань не менше 15–20 м. Ходьба парами.

Рівновага. Ходьба по прямій доріжці (ширина 20 см, довжина 2–3 м) з переступанням через предмети (висота 10–15 см); по дошці, гімнастичній лавці, колоді (ширина 20–25 см). Кружляння в повільному темпі (з предметом у руках).

Вправління в рівновазі. Ходьба із зупинкою на сигнал (“Будь уважний” — сигнал може бути звуковий, зоровий). Ходьба по обмеженій поверхні (довжина доріжки 2–2,5 м, ширина від 25 до 10 см); по колу (ходьба звичайна, на носочках тощо); по твердій і м’якій доріжках; по прямій і звивистій доріжках; по гладкій і колючій доріжках; по гімнастичній лавці. Ходьба з переступанням предметів (8–10 предметів заввишки від 10 до 25–30 см).

Біг. Біг підгрупами й усією групою прямо, одне за одним, у колоні по одному, в повільному темпі впродовж 30–40 секунд (безперервно), зі зміною темпу. Біг між двома шнурами, лініями (відстань між ними 25–30 см).

Вправління в бігу. Біг зграйкою за вихователем в одному та різних напрямках (відстань від 8–10 м до 30 м); зграйкою від вихователя; зграйкою за вихователем у різному темпі. Біг у колоні одне за одним; по колу одне за одним; по колу, взявшись за руки. Біг зі зміною напрямку на сигнал дорослого, біг із зупинкою на сигнал (звуковий, зоровий) — відстань 30 м. Біг по доріжках: звивистій, м’якій; між предметами (предмети розташовуються на відстані 50–60 см, усього 5–6 великих предметів), безперервний 30–40 с, імітаційний (як мишки тощо).

Повзання, лазіння. Повзання рачки по прямій (відстань 3–4 м); по дошці, що лежить на підлозі; по похилій дошці, піднятій одним кінцем на висоту 20–30 см; по гімнастичній лавці. Підлазити під ворота, мотузок (висота 30–40 см), перелазити через колоду. Лазіння по драбині, гімнастичній стінці вгору і вниз (висота 1,5 м) зручним для дитини способом.

Вправління в лазінні, повзанні. Повзання рачки в одному напрямку до зорового орієнтира (відстань від 2 до 3 м); повзання в різних напрямках до зорових орієнтирів (3–4 великих іграшки розміщуються в різних місцях групової кімнати або зали); по обмеженій поверхні (використовуються звичайна доріжка, довжина 2–2,5 м, ширина 35 см; звивиста доріжка, довжина 2–2,5 м, ширина 35 см; м’яка доріжка, довжина 2 м, ширина 35–40 см); між предметами (4–6 великих предметів розміщуються на відстані 50 см одне від одного). Підлазити під ворота (відстань від воріт 2 м, ширина воріт не менше 50–60 см);

під мотузок, натягнутий на відстані 30–40 см від підлоги. Перелазити через колоду; лазити по драбині (висота 1,5 м) будь-яким способом; влізати на гімнастичну стінку і злізати з неї.

Катання, кидання, метання. Катання м'яча двома руками та однією рукою педагогові, одне одному, під дугу, стоячи і сидячи (відстань 50–100 см); кидання м'яча вперед двома руками знизу, від грудей, із-за голови, через шнур, натягнутий на рівні грудей дитини, з відстані 1–1,5 м, через сітку, натягнуту на рівні зросту дитини. Метання м'ячів, набивних мішечків, шишок на дальність правою та лівою рукою; у горизонтальну ціль — двома руками, правою (лівою) рукою з відстані 1 м. Ловіння м'яча, кинутого педагогом з відстані 50–100 см.

Вправляння в киданні, катанні й ловінні. Відштовхування м'яча, підвішеного в сітці, однієї, двома руками. Катання м'яча дорослому та ловіння. Прокочування м'яча по доріжці (довжина 2–2,5 м, ширина 35 см); у ворота (відстань до воріт 1,5–2 м, ширина воріт не менше 50 см). Кидання м'яча вперед і біг за ним; перекидання м'яча через сітку, через мотузку (сітка, мотузок підвішується на рівні витягнутої руки дитини). Підкидання м'яча вгору та спроба впіймати його; кинути м'яча об підлогу і зловити; кидання м'яча в горизонтальну ціль (відстань до цілі 0,5–1 м — 1,5 м). Упіймати м'яч, кинутий вихователем.

Стрибки. Стрибки на двох ногах на місці, злегка просуваючись уперед; стрибки на двох ногах через шнур (лінію); через дві паралельні лінії (10–30 см). Стрибки вгору з доторканням до предмета, що знаходиться на 10–15 см вище піднятої руки дитини.

Вправляння у стрибках. Підстрибування на місці, тримаючись за обидві руки дорослого. Стрибки на місці без опори; навколо обруча (“Зайчик стрибає”); заскакування в обруч. Стрибки по прямій доріжці в чергуванні з ходьбою (довжина доріжки 3–4 м, ширина 25–35 см); по звивистій доріжці в чергуванні з ходьбою (довжина доріжки 2–2,5 м, ширина 35 см); у довжину (“Через струмочок” — ширина струмочка від 15 до 35 см); між предметами, огинаючи їх (“Стрибає між пеньками” — 5–6 великих кубиків розміщуються на відстані 40 см один від одного); зістрибування з предметів (висота предметів 10–15 см).

Загальнорозвивальні вправи

Вправи для кистей рук, розвитку і зміцнення м'язів плечового поясу

Учитися запам'ятовувати деякі гімнастичні вправи (із предметами та без них) для рук, плечового поясу з різних вихідних положень: стоячи з паралельно розставленими ступнями ніг, сидячи та лежачи на підлозі. Навчатися вправ для рук і плечового поясу: розводити їх у сторони, піднімати вперед, угору; згинати й розгинати руки перед грудьми (“поличка”) та розводити їх у сторони: відводити руки назад за спину. Виконувати махи руками над головою і перед собою. Піднімати руки вперед, угору, в сторони; схрещувати їх перед грудьми і розводити в сторони. Відводити руки назад, за спину; згинати і розгинати їх. Плескати руками перед собою, над головою, розмахувати вперед-назад, вниз-угору.

Вправи для розвитку і зміцнення м'язів спини та гнучкості хребта

Учитися запам'ятовувати деякі гімнастичні вправи (із предметами та без них) для зміцнення м'язів спини і гнучкості хребта з різних вихідних положень: стоячи з паралельно розставленими ступнями ніг, сидячи та лежачи на підлозі.

Сформувані вміння і навички виконання вправ для тулуба: нахили тулуба в сторони із положення стоячи, сидячи; повороти тулуба праворуч-ліворуч із витягнутими руками вперед, у сторони з передачею предмета партнеру.

Лежачи на животі (на спині), піднімати, відводити поперемінно ноги й руки вгору (назад); перевертатися з боку на бік. Обертатися вправо-вліво, передаючи предмети

тому, хто поруч стоїть (сидить). Нахилитися вперед і в сторони. По черзі згинати та розгинати ноги, сидячи на підлозі. Піднімати й опускати ноги, лежачи на спині. Стоячи на колінах, сідати на п'ятки та підніматися.

Вправи для розвитку і зміцнення м'язів черевного пресу та ніг

Учитися запам'ятовувати деякі гімнастичні вправи (із предметами та без них) для черевного пресу і ніг із різних вихідних положень: стоячи з паралельно розставленими ступнями ніг, сидячи та лежачи на підлозі. Оволодіти виконанням вправ для ніг: ходити на місці; робити приставні кроки (3–4 рази) вперед, у сторони (вліво, вправо), назад; виставляти вперед, у сторони поперемінно ноги (праву, ліву); згинати й розгинати поперемінно ноги в колінах (ліву, праву), стоячи на другій. Присідати на обидві ноги, без опори; підніматись на носки без опори на стілець; виставляти ногу вперед на п'ятку; ворухити пальцями ніг у положенні стоячи. Ходити на місці. Згинати ліву (праву) ноги в коліні (з підтримкою) з вихідного положення стоячи. Присідати, тримаючись за опору; потягуватися, піднімаючись на носочки. Виставляти ногу вперед на п'ятку. Ворухити пальцями ніг (сидячи). Виконувати імітаційні вправи спритно, обережно, вправно, дотримуватися правил поведінки. Засвоїти вправи в шикуванні й перешикунні в коло підгрупами та всією групою за допомогою вихователя (з розведенням рук у сторони); шикуватися в пари (одне з одним); ставати одне за одним по колу.

Рухливі ігри

З ходьбою і бігом. “Наздожени м'яч!”, “По стежині”, “Через струмочок”, “Хто тихіший?”, “Крокуй через палицю”, “Наздоженіть мене!”, “Горобці й автомобіль”, “Сонечко і дощик”, “Пташки літають”, “Принеси предмет”.

З повзанням. “Доповзи до брязкальця”, “Проповзи у ворота”, “Не переповзай лінію!”, “Мавпочки”.

З киданням і ловінням м'яча. “М'яч у колі”, “Прокоти м'яч”, “Лови м'яч”, “Влуч у ворота”, “Цілься точніше!”.

З підстрибуванням. “Мій веселий дзвінкий м'яч”, “Зайчик біленький сидить”, “Пташки в гніздечках”, “Через струмочок”.

На орієнтування у просторі. “Де дзвенить?”, “Знайди прапорець”.

Рух під музику і спів. “Потяг”, “Зайчєня”, “Прапорець”.

Ігри з ковзанням: прокочування дітей по крижаній доріжці, тримаючи їх за руки; скочування з крижаної гірки в положенні сидячи.

Катання на санчатах: катання дитини дорослим; скочування з гірки, сидячи на санчатах; везіння санчат за мотузочок; катання ляльок на санчатах.

Ходьба на лижах: ознайомлення з лижами; спроби стояти, зберігаючи рівновагу; переступання.

Їзда на велосипеді: посадка на триколісний велосипед і сходження з нього з підтримкою та без підтримки дорослого; спроби пересування, управління кермом.

Розвиток дрібної моторики і рухів рук

Ігрові вправи: на розвиток дрібних рухів рук: застібання гудзиків; зав'язування і розв'язування вузлів (різноманітні шнурувки); діставання іграшок із басейну з крупою; розкручування та закручування маленьких кришок; вкладання різноколірних пластикових стаканчиків один в один; перебирання круп, гороху; сортування квасолин за кольором, гудзиків за величиною або за кількістю дірочок у них; розкладання в тарілки різних за формою макаронних виробів, за величиною — камінців, каштанів, жолудів, листочків; нанизування на тонкий шнурок гудзиків, макаронів, намистинок у ланцюжок, роблячи намисто для мами.

Ігри: “Мозаїка”, “Намистини-горошини”, “Лови кульку”, “Палички” тощо.

Безпека життєдіяльності

Формування первинних уявлень про безпечну поведінку в побуті, соціумі, природі. Виховання усвідомленого ставлення до виконання правил безпеки.

Формування обережного й обачного ставлення до потенційно небезпечних для людини та довкілля ситуацій. Формування уявлень про типові небезпечні ситуації і способи поведінки в них: під час спуску сходами не переступати через сходинки, не чіпати (не штовхати) інших дітей; під час ходьби і бігу по нерівній поверхні дивитися під ноги, не брати в руки гострі предмети; не можна брати в незнайомих людей пригощання, іграшки; іти з дитячого садка, з ігрового майданчика можна тільки з татом, мамою або іншим знайомим дорослим; не можна без вихователя залишати ділянку дитячого садка; не можна брати сірники.

Знайомити з елементарними правилами безпечної поведінки у природі (не підходити до незнайомих тварин, не гладити їх, не дратувати; не рвати і не брати в рот рослини тощо). Вживати поняття “можна — не можна”, “небезпечно”. Формувати уявлення про правила безпечної поведінки в іграх із піском і водою (воду не пити, піском не кидається тощо).

Формування елементарних уявлень про правила безпеки дорожнього руху; виховання усвідомленого ставлення до необхідності виконання цих правил. Без дорослих не можна наближатися до дороги. Біля дороги є світлофор, на ньому вогники: червоний, жовтий, зелений. Коли світлофор засвітиться червоним світлом — це означає, що переходити дорогу не можна ні татам, ні мамам, ні дітям. Коли світлофор засвітиться жовтим вогником — це означає, що потрібно трохи почекати, переходити дорогу ще не можна. А коли світлофор засвітиться зеленим світлом — це означає, що можна йти.

► **ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ**

Знає про особисте тіло, що воно складається з таких частин: голова, обличчя, вуха, ніс, рот, волосся, шия, тулуб, кінцівки (руки, ноги).

Відрізняє себе від інших дітей за зовнішнім виглядом.

Орієнтується в основних проявах органів відчуття: око — бачить, вухо — чує, ніс — відчуває запах, язик — смак.

Знає, що люди живуть на Землі серед рослин, тварин.

Знає про необхідність для життя людини таких факторів, як ритм її життя, який робить людину сильною; чинники, які стимулюють розвиток тіла дитини, забезпечують його міцність, — це харчування, загартовування, рух, сон, відпочинок; праця, розваги.

Відрізняє й називає словами деякі групи їжі: овочі, фрукти.

Орієнтується в ознаках спраги та голоду. Ретельно пережовує їжу.

Уміє користуватися серветкою; правильно тримає ложку; дякує дорослим за їжу, бажає смачного іншим дітям і дорослим.

Уміє полоскати рота після їди кип'яченою водою або відваром трави. Користується носовою хусточкою, водою, милом.

У самотійній руховій діяльності виконує підстрибування на місці, відштовхується обома ногами.

Включається з радістю в ігрові вправи та рухливі ігри, які організовує дорослий.

Уміє ходити в парі по колу, взявшись за руки; робить приставні кроки вперед і в сторони; по прямих, хвилястих доріжках (вузьких та широких), по цеглинах, які лежать на відстані 20–25 см одна від одної, ходить уперед-назад (поїзд).

Переступає рівчаки, струмочки, камінці, показує своїм одноліткам, як можна ходити по накреслених лініях, переступати чи перестрибувати їх.

Переходить від ходьби до бігу та від бігу до ходьби.

Бігає разом із дорослими, однолітками в самостійній руховій діяльності, тікає від них; бігає в різних напрямках, не штовхаючи інших; бігає зграйкою в певному напрямку; доганяє предмети, які котяться; бігає безперервно повільно впродовж 30–40 с.

Підстрибує до предметів, які знаходяться вище піднятих рук.

Перестрибує через різноманітні перешкоди, які лежать на підлозі (відстань від 10 до 30 см).

Кидає різноманітні предмети різними способами. Збирає й переносить предмети; передає м'ячі іншим уперед, назад (сидячи на лаві або стільці); прокочує м'ячі (відстань 100–125 см) двома руками сидячи і стоячи; під дугою (столом, стільцем, мотузком). Катає м'ячі однолітку в обмеженому просторі. Збиває кеглі м'ячем. Кидає, відбиває м'ячі різними способами.

У самостійній руховій діяльності кидає: торбинки з піском, мішечки, каштани, кульки у великий кошик (ящик, обруч).

Бере участь в іграх. Розмахує руками вперед-назад (“годинник” — тік-так) з положення руки вниз; вниз-вгору (з положення — руки вгору або в сторони).

Виконує оплески в долоні над головою та перед собою.

Присідає, тримаючись руками за опору (стілець).

Піднімається на носки, тримаючись за опору (стілець).

Ворушить пальцями ніг із положення сидячи на полу.

Виконує нахили тулуба вперед із положення стоячи та сидячи.

Згинає й розгинає ноги, сидячи на підлозі.

Може піднімати та опускати ноги, лежачи на спині, з одночасними рухами руками й ногами.

Стоячи на колінах, сидить на п'ятках і підіймається з різним положенням рук (на поясі, долоні на потилиці, руки розведені в сторони).

Може шикуватися в коло за допомогою зорового орієнтира: кубиків, м'ячів, розташованих один від одного на відстані.

Виконує правила в рухливих іграх, діє за прикладом вихователя.

Може самостійно та вправно повзати й лазити в рухливих іграх у спортивній залі та на майданчику, діяти на сигнал дорослого.

Із задоволенням доганяє, ловить, передає м'яч у рухливих іграх.

Самостійно стрибає в рухливих іграх у середньому темпі.

Прислуховується до сигналу та діє за ним.

Спокійно переносить середні та малі навантаження у процесі занять із фізичної культури, ранкової гімнастики, рухливих ігор.

► **ПОКАЗНИКИ КОМПЕТЕНЦІЇ ДИТИНИ:**

- називає свої частини тіла;
- знає назви гігієнічних процедур та самостійно виконує їх (умивання, одягання, роздягання тощо);
- називає рухи людини та свої (біжить, ходить, стрибає тощо);
- знає назви страв, їсть з апетитом різні страви;
- визначає, де болить, відчуває біль, каже про це батькам, вихователю, співчуває болю інших людей;
- виконує елементарні загартувальні процедури, знає їхню назву;
- негативно ставиться до шкідливих звичок;
- співчуває дітям, дорослим із фізичними і психічними проблемами;
- вільно рухається, виявляє інтерес до різних рухів, рухливих ігор, весела, життєрадісна;
- швидко засинає, вчасно пробуджується;
- знає назву спортивного обладнання;
- виявляє інтерес до об'єктів природи як чинників свого здоров'я.

Когнітивний розвиток

Формування наочно-дійового й наочно-образного мислення на основі функціональної діяльності з предметами шляхом забезпечення розвитку первинних уявлень: про основні властивості предметів з активним використанням дотику, зору, слуху, нюху; про предмети контрастних та однакових груп; про кількість предметів: багато й один.

Сприяти розвитку в дітей безпосередніх наочно-дійових способів пізнання (подивитися, послухати, понюхати, поторкати, погладити) та опосередкованих (літературні й художні образи). Сприяти спостереженню у природі деяких залежностей (у теплі сніг тане, дме вітер — гілки гойдаються).

Створення умов для набуття досвіду: дослідницькі дії із визначення кольору, величини, форми предмета; визначення ознак схожості та відмінностей між предметами, що мають однакову назву; добирання предметів за величиною (великі і маленькі); розрізнення їх за формою (куля, куб тощо); назви властивостей предметів; експериментування з піском, водою; орієнтування у груповій кімнаті, в найближчому оточенні; розрізнення частин доби, використання в мовленні відповідних слів; розрізнення та назви іграшок, предметів меблів, одягу, посуду, членів своєї сім'ї і персоналу групи.

Предметний світ

► СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТЬОГО НАПРЯМУ

Дати уявлення про предмети найближчого оточення, з якими діти активно діють у повсякденному житті: предмети одягу та взуття, меблів, іграшок. Сприяти появі в словнику дітей узагальнювальних понять (*іграшки, посуд, одяг, взуття, меблі* тощо). Викликати інтерес дітей до предметів найближчого оточення: іграшки, посуд, одяг, взуття, меблі, транспортні засоби.

Познайомити із функціональним призначенням цих предметів, особливостями будови і призначенням їхніх частин (у чашки ручка, щоб було зручно тримати); матеріалів, що широко застосовуються (папір, дерево, скло, метал), та їхніми основними якостями і властивостями (скло холодне, прозоре, б'ється; папір гладенький, м'який), точно співвідносити назву із предметом (стілець — крісло — табуретка), диференціювати за допомогою дорослого призначення предметів.

На конкретних прикладах учити встановлювати (за допомогою дорослого) зв'язок між призначенням предмета й особливостями його будови.

Спонукаючи дітей називати колір, величину предметів, матеріал, з якого вони зроблені (папір, дерево, тканина, глина); порівнювати знайомі предмети (різні шапки, рукавички, взуття тощо), підбирати предмети за тотожністю ("знайди такий же", "підбери пару"), групувати їх за способом використання (із чашки п'ють тощо). Розкривати різноманітні способи використання предметів.

Сприяти реалізації потреби дитини в оволодінні діями із предметами. Вправляти у встановленні схожості й відмінності між предметами, що мають однакову назву (однакові лопатки; червоний м'яч — синій м'яч; великий кубик — маленький кубик). Називати властивості предметів: великий, маленький, м'який, пухнастий тощо.

Ознайомлювати дітей із транспортними засобами найближчого оточення. Учити розрізняти та правильно називати легкові, вантажні автомобілі, види пасажирського транспорту (автобус, трамвай, поїзд). Формувати уявлення про призначення легкового, пасажирського транспорту (для перевезення людей) та вантажного (для перевезення вантажів). Учити виділяти, називати частини вантажного автомобіля (кабіна, кузов, колеса) і деякі дії шофера.

Нагадувати дітям назву міста (селища), у якому вони живуть.

Сприйняття праці дорослих. Продовжувати знайомити дітей із дорослими в найближчому оточенні (двірник, помічник вихователя, кухар тощо), знайомити із предме-

тами, створеними працею людей. Викликати інтерес до простих трудових дій, бажання брати участь або виконувати самостійно, відображувати у грі. Спонукає визначати та називати деякі трудові дії (помічник вихователя мие посуд, прибирає кімнату, приносить їжу, міняє рушники тощо). Розповісти, що дорослі виявляють працьовитість, вона допомагає їм успішно виконати трудові дії. Формувати уявлення про те, що речі виробляються людьми з різних матеріалів, різними інструментами (створення дорослим різних коробок для дитячих ігор).

Дати уявлення про працю дорослих (мама пере тощо), про зміст основних трудових процесів няні, двірника, про результати праці, її значення для людей. З допомогою дорослого вчити виділяти й називати (за запитаннями) компоненти в послідовності їхнього виконання в конкретному процесі праці.

Оволодіння основами трудової діяльності. Залучати малюка до посильної праці із самообслуговування, господарчо-побутової, ручної; допомагати оволодівати орудійними діями відповідно до функціонального призначення предметів; викликати інтерес до результату дії та прагнення отримати потрібний результат, пояснювати зв'язок між результатом і способом дії, викликати почуття задоволення від досягнення результату.

Виховання культурно-гігієнічних навичок. Формувати звичку (спочатку під контролем дорослого, а потім самостійно) мити руки після забруднення та перед їдою, насухо витирати лице й руки особистим рушником.

Учити за допомогою дорослого випорожнитися; користуватися індивідуальними предметами (носовою хусткою, серветкою, рушником, гребінцем, горщиком).

Формувати вміння під час їди правильно тримати ложку.

Самообслуговування. Учити дітей одягатися та роздягатися у визначеному порядку; за невеликої допомоги дорослого знімати одяг, взуття (розстібати гудзики спереду, застібки на липучках); у певному порядку акуратно складати знятий одяг. Привчати до охайності.

Суспільно корисна праця. Залучати дітей до виконання простих трудових дій: спільно з дорослим і під його контролем розставляти хлібниці (без хліба), серветки, розкладати ложки тощо.

Привчати підтримувати порядок в ігровій кімнаті, після закінчення ігор розставляти ігровий матеріал по місцях.

Повага до праці дорослих. Заохочувати інтерес дітей до діяльності дорослих. Звертати увагу на те, що та як робить дорослий (як доглядає за рослинами (поливає) і тваринами (годує); як двірник підмітає двір, прибирає сніг; як столяр чинить альтанку тощо), навіщо він виконує ті або інші дії. Розвивати активність, інтерес, бажання виконувати доручення дорослих.

Виховувати здатність перемагати труднощі. Помічати, підтримувати та стимулювати ініціативну активність дитини у прагненні встановити контакти з дорослими та дітьми, самостійний пошук і вибудовування взаємин з різними людьми та в різних ситуаціях. Учити встановлювати зв'язки між початком виконання завдань і кінцевим результатом. Сприяти формуванню в дитини дбайливого ставлення до людей, рукотворного світу. Підтримувати становлення особистісних якостей дитини: самостійності, активності, упевненості в собі.

► **ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ**

Удосконалює вміння відбирати та групувати предмети за практичним використанням, називати їх. Використовує предмети за їхнім призначенням (чашка — щоб пити воду; рушник — для витирання рук). Вправляється в називанні засобів пересування (автомобіль, поїзд, автобус тощо).

Закріплює навички бережного ставлення до предметів.

Відбиває в іграх окремі види праці дорослих, передає під час ігор ставлення дорослих до роботи, турботливе ставлення до близьких людей. Бере участь у побутовій праці: прибирає іграшки, збирає листя, розставляє хлібниці. Виявляє самостійність під час одягання, роздягання, умивання. Вправляється в називанні процесів самообслуговування, їхніх частин (застібнути, знайти лице та спід); користується словами: “застібка”, “рукава”, “манжета”. Відтворює процеси самообслуговування під час ігор на побутову тематику.

► **ПОКАЗНИКИ КОМПЕТЕНЦІЇ ДИТИНИ:**

- знає й називає предмети найближчого оточення;
- вказує на частини та ціле у предметах;
- називає операції праці дорослих (миє посуд, пере білизну);
- на прохання дорослого обирає картинки із зображенням вантажного та пасажирського транспорту;
- виявляє зацікавлення працею дорослих. Виконує прості доручення.

Сенсорний розвиток. Формування чуттєвого досвіду

► **СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО НАПРЯМУ**

Орієнтація за кольором. Знайомити дітей із предметами 4–8 кольорів: червоний, жовтогарячий (оранжевий), жовтий, зелений, синій, фіолетовий, чорний, білий.

Орієнтація за формою. Розвивати уявлення про форму предметів. Учити групувати предмети за формою: овал, прямокутник, трикутник, квадрат. Учити за контуром визначати зображені предмети.

Орієнтація за величиною. Розвивати вміння диференціювати однорідні предмети: менший, більший; групувати однорідні предмети, що різко відрізняються за величиною. Залучати дітей до формування груп однорідних предметів. Учити розрізняти кількість предметів (один — багато).

Орієнтація у просторі. Учити дітей розуміти та позначати словами поняття: високо — низько, вгорі — знизу, вгору — вниз (щодо руху). Продовжувати накопичувати в дітей досвід практичного освоєння навколишнього простору (приміщень групи і ділянки дитячого садка). Розширювати досвід орієнтування в частинах власного тіла (голова, лице, руки, ноги, спина). Учити рухатися за вихователем у певному напрямку.

Орієнтація за запахом і на смак. Учити визначати їжу за запахом та на смак за допомогою слів: “приємний”, “неприємний”, “гіркий”, “солодкий”, “кислий”, “смачний”.

Орієнтація за звуками. Учити за характером звуку визначати предмети, називати звук словами: “радісний”, “сумний”, “веселий” (за характером); “тихий”, “гучний” (за силою голосу).

Орієнтація за дотиком. Визначати та називати якості предметів за дотиком рук, усього тіла: вода тепла чи холодна; повітря холодне, тепле; земля холодна, суха, волога; листя гладеньке; каміння тверде; вата, хутро м’які.

Розвиток борічного відчуття. Дати уявлення про вагу деяких предметів: вата легка, каміння важке тощо.

► **ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ**

Ураховує колір, форму, розмір, фактуру, вагу; співвідносить деталі (частина, ціле), їхнє розташування, якості у практичній діяльності: у дидактичних іграх, іграх із предметами-знаряддями.

Використовує зорове сприйняття предметів (дитина здатна зібрати пірамідку, накриває коробку відповідною кришкою, вкладає в коробку різні за розміром співвідносні іграшки, будує доріжку, вежу, паркан; складає прості візерунки з мозаїки з великими деталями).

Використовує слова-назви із предметним значенням: прямокутник — цеглинка; круг — кулька. Виконує завдання за зразком і словесною вказівкою.

► **ПОКАЗНИКИ КОМПЕТЕНЦІЇ ДИТИНИ:**

- диференціює 4–8 кольорів;
- добирає 3–4 кольори;
- збирає мотрійку, яка складається із 3–4-х маленьких;
- добирає геометричну фігуру до її зображення на малюнку;
- збирає пірамідку з 5–8 кілець (у порядку зменшення розміру кілець);
- на прохання кладе предмети в, на, під інший предмет;
- називає предмети, які подають звуки;
- збирає головоломки із 3-х частин;
- добирає за зразком предмети однакової текстури.

Світ природи

► **СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТЬОГО НАПРЯМУ**

Світ неживої природи. Учити помічати та називати різний стан погоди (іде дощ, сніг; світить сонце; дме вітер). Дати уявлення про об'єкти неживої природи: пісок, земля, камінці, глина, вода, сніг. Формувати загальні уявлення про яскраві істотні ознаки і якості: пісок сухий (мокрый, вологий), сиплеться (ліпиться, формується); камені великі (малі), важкі; вода тепла (холодна), розливається, у воді предмети тонуть, плавають тощо.

Учити розпізнавати сезонні спостереження:

Осінь: звертати увагу дітей на осінні зміни у природі: похолоднішало, на деревах пожовтіло й опадає листя, формувати уявлення про те, що восени дозріває багато овочів та фруктів.

Зима: формувати уявлення про зимові природні явища: стало холодно, йде сніг, залучати до участі в зимових забавах (катання з гірки і на санчатах, гра в сніжки, ліплення сніговика тощо).

Весна: формувати уявлення про весняні зміни у природі: потепліло, тане сніг; з'явилися калюжі, травичка, комахи; набубнявіли бруньки.

Літо: спостерігати природні зміни: яскраве сонце, жарко, літають метелики. Учити дітей помічати красу природи в різні пори року.

Рослинний світ. Учити впізнавати за зовнішнім виглядом, смаком, назвою: огірок, помідор, моркву, яблуко, апельсин. Виробляти вміння розрізняти дерева (1–2 види), траву, квіти. Розрізняти на вигляд та смак овочі (помідор, огірок, морква тощо) і фрукти (яблуко, груша тощо).

Тваринний світ. Ознайомлювати дітей із тваринами у процесі безпосереднього спостереження, за допомогою ілюстрацій та іграшок (із собакою, кішкою, куркою, півнем, козою, коровою, зайцем, ведмедем) і їхніми дитинчатами та називати їх. Учити називати частини тіла тварин: голова, хвіст, ноги, лапи; на голові: вуха, роги, очі, рот тощо. Навчити виділяти найбільш характерні особливості тварин: у корови, кози — роги, у півня — красивий гребінець, у зайця — довгі вуха, короткий хвіст. Познакомити із птахами, які прилітають на майданчик. Дати уявлення про особливості їхньої поведінки (літають,

сідають на дерева, дзьобають тощо). Разом із дітьми спостерігати за птахами і комахами на ділянці, за рибками в акваріумі; підгодовувати птахів. Виховувати дбайливе ставлення до тварин. Учити основам взаємодії з природою (доглядати рослини і тварин, не завдавати шкоди; одягатися відповідно до погоди).

► **ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ**

Обстежує об'єкти за допомогою зорово-тактильно-рухових дій.

Розрізняє об'єкти живої та неживої природи під час спостережень; знаходить об'єкти за вказаними ознаками.

Виконує посильні дії в спільній із вихователем діяльності в куточку природи: підтримати лійку, насипати корм, налити воду пташкам.

Виявляє інтерес до спостережень та догляду за неживою природою, рослинами і тваринами.

► **ПОКАЗНИКИ КОМПЕТЕНЦІЇ ДИТИНИ:**

- розрізняє об'єкти живої природи: дерево, кущ, трава, тварина; неживої природи: пісок, земля, глина, каміння;
- бере участь у догляді за рослинами, тваринами;
- називає окремі ознаки: колір, розмір, форму, стан, запах;
- називає тварин та їхніх дитинчат, частини тіла, особливі ознаки.

Конструювання

► **СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО НАПРЯМУ**

Ознайомлювати з різноманітними конструктивними властивостями будівельного матеріалу (кубиків, цеглинок, пластинок).

Учити розміщувати цеглинки на площині для спорудження різних за призначенням будівель. Ознайомлювати із залежністю стійкості будівельного матеріалу від його розташування на площині.

Учити споруджувати елементарні будівлі та з'єднувати їх загальним сюжетом.

Розвивати просторову орієнтацію (відстань об'єкта — довга доріжка; розташування об'єктів на столі — в середині).

Знайомити дітей із простими способами конструювання: накладення і додавання однієї деталі до іншої, організувати спільне з дітьми сюжетне конструювання простих конструкцій: довгу крамничку для мотрійок із цегли, високу вежу з кубиків для півника, широку та вузьку доріжки для ляльок, ворота, стільчик для маленького і стілець для великого ведмедика тощо.

Використовувати сюжетні набори “Зоопарк”, “Домашні тварини”, конструктори типу LEGO, що ініціює їхні ігрові дії.

Конструювання з паперу

Формування початків уяви, образного мислення. Створення умов для дитячого експериментування з папером, що має різні властивості (мнеться, рветься, складається, ріжеться тощо). Показувати дітям первинні способи роботи з папером — м'яття та розривання, допомагати їм побачити в зім'ятих грудочках і розірваних папірцях образ художнього характеру (жовті курчата у траві, червоні яблучка на яблуні тощо).

Складати разом із дітьми прості комбінації (наприклад: діти роблять травичку шляхом розривання зеленого паперу, і туди поміщають кульбаби (грудочки); на аркуш паперу сірого кольору поміщають “горобців (грудочки), що купаються”, тощо), підтри-

мувати ініціативу дітей; використовувати створені дітьми та вихователями панно як прикраси для групових кімнат.

► **ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ**

Використовує будівлі в сюжетній грі.

Добирає необхідний будівельний матеріал для споруд.

Самостійно розбирає споруди і складає будівельний матеріал у коробку.

► **ПОКАЗНИКИ КОМПЕТЕНЦІЇ ДИТИНИ:**

- виокремлює з будівельного матеріалу кубик, цеглинку;
- ідентифікує призму, позначаючи її словом “дах”;
- будує доріжку, вежу, паркан із 4–6 елементів будівельного матеріалу;
- відтворює предмети найближчого оточення в спорудах, будує стіл, стілець із двох елементів.

Розвиток особистості

Сприяти зародженню й розвитку в дітей особистісних якостей. Стимулювати розвиток спілкування: інтерес до спілкування з різними людьми, подальше освоєння правил мовленнєвого спілкування; сприяти розвитку всіх сторін мовлення як головного засобу розвитку особистості.

Розвивати ініціативне спілкування дитини з однолітками та дорослими, проявляти при цьому доброзичливість, співпереживання, прагнення надати допомогу. Сприяти змістовному, діловому спілкуванню з дорослими в різних видах діяльності. Створювати умови для партнерського спілкування та наслідування дорослого під час освоєння будь-якої діяльності; дорослий — носій норм, зразка, який пояснює і допомагає, цінитель результату, партнер.

Сприяти появі потреби бути успішним у діяльності, створювати основу для формування позитивного образу “Я”, розвитку позитивної самооцінки залежно від успішності дитини в спілкуванні та в різних видах діяльності.

Розширювати діапазон самостійно виконуваних дій дитини, створювати атмосферу емоційного прийняття і розуміння дитиною корисності своїх дій.

Збагачувати та розширювати зв'язки дитини з довкіллям, підтримувати інтерес до доступних їй розумінню явищ у повсякденному житті і в спеціально організованій діяльності, розвивати здатність до відображення вражень в ігровій та художній діяльності.

Соціалізація

► **СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТЬОГО НАПРЯМУ**

Спілкування. У процесі спілкування треба розвивати в дитини інтерес до різних людей (дорослих і однолітків), підтримувати ініціативне спілкування дитини з однолітками та дорослими, проявляти при цьому доброзичливість, співпереживання радісному і сумному настрою іншого, прагнення надати допомогу. Стимулювати спілкування на вербальному рівні. Важливо сприяти змістовному спілкуванню в різних видах діяльності. Створювати умови для партнерського спілкування та наслідування дорослого під час освоєння діяльності. Україй важливо, щоб у дитини виникало почуття задоволення від спілкування з людьми, тому необхідно сприяти розвитку позитивної самооцінки, позитивного образу “Я” і відповідного емоційного фону спілкування.

Процес соціалізації дитини неможливий без формування уявлень про:

- *людину*. Зовнішні особливості (елементарні відомості про людський організм, його фізичний та психічний стани — здоровий, хворий, веселий, сумний, втомився). Підтримувати інтерес до пізнання себе як людини: “Я” — хлопчик, “Я” — дівчинка, я вмію дружно гратися, працювати, малювати тощо.

- *сім'ю*. Дізнаватися про свій будинок і квартиру. Знати членів сім'ї: мама, тато, бабуся, дідусь; їхні трудові дії: готують обід, купують продукти, тато допомагає прибирати квартиру тощо: “Наша сім'я”. Розуміти залежність між станом членів сім'ї та поведінкою дитини (бабуся хворіє — шуміти не можна тощо).

- *дитячий садок*. Дізнаватися про свій дитячий садок. Орієнтуватися у приміщенні своєї групи і на ділянці (розміщення ігрового матеріалу та устаткування). Знати трудові дії дорослих: назва професії, форма одягу, предмети праці і дії, значущість праці (вихователь, помічник вихователя, лікар, кухар, шофер, дворник).

- *рідне місто, селище, село*. Вулиця, де живе дитина; вулиця, на якій розташований дитячий садок; найближчі будівлі та споруди; рослини, природні явища: назви, якісні характеристики. Соціальний розвиток дітей у спілкуванні з природою (екологічне виховання). Учити дітей помічати стан рослин, настрої тварин, викликати бажання не заважати, захищати, потурбуватися. Спонукаати дітей до прояву дбайливого, зацікавленого ставлення до природи різними способами: словом, мімікою, жестом. Залучати до елементарної співучасті в догляді за об'єктами природи. Забезпечити профілактику небезпечної поведінки із тваринами: не підходити близько до незнайомих, чужих тварин, не чіпати руками, не лякати.

Розвивати інтерес, довіру й симпатію дитини до найближчих дорослих та однолітків. Формувати вміння використовувати вербальні та невербальні засоби спілкування (доброзичливо вітатися, відповідати на привітання інших, дякувати, ввічливо просити, махати привітно рукою, кивати головою у відповідь тощо). Підтримувати бажання дитини спілкуватися з однолітками й дорослими з приводу предметів, іграшок та дій із ними, спонукаати дітей до взаємодії (грати, малювати, будувати, розглядати разом книжки тощо). Розвивати доброзичливі відносини з дорослими: прагнення слухати й чути дорослого, привертати увагу до себе, ставити запитання, виконувати прохання, прості доручення, просити поради та приймати її тощо. Учити говорити про себе в першій особі.

Емоції. Надати дитині можливості побачити різні емоційні стани дорослих і дітей: радість, сум, гнів, здивування; допомогти дитині помічати їхню зміну та виявляти співчуття (пожаліти, допомогти). Формувати емоційно-оцінне уявлення про те, що є добре й погане, стимулювати позитивну поведінку дитини в різних ситуаціях (*пожалій іншого, якщо йому погано або боляче; поділись іграшкою; порадій разом з іншим чи за іншого; не бійся* тощо).

Самопізнання. Формувати та підтримувати позитивне ставлення дитини до самої себе (“Я хороший!”). Підтримувати впевненість у собі, своїх силах (“Я можу!”), розвивати потребу в самостійності (“Я сам!”). Допомогти дитині розрізнити свою статеву приналежність за зовнішніми ознаками (одяг, ім'я, зачіска тощо). Знати своє ім'я, впізнавати себе в дзеркалі, на фотокартці.

Формувати уявлення дітей про людей (дорослих, однолітків), про особливості зовнішнього вигляду, яскраво виявлених емоційних станів людей.

Учити вітатися і прощатися з вихователями, дорослими, користуватися словами на означення вдячності, прохання (*дякую, будь ласка*).

Формувати практичний досвід моральної поведінки в оточенні однолітків.

Учити виконувати правила культурної поведінки на вулиці, в дитячому садочку, вдома.

Учити орієнтуватися у своїй групі, на ділянці дитячого садка: називати основні приміщення, споруди.

Формувати інтерес до праці близьких дорослих. Учити берегти результати праці, в ігровій формі залучати до спільної праці з дорослими.

Формувати елементарні уявлення про окремі добрі та погані вчинки.

Формувати почуття емоційної захищеності.

► **ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ**

Звертається до інших дітей на ім'я, іноді звертається до підгрупи дітей за статевими ознаками (“Дівчатка, пограймо з ляльками”, “Хлопчики, побудуймо дім”).

Використовує слова вітання, прощання, подяки, називає імена під час спілкування з дорослими та однолітками (за нагадуванням дорослого).

Бере участь у спільних іграх з однолітками, керуючись правилами поведінки.

Прагне виявляти увагу, співчуття, бажання поступитися, поділитися, допомогти.

Дитина емоційно чуйна, чутлива до ставлення дорослих до себе, потребує емоційної підтримки (“молодець” тощо); проявляє любов і ніжність до близьких людей; реагує на музику, із задоволенням рухається під музику та слухає прості твори; з'являється уявлення про небезпеку (не підходить близько до глибокої ями, обережно наближається до собаки, тримається за перила або стінку, спускаючись зі сходів тощо).

Використовує знання про призначення приміщень групи: спальня — де діти відпочивають тощо.

► **ПОКАЗНИКИ КОМПЕТЕНЦІЇ ДИТИНИ:**

- виявляє активність у спілкуванні з тими, хто оточує, починає оволодівати ситуативним спілкуванням та елементарним співробітництвом із дорослим;
- зберігає здебільшого емоційно-позитивний настрій, швидко долає негативні стани, виражає прагнення до позитивної оцінки тих, хто оточує, позитивно відгукується про себе та своїх близьких;
- мовленнєве спілкування з однолітками має форму емоційно-практичного спілкування. До однолітків ставиться дружелюбно, має друзів;
- за власною ініціативою виявляє співчуття, виражає прагнення допомогти;
- знає деякі власні можливості, починає в них вірити;
- отримує задоволення від своєї самостійності;
- у більшості випадків виконує вимоги дорослих;
- виконує прохання дорослих (принести або взяти предмет);
- каже “будь ласка”, “дякую”, коли нагадують;
- розуміє прояви почуттів, називаючи їх: “любить”, “сердиться”, “посміхається” тощо;
- відгукується на своє ім'я: “Я — Даринка”, говорить про себе в першій особі з розумінням своєї статево-рольової приналежності (“Я — дівчинка”, “Я — хлопчик”);
- ідентифікує себе на фотокартках та у дзеркалі;
- знає членів своєї родини, називає їхні імена;
- за зовнішніми ознаками розрізняє стать.

Ігрова діяльність

► СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТЬОГО НАПРЯМУ

Формувати способи ігрової діяльності: виробляти вміння використовувати ігрові дії з іграшками, що об'єднані нескладним сюжетом; самостійно добирати 1–2 предмети для гри, зайняти себе грою, зосереджено діяти з ігровим матеріалом за зразком і простими правилами.

Виробляти вміння гратися не тільки поруч, а й разом з іншою дитиною.

Розвивати позитивне спілкування дітей одне з одним.

Учити діяти з предметами та іграшками, включаючи нові епізоди до знайомого сюжету; добирати предмети-замісники.

Формувати найпростіші форми рольової поведінки (мама, водія, лікаря).

Навчити використовувати як партнера у грі ляльку, ведмедика, перетворювати іграшку в персонаж.

Дидактичні ігри. Збагачувати в іграх із дидактичним матеріалом чуттєвий досвід дітей. Закріплювати знання про величину, форму, колір предметів. Учити збирати із частин ціле, пірамідки з різнокольорових кілець, кубиків, пірамідку (вежу) з 5–8 кілець різної величини; орієнтуватися в співвідношенні площинних фігур “Геометричної мозаїки” (круг, трикутник, квадрат, прямокутник); складати ціле із чотирьох частин (розрізних картинок тощо); порівнювати, співвідносити, групувати, встановлювати тотожність і відмінність однорідних предметів за однією із сенсорних ознак (колір, форма, величина), розміщення у просторі.

Проводити дидактичні ігри на розвиток уваги і пам'яті (“Чого не стало?”); слухової диференціації (“Що звучить?”); тактильних відчуттів, температурних відмінностей (“Чарівний мішечок”, “Теплий — холодний”, “Легкий — важкий”); дрібної моторики руки (іграшки з гудзиками, гачками, блискавками, шнурованням тощо).

Рухливі ігри. Розвивати в дітей бажання грати разом із дорослим в рухливі ігри з простим змістом. Привчати до спільних ігор невеликими групами. Підтримувати ігри, в яких удосконалюються рухи (ходьба, біг, кидання, катання). Учити виконувати нескладні правила гри, погоджувати свої дії з діями дорослого та інших дітей. Відтворювати рухи знайомих персонажів (зайчика, ведмедика, птахів). Формувати навички в рухах: бігати зграйкою, ходити навшпінках, підстрибувати на місці, кружляти, котити, прокочувати, кидати м'яч тощо.

Сюжетно-рольові ігри. Учити дітей виявляти цікавість до ігрових дій однолітків; допомагати грати поруч, не заважати одне одному.

Учити виконувати декілька дій з одним предметом і переносити знайомі дії з одного об'єкта на інший; виконувати за допомогою дорослого декілька ігрових дій, об'єднаних сюжетною канвою. Сприяти бажанню дітей самостійно підбирати іграшки та атрибути для гри, використовувати предмети-замісники.

Підводити дітей до розуміння ролі у грі. Формувати початкові навички рольової поведінки; учить пов'язувати сюжетні дії з роллю. Розвивати передумови творчості.

Театралізовані ігри. Пробуджувати інтерес до гри, що театралізується, шляхом спілкування з персонажем (лялька Катя показує концерт), розширення контактів із дорослим (бабуся запрошує...). Спонукаати дітей відгукуватися на ігри-дії зі звуками (живої і неживої природи), наслідувати рухи тварин та птахів під музику, під звучне слово (у творах малих фольклорних форм).

Сприяти прояву самостійності, активності у грі з персонажами-іграшками.

Створювати умови для систематичного емоційного перегляду театралізованих вистав у виконанні дорослих.

► **ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ**

Бере участь в ігрових об'єднаннях (2) під керівництвом вихователя.
Удосконалює вміння наслідувати дії дорослих у грі.
Вчиться прибирати іграшки на свої місце.
Порівнює іграшки за розміром, кольором.
Правильно називає предмети, що використовуються у грі.
Використовує знання про властивості матеріалів в іграх із водою, піском, снігом.
Відтворює образні дії деяких персонажів (стрибає, як зайчик; ходить, як ведмедик).

► **ПОКАЗНИКИ КОМПЕТЕНЦІЇ ДИТИНИ:**

- грає разом із дорослим, узгоджуючи свої нескладні дії;
- виконує ролі мами, лікаря, шофера (1–2 ігрові дії);
- використовує споруди для обігравання;
- наслідує ігрові дії за дорослим;
- використовує предмети-замісники (кубик — мило тощо).

**Мовленнєва діяльність, мовленнєве спілкування,
розвиток мовлення**

► **СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТЬОГО НАПРЯМУ**

Звукова культура мовлення. Вправляти дітей у виразній вимові ізольованих голосних і приголосних звуків (окрім свистячих, шиплячих та сонорних), у правильному відтворенні звуконаслідувань, слів і нескладних фраз (із 2–4 слів). Учити дітей чітко вимовляти голосні [а], [у], [о], [е], [и], [і] та приголосні звуки [б], [п], [м], [н], [т], [д], [к], [г], [х], [ф], [в], [с], [з], як тверді, так і м'які ([с] — [с'], [т] — [т'], [з] — [з']): *суп — сік, тато — тьотя, вези — візьми*; проривний звук [г] у словах: *гуля, тава, дзига, гудзик*; чітко вимовляти кожний склад у дво- і трискладових словах: *мо-ло-ко, ма-ши-на, ма-ли-на, со-ба-ка, ко-па-ти, хо-ди-ти*. Стежити за роздільною вимовою звукосполучень типу [мйа], [вйа], [пйу], [мйач], [пйе], [бйе], [мйасо]. Вправляти дітей у вимові шиплячих звуків та звуків [ц], [р].

Розвивати слухову увагу, фонематичний слух, диференціювати на слух слова, які різняться одним чи двома звуками: *косо — кози, дуб — зуб, пити — мити — лити, нігті — кігті*.

Учити промовляти слова в різному темпі (швидко, повільно), формувати вміння користуватися (за наслідуванням) висотою і силою голосу (тихо, тихіше, голосно, голосніше), чітко, не ковтати склади та закінчення, вправляти у звуконаслідуванні й римуванні (мовленнєві ігри).

Розвивати артикуляційний та голосовий апарат, мовленнєве дихання та виразність мовлення.

Формування словника. На основі розширення орієнтування дітей у найближчому оточенні розвивати розуміння мовлення й активізувати словник. Учити розуміти мовлення дорослих без наочного супроводу та розвивати вміння дітей за словесною вказівкою педагога знаходити предмети за назвою, кольором, розміром (“Візьми червоний олівець” тощо); називати їхнє місце розташування (“Грибок на верхній полиці, високо”); імітувати дії людей і рухи тварин (“Походи, як ведмежа”).

Розвивати здатність дітей розуміти мовлення дорослих, звернене до інших дітей (до всіх дітей), контекстне мовлення (оповідання, казки, розповіді), розуміти та впізнавати дії і сюжети за картинками, показами, театральними виставами.

Збагачувати словник дітей різними частинами мови: іменниками, що означають назви іграшок, предметів особистої гігієни (*рушник, зубна щітка, гребінець, носова хустка*), одягу, взуття, посуду, меблів, спального приладдя (*ковдра, подушка, простирadlo, піжама*), транспортних засобів (*автомашина, автобус*), овочів, фруктів, домашніх тварин і їхніх дитинчат; дієсловами, що означають трудові дії (*прати, лікувати, поливати*), дії, протилежні за значенням (*відкривати — закривати, знімати — надівати, брати — класти*), дії, що характеризують взаємини людей (*допомогти, пошкодувати, подарувати, обійняти*), їхній емоційний стан (*плакати, сміятися, радіти, ображатися*); прикметниками, що означають колір, величину, смак, температуру предметів (*червоний, синій, соловодкий, кислий, великий, маленький, холодний, гарячий*); прислівниками (*близько, далеко, високо, швидко, темно, тихо, холодно, жарко, слизько*). Уводити в активний словник дітей слова ввічливості (*добрий день, добрий ранок, до побачення, дякую, вибач, будь ласка*) та узагальнювальні слова (*іграшки, посуд, одяг, їжа* тощо). Сприяти вживанню засвоєних слів у самостійному мовленні дітей.

Граматична правильність мовлення. Учити погоджувати іменники і займенники з дієсловами, уживати дієслова в майбутньому та минулому часі, змінювати їх за особами, використовувати в мовленні прийменники (*у, на, у, за, під*). Вправляти дітей у правильному вживанні іменників: жіночого, чоловічого і середнього роду в родовому відмінку однини; жіночого і чоловічого роду — в давальному відмінку однини; жіночого роду із прийменником, чоловічого та середнього роду — в орудному відмінку однини; жіночого, чоловічого та середнього роду — в місцевому відмінку однини із прийменниками *на, у*. Правильно вживати рід та число іменників, узгоджувати слова в роді та числі в реченні, утворювати множину іменників; правильно вживати кличну форму іменників.

Уживати слова із суфіксами *-ик, -ичк-, -оньк-, -еньк-*, із суфіксом *-иц-*. Уживати дієслова в теперішньому, минулому, майбутньому часі, у наказовому способі.

Узгоджувати прикметники з іменниками в роді та числі. Учити будувати прості поширені речення з однорідними членами, складносурядні і складнопідрядні речення зі сполучними засобами: *і, якщо, тому що, коли, щоб, де, який*; із питальною, розповідною та окличною інтонацією, зокрема вживати питальні слова (*хто, що, де*) в нескладних фразах із 2–4 слів.

Зв'язне мовлення. Допомогати дітям відповідати на прості (“Що?”, “Хто?”, “Що робить?”) і складніші запитання (“Кому?”, “Який?”, “Коли?”, “Куди?”).

Заохочувати спроби дітей старше за 2 роки 6 місяців на прохання вихователя розповідати про зображення на картинці, про нову іграшку, про подію з особистого досвіду.

Під час ігор-інсценувань учити дітей повторювати нескладні фрази. Допомогати дітям старше за 2 роки 6 місяців драматизувати уривки з добре знайомих казок. Учити слухати невеликі оповідання без наочного супроводу.

Мовленнєве спілкування. Створювати розвивальне мовленнєве середовище та сприяти розвитку мовлення як засобу спілкування. Давати дітям різноманітні доручення, які стимулюватимуть спілкування з однолітками й дорослими (“Заглянь у роздягальню і розкажи мені, хто прийшов”, “Дізнайся в тітки Олі та розкажи мені” тощо). Домагатися того, щоб до кінця третього року життя мовлення стало повноцінним засобом спілкування дітей одне з одним.

Привчати дітей брати участь у невимушеній розмові, бесіді, відповідати на запитання, підтримувати розмову, звертатися із запитаннями (“Де ти була?”, “Що робила?”, “Що це?”, “Яка іграшка тобі подобається?”), відповідати на запитання за змістом картини, казки, невеличкого оповідання фразами, реченнями (3–8 слів). Залучати дітей до спільної розповіді за сюжетною картиною, за ігровою ситуацією, до спільного розповідання

казки (“Дід та баба”). Пропонувати для самостійного розгляду картинки, книги, іграшки як наочного матеріалу для спілкування дітей одне з одним і вихователем. Розповідати дітям про предмети, а також про цікаві події (про звички та хитрощі домашніх тварин); показувати на картинках стан людей і тварин (радіє, сумує тощо).

► **ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ**

Перше півріччя (2 роки — 2 роки 6 місяців)

Розуміє зв’язне мовлення дорослих, смисловий зміст потішок, забавлянок, віршів, інсценівок, казок, оповідань із використанням наочності. Розуміє майбутній і минулий час дієслів, якщо вони безпосередньо були в досвіді дитини. Слово дорослого стає регулятором поведінки дитини, дитина діє за словесною інструкцією дорослих, виконує словесні доручення. Розуміє запитання дорослого, відповідає на них окремими словами, діями, жестами. Звертається до дорослих із простими запитаннями: “Що це?”, “Як?”, “Де?”, “Чому?”, “Коли?”.

Легко повторює за дорослими слова, фрази, в ігровій формі добирає рими (виконує разом із дорослим ігрові вправи на римування). Чітко промовляє голосні, більшість приголосних. Може спостерігатися пом’якшена вимова окремих приголосних звуків, шиплячих, свистячих, заміна чи пропуск звука [р].

Збагачується лексика, в активному словнику нараховується до 500–600 слів. Знає забавлянки, потішки, коротенькі віршики. У мовленні переважають іменники та дієслова, з’являються поширені прості (до 7–8 слів) речення, а також складні речення зі сполучниками, хоча ще не завжди правильні (аграматичні).

Мовлення стає основним засобом спілкування не лише з дорослими, а й з іншими дітьми. Багато й довго розмовляє, легко підтримує розмову, виявляє ініціативу спілкування. У звичних життєвих ситуаціях визначає наперед словами свої бажання та дії.

Друге півріччя (2 роки 6 місяців — 3 роки)

Розуміє зміст мовлення дорослих про події та явища, яких не було в безпосередньому досвіді дитини, але окремі їхні елементи раніше вже сприймалися дитиною. Розуміє зміст художніх текстів, розповідей з використанням наочності. Легко запам’ятовує забавлянки, вірші. Знає напам’ять 4–5 забавлянок, віршів, пісень.

► **ПОКАЗНИКИ КОМПЕТЕНЦІЇ ДИТИНИ:**

- вимовляє правильно, чітко всі голосні та приголосні звуки, крім шиплячих [ж], [ч], [ш] та [р]. Зникає загальна пом’якшеність мовлення. Мовлення емоційно виразне;
- у словнику дитини є всі частини мови, окрім прислівників і дієприслівників. Словник складає 1000–1300 слів. Уживає запитання: “Для чого?”, “Навіщо?”, “Чому?”, “Кому?”;
- розмовляє простими, поширеними, складносурядними та складнопідрядними реченнями зі сполучниками і сполучними словами, хоча часом вони ще аграматичні;
- правильно вживає більшість відмінкових закінчень. У мовленні трапляються граматичні помилки, спостерігаються яскраво виражені випадки словотворення. Основною формою в спілкуванні є діалогічне мовлення між дитиною та дорослим, між дитиною та іншими дітьми. Переважає ситуативне мовлення: дитина розповідає про бачене, пережите фразами, реченнями, які перемежуються словами *там, тут, ось, цей* або ж показами, діями, жестами;
- за допомогою запитань дорослого відтворює зміст казки, оповідання, розповіді, сюжетної картинки (спільна розповідь).

Художньо-мовленнєва діяльність

► **СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО НАПРЯМУ**

Усна народна творчість. Ознайомити дітей із малими поетичними жанрами українського фольклору: утішками, забавлянками, примовками, піснями, віршиками. Привичаявати дітей до краси й образності народної мови. Учити емоційно відгукуватися на їхній зміст, виховувати бажання запам'ятовувати малі поетичні твори, виконувати дії відповідно до тексту, повторювати звуконаслідувальні вирази, слова, фрази. Відтворювати з допомогою вихователя та самостійно кілька народних пісеньок, віршиків, забавлянок, супроводжуючи читання відповідними рухами, жестами, діями з іграшками.

Ознайомити дітей з українськими народними казками, доступними розумінню малечі, як із використанням ілюстрацій, так і без них. Зумовити в дітей емоційний відгук на зміст казки, співчуття персонажам, бажання висловитися, наслідувати слова, народні образні вирази, повтори. Упізнавати персонажів казок у процесі розглядання ілюстрацій, під час повторного розповідання казки. Залучати дітей до показу окремих дій (з іграшками, з персонажами казок) за змістом казки у процесі повторного розповідання.

Читання. Учити дітей сприймати прозові твори на слух, розуміти їхній зміст. Ознайомити дітей із доступними для їхнього віку оповіданнями і віршами морально-етичної та гумористичної (розважальної) спрямованості українських письменників і поетів. Учити відповідати на запитання оцінного характеру образами, реченнями. Спонукаючи дітей до розгляду ілюстрацій у книжках, альбомах, супроводжуючи їх словами, фразами, висловлюваннями. Збагачувати словник дітей новими словами та фразами із тексту художніх творів.

Розповідання вихователя з ілюстративним матеріалом. Розповідати дітям казки й оповідання з використанням ілюстративного матеріалу — театру іграшок, картонажно-го, тіньового, байкового, лялькового театрів, діафільмів (відеофільмів).

Сприяти виникненню в дітей позитивних емоційних переживань, стимулювати висловлювання за змістом переглянутих театральних дійств, повторювати зачини, кінцівки, повтори, пісні.

Виразне читання. Учити сприймати на слух та розуміти поетичні віршовані твори українських поетів, спонукаючи дітей повторювати фрази й рядки віршів, запам'ятовувати їхній зміст. Учити виразно передавати інтонаційні відтінки, інтонацію повідомлення, прохання, наказу, звернення, радості, суму, окличну та запитальну інтонації.

Театралізовано-ігрова діяльність. Учити дітей розігрувати тексти забавлянок, утішок, віршів, пісень, промовляти слова, поєднуючи мовні й немовні засоби виразності (жести, рухи, міміку) з використанням наочності (іграшок, предметів, речей) та без неї. Залучати дітей до театралізованих ігор та ігор-драматизацій за змістом коротких і добре знайомих казок.

Інценування. Учити інценувати тексти знайомих українських народних казок (“Дід та баба”, “Ріпка”) з використанням декорацій, атрибутів, костюмів, у музичному супроводі. Допомогати дітям старше за 2 роки 6 місяців грати в добре знайому казку. Продовжувати залучати дітей до розгляду малюнків у книжках. Спонукаючи називати знайомі предмети, показувати їх на прохання вихователя, привчати ставити запитання: “Хто (що) це?”, “Що робить?”.

► **ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ**

Впізнає, емоційно позитивно реагує на зміст знайомих творів українського фольклору. Знає напам'ять і виразно розповідає самостійно 2–3 забавлянки, утішки, пісеньки; з допомогою дорослих — 2–3 забавлянки.

Розігрує (виконує адекватні рухи, жести) тексти знайомих забавлянок, промовляє слова, імітує рухи, дії поетичних персонажів (котика-воркотика, киці, доні тощо), вставляє в текст своє ім'я.

Розуміє, емоційно позитивно реагує на зміст українських народних казок, повторює окремі фрази, звуконаслідування, образні вирази. Упізнає знайомих персонажів казок у книжці на ілюстраціях.

Звертається до дорослого із проханням прочитати чи розповісти казку. У дитини з'являється інтерес до повторного слухання знайомих казок, оповідань. Дитина намагається "підказувати" текст, випереджаючи його читання, або промовляє текст разом із дорослим, неначе перевіряє себе. Кожну вільну хвилину дитина готова слухати "читання" чи "розповідання" дорослого.

Дитина починає розуміти загальний зміст моралі оповідань, давати першу узагальнювальну адекватну оцінку позитивним і негативним персонажам одним словом — "хороший", "гарний", "добрий" чи "поганий", "злий", "недобрий". Уміє відповідати на запитання вихователя за змістом оповідання, казки словами, реченнями.

З великим інтересом та захопленням дивиться театралізовані вистави, емоційно виразно і бурхливо виявляє свої почуття (голосно сміється, підстрибує, жестикулює), намагається допомогти персонажам, співчуває позитивним та обурюється вчинками негативних. Повторює разом із персонажами звернення, примовки, повтори, пісні.

З допомогою вихователя бере участь у розіграванні уривків добре знайомих казок, віршів, оповідань, інсценуванні казок. Знає напам'ять 2–3 вірші українських поетів.

Естетичний розвиток

Формування інтересу до естетичної сторони навколишньої дійсності, естетичного ставлення до предметів і явищ навколишнього світу, витворів мистецтва; виховання інтересу до художньо-мистецької діяльності.

Розвиток естетичних почуттів дітей, художнього сприйняття, образних уявлень, уяви, художньо-мистецьких здібностей.

Забезпечення розвитку первинних уявлень про правила поведінки у процесі музичної, образотворчої діяльності, про властивості образотворчих матеріалів; проявів емоційного відгуку під час слухання музики; дослухавши пісню, музичну п'єсу до кінця, запам'ятовувати і впізнавати їх; розуміти, про що співається в пісні; слухати мелодії, що виконуються на різних музичних інструментах; підспівування окремих складів і слів пісні, наслідуючи інтонації дорослого та спільно з дорослим голосом, не форсувати звук і не вигукувати окремі слова; вчасно починати та закінчувати спів; співати, не випереджаючи і не вторячи, витримувати паузи; виконувати прості танцювальні рухи.

Образотворча діяльність

► СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО НАПРЯМУ

Виховувати інтерес до образотворчого мистецтва. Формувати передумови естетичного ставлення до довкілля, яке б виявлялося в емоційному відгуку на яскраві за кольором, приємні за фактурою іграшки та предмети. Дати елементарні уявлення про матеріал для малювання, ліплення.

Малювання. Викликати в дітей інтерес до дій з олівцями, фломастерами, пензликом, фарбами, глиною. Розвивати сприйняття дітей раннього віку, збагачувати їхній сенсорний

досвід шляхом виділення форми предметів, обведення їх по контуру по черзі то однією, то іншою рукою. Налаштовувати дітей на зображення знайомих предметів, надаючи їм свободу вибору.

Звертати увагу дітей на те, що олівець (пензлик, фломастер) залишає слід на папері, якщо провести по ньому вигостреним кінцем олівця (стрижнем фломастера, ворсом пензлика). Учити стежити за рухом олівця по паперу.

Привертати увагу дітей до зображених ними на папері різноманітних ліній, конфігурацій. Спонукаати замислюватися над тим, що вони намалювали, на що це схоже. Викликати почуття радості від штрихів і ліній, які діти намалювали самі. Спонукаати дітей до доповнення намальованого зображення характерними деталями; до усвідомленого повторення ліній, плям, форм.

Розвивати естетичне сприйняття предметів. Учити дітей розрізняти кольори олівців, фломастерів, правильно називати їх; малювати різні лінії (довгі, короткі, вертикальні, горизонтальні, похилі), перетинати їх, уподібнюючи предметам: стрічечкам, хусточкам, доріжкам, струмочкам, бурулькам, огорожі тощо. Налаштовувати дітей на малювання предметів округлої форми.

Формувати правильну позу під час малювання (сидіти вільно, не нахилилися низько над аркушем паперу), вільна рука підтримує аркуш паперу, на якому малюють.

Учити дбайливо ставитися до матеріалів, правильно їх використовувати: після закінчення малювання класти їх на місце, заздалегідь добре промивши пензлик у воді.

Учити тримати олівець і пензлик вільно: олівець — трьома пальцями вище загостреного кінця, пензлик — трохи вище за залізний наконечник; набирати фарбу на пензлик, умочуючи його всім ворсом у баночку, знімати зайву фарбу, торкаючись ворсом краю баночки.

Ліплення. Викликати в дітей інтерес до ліплення. Знайомити з пластичними матеріалами: глиною, пластиліном, пластичною масою (віддаючи перевагу глині). Учити акуратно користуватися матеріалами.

Учити дітей раннього віку відламувати грудочки глини від великого шматка; ліпити палички й ковбаски, розкачуючи грудочку між долонями прямими рухами; сполучати кінці палички, притискаючи їх один до одного (колесо тощо).

Учити розкачувати грудочку глини коловими рухами долонь для зображення предметів круглої форми (кулька, яблуко, ягода тощо), сплющувати грудочку між долонями (коржі, печиво, пряники); робити пальцями поглиблення в середині сплюснутої грудочки (миска, блюдце). Учити сполучати дві виліплені форми в один предмет: паличка і кулька (брязкальце або грибок), дві кульки (неваляйка) тощо.

Привчати дітей класти глину та виліплені предмети на дощечку. Знайомити з властивостями глини (м'яка, можна ліпити, робити поглиблення).

Учити прийомам ліплення: поділяти на шматочки, розкачувати в долонях коловими і прямими рухами рук, розплющувати, робити поглиблення на поверхні. Навчити ліпити предмети простої форми (кульки); складніші, із двох частин (гриби).

Аплікація (без наклеювання). Учити розкладати на фланелеграфі готові форми контрастних кольорів, складати зображення предметів.

► **ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ**

Закріплює навички малювання в малюванні паличками на піску, землі, крейдою на дошці.

Використовує пісок для ліплення пиріжків, веж тощо, сніг — для ліплення сніговиків.

► **ПОКАЗНИКИ КОМПЕТЕНЦІЇ ДИТИНИ:**

- реагує на кольори, добирає вподобані кольори;
- розрізняє 8 кольорів, називає не менше 6;
- самостійно добирає матеріали для передачі образів;
- створює зображення різних форм: круглих, прямокутних;
- розпізнає в зображенні геометричних фігур предмети, іграшки;
- експериментує з матеріалом для ліплення.

Музика

► **СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТЬОГО НАПРЯМУ**

Слухання музики. Активізувати дитяче музичне сприйняття засобом взаємозв'язку слухання музики, співу й музично-ритмічних рухів.

Виховувати інтерес до музики, бажання слухати музику, підспівувати, виконувати прості танцювальні рухи. Викликати в дітей зацікавлене ставлення до музики. Виховувати емоційний відгук на неї. Формувати вміння слухати контрастні за характером музичні твори.

Учити дітей уважно слухати спокійні та бадьорі пісні, музичні п'єси різного характеру, розуміти, про що (про кого) співається, й емоційно реагувати на зміст.

Учити розрізняти звуки за висотою (високе та низьке звучання дзвіночка, фортепіано, металофона). Знайомити з висотою, тембром, динамікою музичного звука під час гри на різноманітних музичних інструментах (бубон, дзвіночок, барабан, сопілка).

Спів. Привчати дітей слухати музику уважно, прислуховуючись до слів пісні.

Розвивати музично-сенсорні здібності. Розвивати вміння підспівувати невеличкі пісні, прислуховуватись до слів і мелодії пісні. Учити співати разом із дорослим, підлаштовуючись до його голосу, а також до інструмента. Учити слухати вступ та закінчення мелодії, її напрямок і ритмічний малюнок. Формувати вміння разом починати та закінчувати співи, не випереджаючи інших дітей або дорослих. Розвивати співочі інтонації. Співати в діапазоні мі–ля. Викликати активність дітей під час підспівування і співу. Розвивати вміння підспівувати фрази в пісні (спільно з вихователем). Поступово привчати до сольного співу.

Музично-ритмічні рухи. Розвивати емоційність та образність сприйняття музики через рухи. Продовжувати формувати здатність сприймати і відтворювати рухи за показом дорослого (плескати, притупувати ногою, здійснювати оберти кистей рук тощо). Учити дітей починати рух із початком музики та закінчувати з її завершенням; передавати образи (пташка літає, зайчик стрибає, ведмедик клишоногий іде). Удосконалювати вміння ходити й бігати (на носочках, тихо; високо та низько піднімаючи ноги; прямим галопом), виконувати танцювальні рухи в колі, врзнобіч, міняти рухи зі зміною характеру музики або змісту пісні. Привчати дітей рухатись відповідно до яскраво вираженого характеру музики. Реагувати на двочастинну форму музики (марш — біг, танець — коліскова). Учити починати та закінчувати рухи разом із музикою. Привчати дітей виконувати рухи за текстом пісні або за завданням вихователя. Учити виконувати рухи з предметами і без них. Розвивати ритмічність рухів.

Свята та розваги. Для дітей 3-го року життя проводять три святкові ранки на рік: восени (жовтень, початок листопада), взимку — Новий рік, навесні — Мамин день. Розвага — одна на місяць: театр іграшок; ляльковий театр; музичні казки, за умови, що раз

на тиждень у другій половині дня організовується слухання класичної музики. Основа дитячого ранку — гра, яку підбирають, організовують і проводять дорослі. Святкову гру розучують тільки з вихователями. З дітьми незадовго до свята розучують лише окремі фрагменти, які дозволяють дітям активно включитися в канву свята.

► **ДИТИНА МОЖЕ І ВМІЄ**

Любить слухати знайомі мелодії як удома, так і в дитячому садку.

Із зацікавленістю слухає казки та розповіді, які супроводжує музика.

Під час слухання музики супроводжує її рухами, звуконаслідуванням.

Реагує рухами на слова і зміст пісні.

Звуконаслідує деякі образи в піснях.

Самостійно підспівує дорослим або дітям деякі слова, фрази.

Має бажання підспівувати знайомі коротенькі пісні як удома, так і в дитячому садку.

Виконує рухи з бажанням, радістю. Самостійно виконує танцювальні рухи, як тільки почує музику вдома чи в дитячому садку.

Передає рухами зміст пісні, імітуючи деякі образи або дії.

Наслідує рухи тварин чи птахів, передає одну-дві характерні ознаки (птахи літають, дзьобають).

► **ПОКАЗНИКИ КОМПЕТЕНЦІЇ ДИТИНИ:**

- уміє слухати невеликі музичні твори, емоційно відгукується на них;
- розрізняє: звуки за висотою (як кричить великий півник і малий; хто співає — Мама-пташка чи пташенятко); зміни динаміки музики (голосно — тихо);
- упізнає: знайому пісню або мелодію, може її назвати, розуміє, про що або про кого співає; гру різноманітних музичних інструментів за тембровим звучанням;
- уміє асоціювати звуки музики зі звуками навколишнього середовища (дощик накрапає, пташка співає, ведмідь іде тощо);
- уміє підспівувати дорослим окремі склади, слова, фрази;
- прислуховується до інтонації дорослого;
- розуміє, про що співалося в пісні;
- співає без напруги, природним голосом;
- уміє ходити й бігати: під музику, в одному напрямку за вихователем;
- розрізняє контрастні зміни в музиці (голосно — тихо, високо — низько, швидко — повільно), відповідно змінює рухи;
- за допомогою вихователя робить коло, уміє рухатись по колу;
- виконує: різні рухи з атрибутами (прапорцями, брязкальцями, хустинками, іграшками) за показом або під спів дорослого; прості танцювальні рухи: плескає в долоні, тупотить ногами, напівприсідає, переступає з ноги на ногу, кружляє на носочках, стукає каблучком, виставляє по черзі ноги, робить оберти кистями рук, кружляє в парі.

Основні шляхи реалізації освітнього напрямку

- Сприяти зародженню та розвитку в дітей особистісних якостей: емоційної сфери дитини, доброзичливих стосунків із дорослими й однолітками; прагнення до самостійності, прояву ініціативи.

- Підтримувати інтерес до художнього досвіду: віршів, потішок, казок, інструментальної музики, пісень, рухів під музику; розгляду картин, скульптури малих форм, народних іграшок тощо.
- Викликати та підтримувати емоційний відгук на твори культури, мистецтва.
- Сприяти зародженню й розвитку образотворчої, музичної діяльності, естетичного сприйняття художньої літератури, об'єктів природи.
- Розвивати та підтримувати інтерес до доступних розумінню дітей соціальних, природних явищ, предметів у повсякденному житті.

Зовнішні ознаки, за яких необхідний контроль фахівців

- Є втрата інтересу до ігор; часті падіння дитини.
- Ускладнені маніпуляції з дрібними предметами.
- Наявна нездатність розуміти прості повідомлення.
- Наявна нездатність говорити декількома словами.
- Слабкий інтерес до їжі або його відсутність.

ДОДАТОК

Іграшки та ігрові матеріали для дітей третього року життя

Різноманітні ляльки та супроводжувальне устаткування:

- ганчіркові (висота — до 30 см);
- пластикові;
- лялька-голяк із набором простого одягу (з великими гудзиками або липучками);
- маленькі “пупси” в різних позах;
- лялькове вбрання, відповідне до розмірів ляльок;
- набір лялькового посуду (плита, чайник, каструльки тощо);
- меблі й устаткування для ляльок (ліжечко, ванна, стільчик, стіл);
- “предмети гігієни” для ляльок — гребінці, щітки, мило тощо;
- “продукти харчування” — набори овочів, фруктів;
- іграшкові тварини — маленькі та середніх розмірів із реалістичною, достовірною і виразною зовнішністю.

Предмети невизначеного призначення, які здатні стати предметами-замісниками (кульки, колечка або бруски різних кольорів та розмірів, шматочки тканини або поролону тощо).

Динамічні іграшки:

- іграшки-каталки (барабанчик із бубонцями, стонога, каченя-барабанщик);
- що крутяться (дзига тощо);
- що гойдаються (неваляйка, конячка-гойдалка);
- що котяться (доріжка для катання кульок — кегельбан, м'ячі);
- що лазять і перекидаються (клоун-верхолаз, клоун-акробат);
- що крокують (крокуючі ляльки) тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Базовий компонент дошкільної освіти / Наказ МОНмолодьспорт України від 22.05.2012 № 615 “Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (нова редакція)”. URL: http://mon.gov.ua/ua/activity/education/56/690/bazovij_komponentdoshkilnoj_osviti_v_ukrajini/ (дата звернення: 05.02.2020).
2. Богініч О. Л., Беленька Г. В., Машовець М. А. Здоров’я дитини — від родини. Київ: СПД Богданова А. М., 2006. 220 с.
3. Дошкільна освіта: словник-довідник: понад 1000 термінів, понять та назв / упор. К. Л. Крутій, О. О. Фунтікова. Запоріжжя: ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2010. 324 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
5. Закон України “Про дошкільну освіту”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 19.05.2020).
6. Крутій К. Л. Дошкільна лінгводидактика: словник-довідник: понад 600 термінів, понять та назв / упор. А. М. Богуш, К. Л. Крутій. Запоріжжя: ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2014. 200 с.
7. Крутій К. Л. Освітній простір дошкільного навчального закладу: монографія: у 2-х ч. Частина друга. Концепція, Програма розвитку та освітні програми ДНЗ. Запоріжжя: ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2009. 284 с.
8. Крутій К., Гавриш Н. Новий закон України “Про освіту”: які зміни очікують на дошкілля? // Дошкільне виховання. 2017. № 11. С. 2–6.
9. Осорина М. В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. СПб.: Изд-во “Питер”, 2000. 288 с.
10. Семенович А. В. В лабиринтах развивающегося мозга. Шифры и коды нейропсихологии. М.: Генезис, 2010. 432 с.
11. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Основы психологической антропологии. Психология развития человека: Развитие субъективной реальности в онтогенезе. М., 2000. С. 95–99.

НОРМАТИВНЕ ВИРОБНИЧО-ПРАКТИЧНЕ ВИДАННЯ
(електронна версія друкованого видання)

МАЛЯТОЧКО

**Програма розвитку дітей
пренатального та раннього віку**

Схвалено Міністерством освіти і науки України

Науковий керівник
КРУТІЙ Катерина Леонідівна

Відповідальний за випуск *І. Я. Крайній*
Дизайн обкладинки *В. С. Зесенко*
Комп'ютерне верстання *М. М. Пасічна*
Коректура *М. М. Пасічна*

Формат 60×84 1/8. Гарнітура “Times”. Обл.-вид. арк. 9,5.

Товариство з обмеженою відповідальністю “ЛІПС” ЛТД
вул. Цитрусова, 6а, м. Запоріжжя, 69071.

Тел. 097-954-74-70, 099-972-04-60, 073-072-74-79

е-mail: zplips@gmail.com

сайт: <https://lips.in.ua/>

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 1592 від 04.12.2003р.